

შპს საქართველოს დავით აღმაშენებლის სახელობის
უნივერსიტეტი

სალომე მეგენიშვილი

ხელშეკრულების მისადაგება პანდემიით გამოწვეული
შეცვლილი გარემოებებისადმი

სამართლის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად
წარმოდგენილი დისერტაციის

ავტორეფერატი

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:
სამართლის დოქტორი, მაია სულხანიშვილი

თბილისი

2025

ს ა რ ჩ ე ვ ი

თავი I.

- 1.1. შესავალი გვ.4
- 1.2. კვლევის მიზანი, აქტუალობა და მეთოდოლოგია გვ.6
- 1.3. ნაშრომის სტრუქტურის მოკლე მიმოხილვა გვ.7

თავი II. სახელშეკრულებო ვალდებულებების სამართლებრივი ბუნება

- 2.1. ხელშეკრულების წარმოშობა და ნების ავტონომია გვ.7
- 2.2. „Pacta Sunt Servanda“ და კეთილსინდისიერების პრინციპები გვ.8
- 2.3. სახელშეკრულებო ვალდებულების დარღვევის არსი გვ.9
- 2.4. ვალდებულებების შესრულების შეუძლებლობის ობიექტური და სუბიექტური საფუძვლები გვ.11

თავი III. გარემოების ცვლილების სამართლებრივი დოქტრინა

- 3.1. დოქტრინის არსი და მნიშვნელობა გვ.13
- 3.2. დოქტრინის გამოყენება სხვადასხვა იურისდიქციაში..... გვ.14
  - 3.2.1. ფრანგული სამოქალაქო კოდექსი და Canal de Craponne-ის საქმე, 1195-ე მუხლის პრაქტიკული გამოყენება საფრანგეთში გვ.14
  - 3.3. შეცვლილი გარემოებების სამართლებრივი მექანიზმები ფორსმაჟორი, შესრულების შეუძლებლობის დოქტრინა, hardship-ის დოქტრინა გვ.15
  - 3.4. „გაუთვალისწინებელი გარემოებების“ პრინციპი (clausula rebus sic stantibus) გვ.16
  - 3.5. ხელშეკრულების საფუძვლის რღვევის ელემენტები გვ.17

თავი IV. გარემოების ცვლილების სამართლებრივი დოქტრინა ქართულ სამოქალაქო სამართალში

- 4.1. გარემოების ცვლილების დოქტრინის რეგულირება და პრაქტიკული გამოყენება (398-ე მუხლი)..... გვ.18
- 4.2. ხელშეკრულების მიზნობრიობის რღვევა და ერთობლივი შეცდომა მოტივში..... გვ.19
- 4.3. ხელშეკრულების მისადაგების შეწყვეტის სამართლებრივი შედეგები..... გვ.19
- 4.4. სსკ_ის 399-ე და 407-ე მუხლების მნიშვნელობა..... გვ.21
- 4.5. ობიექტური პასუხისმგებლობა დაუძლეველი ძალის შემთხვევებში..... გვ.21

- თავი V. ფორსმაჟორის ინსტიტუტი და მისი ურთიერთობა გარემოების ცვლილების დოქტრინასთან
- 5.1. ფორსმაჟორის ცნება, დოგმატური განვითარება და თანამედროვე გამოყენების სფერო გვ.22
  - 5.2. ფორსმაჟორული დათქმების როლი, სტანდარტიზაცია და რისკების მართვა..... გვ.23
  - 5.3 ფორსმაჟორის ელემენტებისა და კრიტერიუმების განსაზღვრება..... გვ.26
  - 5.4. ფორსმაჟორის ბუნება ქართულ საკანონმდებლო სივრცეში..... გვ.27
  - 5.5. ფორსმაჟორი და იმედგაცრუების დოქტრინა..... გვ.28

- თავი VI. პანდემია სახელშეკრულებო სამართლის კონტექსტში
- 6.1. COVID-19-ის პანდემიის სამართლებრივი სპეციფიკა გვ.29
  - 6.2. ეპიდემიებისა და პანდემიების სამართლებრივი განმარტება გვ.29
  - 6.3. პანდემია და ფორსმაჟორი: პასუხისმგებლობისა და ადაპტაციის მექანიზმები გვ.30
  - 6.4. პანდემიის, როგორც ფოსრმაჟორის, რეგულირების

საერთაშორისო გამოცდილების თანამედროვე ტენდენციები .....
გვ.32

თავი VII. საგანგებო მდგომარეობის შედეგად მიღებული რეგულაციები და მათი სამართლებრივი ეფექტი
7.1. COVID-19-ის სამართლებრივი მართვა საქართველოში, მთავრობის განკარგულება N164 და მისი მნიშვნელობა გვ.34
7.2. საგანგებო მდგომარეობისა და სიტუაციების სამართლებრივი განსხვავებები გვ.34

თავი VIII. საერთაშორისო სასამართლო პრაქტიკა

8.1. პანდემიის გავლენა კონტრაქტულ საერთაშორისო სასამართლო პრაქტიკაზე..... გვ. 35
8.2. პანდემიის სამართლებრივი რეგულირება ესპანეთში ..... გვ. 36
8.3. პანდემიის სამართლებრივი რეგულირება დანიაში..... გვ. 37
8.4. პანდემიის საკითხი საქართველოს სასამართლო პრაქტიკაში..... გვ.38

თავი IX. დასკვნა

9.1. კვლევის ძირითადი შედეგები და პრაქტიკული რეკომენდაციები .....39 გვ.
9.2. ბიბლიოგრაფია ..... 47 გვ.

თავი I.

1.1 შესავალი

დრო აბსტრაქტული ცნებაა, რომლის აღქმაც დამოკიდებულია ცვლილებებით განპირობებულ ადამიანის შეგრძნებებზე. ეს აღქმა არ უკავშირდება თავად დროის ბუნებრივ მიმდინარეობას, არამედ იმ ცვლილებებს, რომლებიც ჩვენ ირგვლივ ხდება. სწორედ ამ მიზეზით „დრო ილუზიაა!“ ის, რასაც დროს ვუწოდებთ, პირობითი საზომია— ბუნების მუდმივი ციკლური მოძრაობა. „ცვლილებები ყოველდღიურ ცხოვრებაში ნებისმიერ მოვლენას შეუძლია გამოიწვიოს, ხშირად, ყველაზე უმნიშვნელო დეტალსაც კი ძალუძს ყოველდღიური რუტინის მთლიანად შეცვლა და სრულიად ახალ, მოულოდნელ ცხოვრებისეულ რელსებზე დაყენება. ის, რაც ადრე წარმოუდგენლად გვეჩვენებოდა, დღეს აღარ წარმოადგენს შეუძლებელს, ამის ნათელი დადასტურებაა კორონავირუსის (COVID-19) გავრცელება, რომელიც თავდაპირველად ჩინეთის ტერიტორიაზე გამოვლინდა, მალევე იქცა გლობალური მასშტაბის პანდემიად და თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობებისა და ყოველდღიური ცხოვრების ერთ-ერთ ცენტრალურ მოვლენად ჩამოყალიბდა. აღნიშნულმა მოვლენამ არსებითად გარდაქმნა სოციალური, ეკონომიკური და სამართლებრივი სისტემების ფუნქციონირება, რითაც მნიშვნელოვნად იმოქმედა როგორც სახელმწიფოებისა და კერძო სექტორის საქმიანობაზე, ისე კერძო სამართლის — და განსაკუთრებით სახელმეკრულებო სამართლის — სტრუქტურასა და დინამიკაზე.

პანდემიამ წარმოაჩინა ახალი ტიპის სამართლებრივი გამოწვევები, რომლებიც დაკავშირებულია ვალდებულებათა სათანადო შესრულების შეუძლებლობასთან, ფორსმაჟორული გარემოებების სწორი სამართლებრივი შეფასების აუცილებლობასთან და, თუ რამდენად შეიძლება ჩაითვალოს შეზღუდვების, ეპიდემიოლოგიური წესების ან ეკონომიკური დისბალანსის მიერ შექმნილი დაბრკოლებები ხელმეკრულებითი ვალდებულებების შეუსრულებლობის კუთხით.

განსაკუთრებით თვალსაჩინოა პანდემიის გავლენა სახელმეკრულებო ურთიერთობებზე, რომელთაც არსებული გარემოებების მკვეთრმა და მოულოდნელმა ცვლილებებმა ახალი

მნიშვნელობა შესძინა. უცხოურ და ადგილობრივ პრაქტიკაში გამოიკვეთა, რომ მოულოდნელი რეგულაციები, გადაადგილების ან ეკონომიკური საქმიანობის შეზღუდვა, საწარმოთა დროებითი დახურვა, მიწოდების ჯაჭვების შეფერხება და პარტნიორულ ურთიერთობებში წარმოქმნილი სირთულეები სერიოზულ გამოწვევას უქმნიდა მოქმედ ხელშეკრულებებს. შედეგად, მხარეებს უწევდათ არა მხოლოდ არსებული შეთანხმებათა შინაარსის გადაფასება, არამედ რეალური შესაძლებლობების გათვალისწინებით მათი შესრულების პირობების გადახედვაც. სწორედ ამ ვითარებამ განაპირობა ფართო დისკუსია იმის შესახებ, თუ რა ფარგლებსა და პირობებში უნდა მოხდეს ხელშეკრულებების მისადაგება, (ადაპტაცია) მოდიფიკაცია ისე, რომ ერთდროულად იყოს დაცული როგორც კერძო სამართლის ფუნდამენტური პრინციპები — მათ შორის, ხელშეკრულების თავისუფლება, კეთილსინდისიერება და თანასწორობა — ასევე მხარეთა სამართლიანი და დაბალანსებული ინტერესები.

აღნიშნული გარემოებები გვიჩვენებს, რომ COVID-19-ის პანდემიამ არა მხოლოდ არსებული სამართლებრივი ინსტიტუტების ფუნქციონირების პრაქტიკული ასპექტები გამოავლინა, არამედ ნათლად წამოაწია საკითხი: ჰქონდა თუ არა მოქმედ სამართლებრივ მექანიზმებს საკმარისი რესურსი, რომ ადეკვატურად გამოეხატათ ეპიდემიური კრიზისით ნაკარნახევი „განსაკუთრებული“ რეალობა. კერძოდ, შეიცვალა მიდგომა გარემოებების ცვლილების, ფორსმაჟორის, მიუღწევლობისა და ვალდებულებათა შესრულების ეკონომიკური სირთულეების სამართლებრივი შეფასებისკენ; შეიქმნა მოთხოვნა მისადაგების, გადახედვისა ან დროებითი ცვლილებების მიღების უფრო მოქნილი, პროგნოზირებადი და სამართლებრივად გამართული მოდელების ჩამოყალიბებაზე. ნაშრომის ძირითად მიზანს წარმოადგენს სახელშეკრულებო ვალდებულებათა მისადაგების (ადაპტაციის) სამართლებრივი მექანიზმების ანალიზი პანდემიით გამოწვეული გარემოებების კონტექსტში. კვლევა მიზნად ისახავს როგორც დოგმატურ-თეორიული საფუძვლების გამოკვლევას — მათ შორის, ფორსმაჟორის, გარემოებათა არსებითი ცვლილების (hardship), შეუძლებლობისა და კეთილსინდისიერების პრინციპების გამოყენების თავისებურებების განსაზღვრას — ასევე არსებული პრაქტიკის კრიტიკულ ანალიზს. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმობა პრაქტიკაში არსებულ პრობლემებს, მათ შორის: მხარეთა ინტერესთა დაბალანსების სირთულეებს, ხელშეკრულების შენარჩუნების პრინციპის ოპტიმალურ

გამოყენებას, სასამართლო ინტერპრეტაციების ერთიანობის საკითხს და კანონმდებლობის განვითარების საჭიროებებს. ნაშრომი მიზნად ისახავს იმ შედეგებისა და რეკომენდაციების ჩამოყალიბებას, რომლებიც ხელს შეუწყობს სამოქალაქო და სახელმეკრულებო სამართლის მიზნობრივ განვითარებას, მიმდინარე და მომავალი კრიზისების პირობებში მისი მდგრადობისა და პროგნოზირებადობის გაუმჯობესებას, ასევე მხარეთა სამართლებრივი დაცვის ხარისხის ზრდას.

1.2. კვლევის მიზანი, აქტუალობა და მეთოდოლოგია

ეს კვლევა წარმოადგენს სამართლებრივ კვლევას, რომელიც ძირითადად ეფუძნება ნორმატიულ მიდგომას, რომლის მიზანია არსებული კანონმდებლობისა და რეგულაციების ანალიზი, პრობლემური საკითხების გამოვლენა და მათი პრაქტიკული გამოყენების შეფასება. ნორმატიული მიდგომა საშუალებას აძლევს ყურადღება გავამახვილოთ სამართლებრივი ტექსტების შიდა ლოგიკასა და სტრუქტურაზე.

კვლევაში გამოყენებულია აღწერითი-ანალიტიკური მეთოდი, რომელიც იკვლევს სამართლებრივი სისტემის დინამიკას და მის ინსტიტუტებს ვალდებულების შეუსრულებლობის, ფორსმაჟორისა და შეცვლილი გარემოებების კონტექსტში. მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება ისტორიულ მეთოდს, რომელიც აჩენს ფორსმაჟორისა და ვალდებულებათა შეუსრულებლობის სამართლებრივი საფუძვლების განვითარების ქრონოლოგიას.

გამოყენებულია დოქტრინული მეთოდი, რომელიც ეყრდნობა თეორიულ განმარტებებს და სამეცნიერო ნაშრომებს, ასევე შედარებითი სამართლის მეთოდი, საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის ნორმების შედარება კონტინენტური ევროპის და ანგლო-ამერიკული სამართლის სისტემებთან. ქეის-სთადი მეთოდი საშუალებას აძლევს პრაქტიკული თვალსაზრისით შეაფასოს ფორსმაჟორის და გარემოების ცვლილების ეფექტი სასამართლო პრაქტიკაში. სისტემური ანალიზი სწავლობს ფორსმაჟორის, შესრულების შეუძლებლობის, გარემოს ცვლილებისა და კეთილსინდისიერების პრინციპის ურთიერთმიმართებას. კვლევის მიზანია სახელმეკრულებო ვალდებულებების დარღვევისას იმ სამართლებრივი მექანიზმების გაანალიზება, რომლებიც იცავენ მხარეების ინტერესებს, უზრუნველყოფენ თანასწორობასა და

სამართლებრივ უსაფრთხოებას, ზრდიან ხელშეკრულებით ურთიერთობების მდგრადობას და სისტემის ეფექტიანობას.

კვლევა აჩვენებს, როგორ გამოიყენება ფორსმაჟორი, შეცვლილი გარემოებები და სხვა სამართლებრივი სტრატეგიები პრაქტიკულად, განსაკუთრებით პანდემიის პირობებში.

1.3 ნაშრომის სტრუქტურის მოკლე მიმოხილვა

სადოქტორო ნაშრომი შედგება ცხრა თავისგან. პირველ თავში წარმოდგენილია კვლევის მიზნები, აქტუალობა, გამოყენებული მეთოდოლოგია და თემის სტრუქტურა.

მეორე თავი ეხება სახელშეკრულებო ვალდებულებების სამართლებრივ ბუნებას, სადაც მიმოხილულია ხელშეკრულების წარმოშობა, ნების ავტონომიის პრინციპი, ვალდებულების შეუსრულების საფუძვლები და სახელშეკრულებო პრინციპების მნიშვნელობა. მესამე თავი ეხება გარემოების ცვლილების დოქტრინას, ფორსმაჟორისა და შესაბამისი სამართლებრივი ნორმების ანალიზს, ასევე ფორსმაჟორისა და იმედგაცრუების დოქტრინის შედარებას. მეოთხე თავში განხილულია გარემოების ცვლილების ინსტიტუტი ქართულ სამოქალაქო სამართალში, 398-ე მუხლის მნიშვნელობა, პრაქტიკული გამოყენება და კავშირი სხვა ნორმებთან. მეხუთე თავი ეძღვნება ფორსმაჟორის ინსტიტუტის სიღრმისეულ ანალიზს, მის ისტორიულ განვითარებას, პრაქტიკაში გამოყენებას და რისკების მართვის მექანიზმებს. მეექვსე თავი განიხილავს პანდემიის გავლენას სახელშეკრულებო სამართალზე, განსაკუთრებით COVID-19-ის სპეციფიკასა და პრაქტიკულ მიდგომებს, ასევე სასამართლო პრაქტიკის მიმოხილვას. მეშვიდე თავში ანალიზდება საგანგებო მდგომარეობის ფარგლებში მიღებული რეგულაციები და COVID-19-ის მართვის პრაქტიკა საქართველოში. მერვე თავი ეხება საერთაშორისო და ეროვნულ სასამართლო პრაქტიკას პანდემიის პირობებში, კერძოდ კონტრაქტულ ურთიერთობებში წარმოშობილ საკითხებს და ფორსმაჟორის ინსტიტუტის გამოყენების ტენდენციებს. მეცხრე, დასკვნით თავში წარმოდგენილია კვლევის ძირითადი შედეგები და პრაქტიკული რეკომენდაციები, ასევე ნაშრომის ბიბლიოგრაფია.

თავი II. სახელშეკრულებო ვალდებულებების სამართლებრივი ბუნება

2.1. ხელშეკრულების წარმოშობა და ნების ავტონომია.

ვალდებულებითი სამართალი არეგულირებს პირებს შორის ურთიერთობებს, უზრუნველყოფს ინტერესთა ბალანსს და სოციალური სიკეთის გადანაწილებას. სახელშეკრულებო ურთიერთობები ვალდებულების წარმოშობის უმთავრესი საფუძველია, რაც გულისხმობს მხარეთა შორის ურთიერთდაკავშირებულ სისტემას, სადაც თითოეულ მხარეს აქვს როგორც უფლებები, ისე მოვალეობები.

ვალდებულებები წარმოიშობა ნებაყოფლობითი შეთანხმებით ან კანონით. ხელშეკრულება, როგორც ვალდებულების საფუძველი, ითვლება დადებულად, თუ მხარეები შეთანხმდებიან არსებით პირობებზე. ნების ავტონომია კერძო სამართლის პრინციპია, რომელიც ვლინდება სახელშეკრულებო თავისუფლებაში: მხარეებს შეუძლიათ გადაწყვიტონ ხელშეკრულების დადება, შინაარსი და პარტნიორი.

მიუხედავად ამისა, სახელშეკრულებო თავისუფლება არ არის აბსოლუტური; მას აქვს კანონმდებლობითი შეზღუდვები, რათა თავიდან აიცილოს ინტერესთა დარღვევა. სახელშეკრულებო ვალდებულებები წარმოიშობა თანასწორობაზე დაფუძნებული შეთანხმებით, სადაც ნების ავტონომია უზრუნველყოფს პირების თავისუფლებას, თუმცა ამ თავისუფლებას აქვს კანონით განსაზღვრული ზღვარი.

2.2. „Pacta Sunt Servanda“ და კეთილსინდისიერების პრინციპები

„Pacta Sunt Servanda“ („ხელშეკრულება უნდა შესრულდეს“) არის სახელშეკრულებო სამართლის ძირითადი პრინციპი, რომელიც უზრუნველყოფს მხარეებს შორის ნდობას და ვალდებულებების შესრულებას. ეს პრინციპი კრიტიკულია საერთაშორისო დონეზე, რადგან ის აძლევს ხელშეკრულებებს მბოჭავ ძალას და უზრუნველყოფს სტაბილურობას. საქართველოს სამოქალაქო სამართალი ამ პრინციპს აღიარებს, რაც ნიშნავს, რომ მხარეებმა, რომლებმაც ნებით იკისრეს ვალდებულებები, უნდა უზრუნველყონ მათი შესრულება.

„კეთილსინდისიერების პრინციპი“ სამართალში წარმოადგენს ერთ-ერთ ფუნდამენტურ საფუძველს, რომელიც უზრუნველყოფს სამართლიან და დაბალანსებულ სამართლებრივ ურთიერთობებს. ეს პრინციპი არა მხოლოდ სამართლებრივი მექანიზმია, არამედ ის წარმოადგენს სამართლებრივი სისტემის მოქნილობისა და სამართლიანობის გარანტს. პანდემიის პერიოდში, კეთილსინდისიერების პრინციპმა განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა, რადგან მან ხელი

შეუწყო სამართლებრივი პრაქტიკის ადაპტაციას ახალ რეალობასთან, როდესაც მხარეთა ვალდებულებების შესრულება გართულდა ან შეუძლებელი გახდა.

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მე-8 მუხლი პირდაპირ მიუთითებს კეთილსინდისიერების აუცილებლობაზე და გამოიყენება, როდესაც მხარეებს შორის არსებული შეთანხმება საჭიროებს ადაპტაციას შეცვლილი გარემოებების პირობებში.

ქართულ სამართლებრივ პრაქტიკაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სასამართლოების დისკრეციას კეთილსინდისიერების პრინციპის გამოყენებაში.

გერმანულ სამართალში დოქტრინალური დადგენილებები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს სამართლის განვითარებასა და პრაქტიკაში, მაშინ როდესაც ქართულ სამართალში უფრო მეტი ყურადღება ექცევა კონკრეტული საქმეების პრაქტიკულ გადაწყვეტებს. თუმცა, ორივე სისტემა აქცენტს აკეთებს სოციალური სამართლიანობის უზრუნველყოფასა და მხარეთა შორის ბალანსის დაცვაზე.

პანდემიის პერიოდში, ქართული სასამართლოები აქტიურად იყენებდნენ კეთილსინდისიერების პრინციპს ვალდებულებების გადახედვის ან შეწყვეტის საკითხებში. ეკონომიკური შეზღუდვების გამო ბევრმა დამქირავებელმა მოითხოვა ქირის შემცირება ან გადავადება. ასეთ შემთხვევებში, სასამართლოები მხარეებს შორის შეთანხმების მიღწევას უწყობდნენ ხელს.

კეთილსინდისიერების პრინციპი გამოიყენებოდა თანამშრომლებისა და დამსაქმებლების ინტერესების დაბალანსებისათვის. საკრედიტო ვალდებულებების კუთხით, ბანკები და საფინანსო ინსტიტუტები, პანდემიის გავლენით, ხშირად აძლევდნენ მომხმარებელს სესხის გადავადების ან რესტრუქტურისაციის საშუალებას, რაც ასევე ეფუძნებოდა კეთილსინდისიერების პრინციპს.

ამ პრინციპის მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ თითოეული მხარე ვალდებულია იმოქმედოს პატიოსნად, სამართლიანად და გონივრულად როგორც ხელშეკრულების დადების, ასევე მისი შესრულების პროცესში. კეთილსინდისიერების მოთხოვნა უზრუნველყოფს მხარეთა ინტერესების დაბალანსებას, ხელს უშლის ბოროტად გამოყენებასა და უსამართლო უპირატესობის მოპოვებას. პანდემიურმა კრიზისმა წარმოაჩინა ამ პრინციპის როლი, როგორც სამართლებრივი ბალანსის უზრუნველყოფის ეფექტიანი მექანიზმი.

2.3. სახელმწიფო ვალდებულების დარღვევის არსი

ვალდებულებითი სამართლის ერთ-ერთი ძირითადი ინსტიტუტი არის ვალდებულების დარღვევა, რომელიც გულისხმობს ისეთ ქმედებას ან უმოქმედობას, რომელიც არ შეესაბამება ხელშეკრულებით, ან კანონით დადგენილ პირობებს.

ვალდებულების დარღვევას სხვადასხვა ფორმა შეიძლება ჰქონდეს, იგი მოიცავს როგორც არაჯეროვან შესრულებას — მაგალითად, ვადაგადაცილებას, ან არასათანადო ხარისხით შესრულებას — ისე ვალდებულების საერთოდ შეუსრულებლობას. შესაბამისად, დარღვევის ცნება უფრო ფართო კატეგორიაა, მის არსშიც განისაზღვრება კონკრეტული ფორმები.

ხელშეკრულების შეუსრულებლობა შეიძლება იყოს გამოწვეული როგორც ნებაყოფლობითი მოქმედებით, როდესაც მხარე შეგნებულად უარს აცხადებს ვალდებულების შესრულებაზე, ასევე ობიექტური გარემოებებით, როდესაც ვალდებულების შესრულება ფაქტობრივად შეუძლებელია მხარისგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო.

ხელშეკრულების შეუსრულებლობა უნდა განვიხილოთ ვალდებულების დარღვევის საერთო ცნების ფარგლებში, როგორც მისი კონკრეტული გამოხატულება. ხელშეკრულების შეუსრულებლობა არის ერთი იმ მრავალგვარი სამართლებრივი დარღვევათაგან, რომელიც შეიძლება წარმოიშვას სამოქალაქო ურთიერთობებში, თუმცა იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს სწორედ სახელმწიფო ურთიერთობებში, სადაც მხარეთა უფლება-მოვალეობები ზუსტად და დეტალურად არის განსაზღვრული.

შესრულების შეუსრულებლობა გულისხმობს იმ მოქმედებების არშესრულებას, რომლებიც აუცილებელია ვალდებულების სათანადო შესასრულებლად, ხოლო არაჯეროვანი შესრულების შემთხვევაში ვალდებულება სრულდება ნაწილობრივ, ან ისეთი სახით, რომელიც ნაკლებად აკმაყოფილებს ხელშეკრულების მეორე მხარის ინტერესს, თუმცა იგი მთლიანად არ ირღვევა.

ყველა დარღვევას აერთიანებს ის გარემოება, რომ სახელმწიფო მხარე, მიზეზების მიუხედავად, ვერ ასრულებს, ან არაჯეროვნად ასრულებს ნაკისრ ვალდებულებას. იმისათვის, რომ მას

დაეკისროს სამოქალაქო-სამართლებრივი პასუხისმგებლობა, აუცილებელია გარკვეული წინაპირობები: მოქმედი ხელშეკრულება, მართლსაწინააღმდეგო ქმედება, ზიანი და ზიანსა და ქმედებას შორის კავშირი. როგორც წესი, ასევე საჭიროა ბრალეულობის არსებობა,

სახელშეკრულებო სამართალში ვალდებულების დარღვევა ყოველთვის არ ნიშნავს იმას, რომ მხარეს ჰქონდა ამის სურვილი, ან იგი იყო გამოწვეული ბრალეული ქმედებით. ხშირად, ხელშეკრულების შეუსრულებლობა შეიძლება იყოს განპირობებული არა მხარის ნებაყოფლობითი ან ზიანის მიყენების განზრახვითი მოქმედებით, არამედ ობიექტური, მხარის კონტროლის მიღმა არსებული გარემოებებით, რომელთა გამოც ვალდებულების შესრულება პრაქტიკულად შეუძლებელი ან უკიდურესად გაძნელებულია.

სასამართლოსთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებების დადგენას, რომლებმაც ვალდებულების შეუსრულებლობა გამოიწვია.

სახელშეკრულებო სამართლის პრაქტიკაში, ვალდებულების შეუსრულებლობის თითოეული შემთხვევა საჭიროებს ინდივიდუალურ, დეტალურ სამართლებრივ ანალიზს იმის დასადგენად, თუ რა იყო შეუსრულებლობის საფუძველი — მხარის ნება, ბრალეულობა, თუ ობიექტური, გადაუღახავი დაბრკოლება, როგორცაა, მაგალითად, ფორსმაჟორი ან პანდემია.

2.4. ვალდებულებების შესრულების შეუძლებლობის ობიექტური და სუბიექტური საფუძველები

თავდაპირველად საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი ვალდებულების შესრულების შეუძლებლობის საკითხს გერმანული სამართლის ანალოგიურად აწესრიგებდა, თუმცა მოგვიანებით აღნიშნული საკითხი ფორმირდა და დღეს მოქმედი სამოქალაქო კოდექსის თანახმად შესრულების შეუძლებლობის საკითხი ცალკე არ წესრიგდება.

მიუხედავად იმისა, რომ შეუძლებლობის საკითხი კოდექსში ცალკე ნორმის სახით არ არის ჩამოყალიბებული, მისი სამართლებრივი მნიშვნელობა და გამოყენების წესი სრულიად მკაფიოდ და ერთმნიშვნელოვნად შეიძინება როგორც სპეციალური, ისე ზოგადი ნორმების ერთობლივი ანალიზიდან.

ვალდებულების შესრულების შეუძლებლობა აისახება გარიგების, ბრალეულობის, შეცვლილი გარემოებებისა და დაუძლეველი ძალის მომწესრიგებელ ნორმებში.

გერმანულ სამართლებრივ სივრცესა და სასამართლო პრაქტიკაში განასხვავებენ ვალდებულების შეუსრულებლობის სხვადასხვა სახეს, მაგ: შესრულების ობიექტურ და სუბიექტურ, საწყის და შემდგომ, სრულ და ნაწილობრივ, ბუნებრივ და იურიდიულ, ეკონომიკურ შეუძლებლობას.

არსებობს ასევე შემთხვევითობა რომელიც სუბიექტურად აუცდენელია. შემთხვევად მიჩნეულია ასევე წინასწარ გაუთვალისწინებელი და აუცდენელი გარემოება.

დაუძლეველი ძალა კი შემთხვევითობისგან განსხვავებით ობიექტურად აუცდენელია, მისი თავიდან აცილება შეუძლებელია, თუნდაც მაშინაც, როცა ცნობილია მისი დადგომა, იგი შესრულების შეუძლებლობის პირობაა, მისგან წარმოშობილი უარყოფითი შედეგებისათვის პირის პასუხისმგებლობისგან გათავისუფლების საფუძველი.

გარდა იმისა, რომ ობიექტურად აუცდენელია, მოვლენა დაუძლეველ ძალად ჩაითვლება თუ ის საგანგებო ხასიათისაა. სეზონის ცვლილება როგორც მოვლენა აუცდენელია, მაგრამ ამაში საგანგებო არაფერია, ამიტომ არ წარმოადგენს დაუძლეველ ძალას, მაგრამ მოულოდნელი ყინვის შემთხვევაში, რომელმაც მოსავალის აღება გაართულა, დაუძლეველ ძალად შეიძლება ჩაითვალოს.

შესრულების შეუძლებლობა სხვადასხვა მიზეზით შეიძლება იყოს გამოწვეული და სხვადასხვა სამართლებრივ შედეგს იწვევდეს, თუმცა ერთი რამ ყველა სახის შეუძლებლობისთვის საერთოა: იმისათვის რომ შესრულების ვალდებულება გაქარწყლდეს, შეუძლებლობა არ უნდა იყოს დროებითი.

სასამართლოს გადაწყვეტილება, როგორც წესი, დამოკიდებულია კონტრაქტის კონტექსტზე, კონკრეტულ ფაქტობრივ მტკიცებულებებზე, თუ რამდენად შეუძლებელია, მაგრამ არა აბსოლუტურად შეუძლებელი შესრულების შესრულება. იმისთვის რომ დაადგინონ, რა არის გადამეტებული ხარჯი და რა შეიძლება ჩაითვალოს „სამართლიანად“ რთულად შესასრულებლად.

თავი III. გარემოების ცვლილების სამართლებრივი დოქტრინა

3.1. დოქტრინის არსი და მნიშვნელობა

ვალდებულების ჩვეულებრივი დარღვევის შემთხვევები განსხვავდება იმ განსაკუთრებული სიტუაციებისგან, როდესაც ხელშეკრულების დადების შემდეგ წარმოიქმნება ისეთი ახალი გარემოებები, რომლებიც არსებითად ცვლიან მხარეთა ინტერესთა ბალანსს და ვალდებულების შესრულებას მნიშვნელოვნად ართულებენ

ბოლო ათწლეულებში, განსაკუთრებით კი XXI საუკუნის დასაწყისიდან, მსოფლიო არაერთი მასშტაბური გამოწვევის წინაშე დადგა: გლობალური ფინანსური კრიზისები, ბუნებრივი კატასტროფები, პოლიტიკური კონფლიქტები, ომები, ვირუსული ინფექციები, პანდემიები, რომელმაც უპრეცედენტო მასშტაბით შეცვალა როგორც ეროვნული, ისე საერთაშორისო კონტრაქტული ურთიერთობები. ამგვარმა მოვლენებმა წარმოაჩინა, რომ სახელშეკრულებო სტაბილურობისა და სამართლიანობის უზრუნველყოფა შეუძლებელია მხოლოდ კლასიკური დოგმების დაცვით;

ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს გარემოების ცვლილების დოქტრინა, აღნიშნული დოქტრინა არა მხოლოდ თეორიულად, არამედ პრაქტიკულადაც წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ საკითხს თანამედროვე კერძო სამართალში, რადგან იგი პასუხობს იმ გამოწვევებს, რომლებიც დაკავშირებულია ეკონომიკური და სოციალური გარემოს სწრაფ ცვლილებებთან.

გარემოების ცვლილების დოქტრინა წარმოადგენს ერთგვარ „ხიდს“ კლასიკურ და თანამედროვე სახელშეკრულებო სამართალს შორის: ერთი მხრივ, იგი ინარჩუნებს ხელშეკრულების სავალდებულო ძალის პრინციპს, ხოლო მეორე მხრივ, უზრუნველყოფს ადაპტაციისა და სამართლიანობის ელემენტებს, რაც აუცილებელია გლობალიზებული და არაპროგნოზირებადი ეკონომიკური ურთიერთობებისთვის.

ამ კუთხით მნიშვნელოვანია შეცვლილი გარემოებების დოქტრინა, რომელმაც ასახვა ჰპოვა სამოქალაქო კოდექსის 398-ე მუხლში, შესაბამისი ნორმა საშუალებას აძლევს მხარეს მოითხოვოს ხელშეკრულების შეცვლა, ან შეწყვეტა, თუ შექმნილ პირობებში ვალდებულების შესრულება წარმოშობს მძიმე ეკონომიკურ შედეგებს და აშკარად არღვევს სამართლიანობისა და თანაზომიერების პრინციპებს.

3.2. დოქტრინის გამოყენება სხვადასხვა იურისდიქციაში

სახელშეკრულებლო ურთიერთობების პირობებში გარემოების ცვლილების დოქტრინის საკითხი განსაკუთრებით აქტუალური გახდა ისეთი მოვლენების ფონზე, როგორცაა საერთაშორისო ფინანსური კრიზისები, ბუნებრივი კატასტროფები, ომები და, განსაკუთრებით, COVID-19-ის პანდემია. მაგალითად, ჩინეთის საერთაშორისო სავაჭრო პალატამ (China Council for the Promotion of International Trade) 2020 წელს ათასობით ფორსმაჟორის სერტიფიკატი გასცა კომპანიებისთვის, რომლებიც COVID-19-ის გამო ვერ ასრულებდნენ კონტრაქტებს, მაშინ როცა, აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთში სასამართლოებმა, მაგალითად, Seadrill Ghana Operations Ltd v Tullow Ghana Ltd (2021), უარი თქვეს მხოლოდ ეკონომიკური სირთულეების საფუძველზე ხელშეკრულების გადახედვაზე. აღნიშნული ნათლად წარმოაჩენს, რომ სამართლებრივი მექანიზმები, რომლებიც ითვალისწინებენ გაუთვალისწინებელ ცვლილებებს, არაერთგვაროვნად რეგულირდება.

კონტინენტურ ევროპაში ფართოდ არის მიღებული გარემოების ცვლილების პრინციპი, რომელიც მხარეს აძლევს შესაძლებლობას მოითხოვოს ხელშეკრულების გადახედვა, კორექტირება, ან შეწყვეტა.

გერმანულ მოდელებში, გარემოების არსებითი ცვლილების შემთხვევაში მხარეს აქვს უფლება მოითხოვოს ხელშეკრულების პირობების გადახედვა, ან მისი შეწყვეტა. გერმანიის სამოქალაქო კოდექსის (BGB) §313 მუხლი პირდაპირ ითვალისწინებს, თუ ხელშეკრულების საფუძველი არსებითად შეიცვალა და მხარისთვის ვალდებულების შესრულება არაგონივრულად მძიმე გახდა, შესაძლებელია ხელშეკრულების ადაპტაცია, ან შეწყვეტა. მხარეებს შეუძლიათ მოითხოვონ ხელშეკრულების გადახედვა, თუ ხელშეკრულების საფუძვლიანი წონასწორობა ირღვევა.

3.2.1. ფრანგული სამოქალაქო კოდექსი და Canal de Craponne-ის საქმე, 1195-ე მუხლის პრაქტიკული გამოყენება საფრანგეთში

საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსი საუკუნეების განმავლობაში არ განსაზღვრავდა კონკრეტულ წესებს იმ შემთხვევებისთვის, როდესაც ხელშეკრულების შესრულება რთულდებოდა გარემოებების ცვლილების გამო. ფრანგული სასამართლოები ცნობილნი იყვნენ უკიდურესად

მკაცრი მიდგომით *pacta sunt servanda*-ს დაცვის კუთხით. სპეციალისტების მოსაზრებით, კონტრაქტის ვალდებულებიდან გათავისუფლება შესაძლებელი იყო მხოლოდ იმ შემთხვევებში, როცა შესრულება ვედარ იქნებოდა უზრუნველყოფილი გაუთვალისწინებელი, გარდაუვალი და უკონტროლო მოვლენების გამო. სხვა შემთხვევებში სასამართლო ყოველთვის იხრებოდა ხელშეკრულების შესრულებისაკენ. ნათელ მაგალითს წარმოადგენს *Canal de Craponne*-ის საქმე, მხარეებმა 1567 წელს გააფორმეს ხელშეკრულება ბადის სარწყავი არხების მომსახურების შესახებ, რომელიც 300 წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა. წლის განმავლობაში ფიქსირებული გადასახადი გახდა აბსოლუტურად არასაკმარისი და ვერ ფარავდა მომსახურების ხარჯებს. სააპელაციო სასამართლომ გაიზიარა გადასახადის ზრდის მოთხოვნა გარემოს ცვლილების საფუძველზე, თუმცა 1876 წელს საფრანგეთის უზენაესმა სასამართლომ გააუქმა ეს გადაწყვეტილება, მითითებით სამოქალაქო კოდექსის 1134-ე მუხლზე და დატოვა გადასახადის ოდენობა უცვლელი.

დღეისათვის, 2016 წლის რეფორმის შედეგად, საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსი შეიცავს 1195-ე მუხლს, რომელიც უზრუნველყოფს ხელშეკრულების გადახედვის შესაძლებლობას განსაკუთრებული გარემოებების არსებობის შემთხვევაში.

3.3 შეცვლილი გარემოებების სამართლებრივი მექანიზმები.

კონტინენტური სამართლის მიხედვით, შეცვლილი გარემოებების სამართლებრივი რეგულირების სამი ძირითადი მექანიზმი არსებობს: ფორსმაჟორი, შესრულების შეუძლებლობის დოქტრინა და *hardship*-ის დოქტრინა. თითოეულ მათგანს განსხვავებული დანიშნულება და მოქმედების ფარგლები აქვს, თუმცა საერთო მიზანი ერთია — მხარეთა ინტერესებსა და რეალურ ეკონომიკურ პირობებს შორის სამართლიანი ბალანსის უზრუნველყოფა.

ფორსმაჟორი წარმოადგენს ხელშეკრულებაში წინასწარ გაწერილ მექანიზმს, რომელიც მხარეებს აძლევს შესაძლებლობას გათავისუფლდნენ პასუხისმგებლობისგან იმ შემთხვევაში, თუ ვალდებულების შესრულება შეუძლებელი ხდება კონტროლის მიღმა არსებული, გაუთვალისწინებელი მოვლენების შედეგად.

შესრულების შეუძლებლობის დოქტრინა ეხება ისეთ შემთხვევებს, როდესაც ვალდებულების შესრულება ობიექტურად შეუძლებელი ხდება.

Hardship-ის დოქტრინა კი იმ შემთხვევებში ამოქმედდება, როდესაც ვალდებულების შესრულება არ არის აბსოლუტურად შეუძლებელი, მაგრამ მნიშვნელოვნად არღვევს მხარეთა ეკონომიკურ ბალანსს.

ფორსმაჟორის, შესრულების შეუძლებლობისა და hardship-ის დოქტრინები კონტინენტური სამართლის სამართლიანობისა და კეთილსინდისიერების პრინციპებზეა დაფუძნებული. ეს მექანიზმები განსაკუთრებით აქტუალური გახდა გლობალური კრიზისების, მაგალითად, პანდემიის პერიოდში, როდესაც მრავალი ხელშეკრულების შესრულება ან შეუძლებელი, ან ეკონომიკურად არაგონივრული გახდა.

ანგლო-ამერიკული სამართალი განსხვავებული მიდგომით გამოირჩევა. აქ ხელშეკრულების გადახედვა მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, როდესაც შესრულება პრაქტიკულად შეუძლებელი ან აზრს მოკლებულია. თუმცა, თუ საქმე ეხება ეკონომიკურ სირთულეებს ან ფასების ცვლილებას, ინგლისური სასამართლოები, როგორც წესი, არ ცვლიან ხელშეკრულების პირობებს და მხარე ვალდებულია შეასრულოს აღებული ვალდებულება.

გერმანული სამოქალაქო სამართალი, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი და სისტემურად გამართული მოდელი, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კონცეპტუალურ საფუძვლებზე. განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ეს გარემოების ცვლილების სამართლებრივ რეგულირებაში, სადაც ქართული კანონმდებლობა არა მხოლოდ იღებს გერმანულ გამოცდილებას, არამედ ზოგიერთ ასპექტში მას უსწრებს კიდევ. მაგალითად, საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 398-ე მუხლი, რომელიც ხელშეკრულების საფუძვლის არსებითი ცვლილების შემთხვევაში მხარეს აძლევს ხელშეკრულების გადახედვის ან შეწყვეტის მოთხოვნის უფლებას, ეფუძნება გერმანულ მოდელს, თუმცა ქართულ სამართალში ეს დოქტრინა 1997 წლიდან მოქმედებს, მაშინ როცა გერმანიაში მისი კოდიფიცირება მხოლოდ 2002 წელს მოხდა.

3.4. „გაუთვალისწინებელი გარემოებების“ პრინციპი (clausula rebus sic stantibus)

სსკ-ის 398-ე მუხლის დოქტრინული საფუძველი მომდინარეობს „გაუთვალისწინებელი გარემოებების“ (clausula rebus sic stantibus) პრინციპიდან, რომელიც გერმანული „გარიგების საფუძვლის მოშლის“ დოქტრინის ანალოგიაა. ეს პრინციპი გულისხმობს, რომ ხელშეკრულების შესრულების პირობების არსებითი ცვლილება შეიძლება გახდეს მისი გადახედვის ან შეწყვეტის საფუძველი.

მაგალითად, თუ ტურისტულმა კომპანიამ და კლიენტმა გააფორმეს ჯგუფური მოგზაურობის ხელშეკრულება უცხო ქვეყანაში და შემდეგ ქვეყანაში დაიწყო საომარი მოქმედებები, რის გამოც მოგზაურობა გახდა შეუძლებელი, კლიენტს აქვს უფლება მოითხოვოს ხელშეკრულების შეწყვეტა 398-ე მუხლის საფუძველზე, რადგან ომის დაწყება წარმოადგენს მოულოდნელ და არსებით გარემოებას, რომელიც მთლიანად ანადგურებს ხელშეკრულების მიზანს. ასეთ შემთხვევებში სასამართლო, როგორც წესი, აკმაყოფილებს მოთხოვნას და ხელშეკრულებას წყვეტს.

3.5. ხელშეკრულების საფუძვლის რღვევა: სუბიექტური და ნორმატიული ელემენტები

398-ე მუხლის ამოქმედება უშუალოდ უკავშირდება ხელშეკრულების საფუძვლის რღვევას. ხელშეკრულების საფუძველი ორი მნიშვნელოვანი კომპონენტით განისაზღვრება:

პირველი, სუბიექტური ელემენტი გულისხმობს იმ არსებით გარემოებას, რომლის არსებობაც კონკრეტული მხარისთვის გადამწყვეტი იყო ხელშეკრულების დადებისას. ეს არის მხარის შინაგანი მოლოდინი ან მიზანი, რომლის გარეშეც იგი ან საერთოდ არ დათანხმდებოდა ხელშეკრულების დადებას, ან დათანხმდებოდა სრულიად განსხვავებულ პირობებზე. მეორე, ნორმატიული ელემენტი გულისხმობს იმას, რომ აღნიშნული გარემოება უნდა იყოს მეორე მხარისთვისაც ცნობილი, ან ადვილად შეცნობადი და მისაღები, ობიექტურად აღქმადი და ორივე მხარისთვის მნიშვნელოვნად აღიარებული. ამ ორი ელემენტის ერთობლიობა კმნის ხელშეკრულების საფუძვლის ბალანსს, რათა მისი რღვევის რისკები სამართლიანად და თანაბრად გადანაწილდეს მხარეთა შორის. სწორედ ამ ბალანსის დარღვევა აძლევს საფუძველს 398-ე მუხლის ამოქმედებას, ხელშეკრულების ადაპტირებისა და შეცვლისათვის.

თავი IV. გარემოების ცვლილების ინსტიტუტი ქართულ სამოქალაქო სამართალში

4.1 გარემოების ცვლილების დოქტრინის რეგულირება და პრაქტიკული გამოყენება(398_ე მუხლი)

398_ე მუხლის ამოქმედების საფუძველი არის ხელშეკრულების დადების შემდეგ წარმოშობილი ცვლილება, ეს ცვლილება უნდა იყოს არსებითი, რომლებიც ხელშეკრულების დადების მომენტში მხარეებისთვის არ იყო პროგნოზირებადი და რომელთა არსებობის შემთხვევაში ისინი ან საერთოდ არ დადებდნენ ხელშეკრულებას, ან დათანხმდებოდნენ არსებითად განსხვავებულ პირობებზე. შესაბამისად, დოქტრინა არ ვრცელდება ნებისმიერ ცვლილებაზე; იგი მოქმედებს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ცვლილება იმდენად არსებითია, რომ არღვევს ხელშეკრულების საფუძველს და მხარისთვის ვალდებულების უცვლელი სახით შესრულება უსამართლო, ან მძიმე ხდება. მაგალითად, 2020 წელს, COVID-19-ის პანდემიის გამო, საქართველოს მთავრობის გადაწყვეტილებით, დროებით შეჩერდა სავაჭრო ცენტრებისა და რესტორნების მუშაობა.

ერთ-ერთმა რესტორნის მფლობელმა, რომელიც ქირაობდა ფართს სავაჭრო ცენტრში, სასამართლოს მიმართა 398-ე მუხლის საფუძველზე და მოითხოვა ქირის დროებითი შემცირება, რადგან პანდემიის გამო ვერ ახერხებდა საქმიანობის გაგრძელებას. სასამართლომ დაადგინა, რომ პანდემია და მთავრობის მიერ დაწესებული შეზღუდვები წარმოადგენს მოულოდნელ და არსებით გარემოებას, რის გამოც ქირის გადახდა დროებით შეამცირა.

არსებითობის შეფასებისას აუცილებელია განისაზღვროს ცვლილების შედეგის ხარისხიც. ეს გულისხმობს, იმას რომ ხელშეკრულებაში დარჩენა ერთ-ერთ მხარეს არათანაზომიერად მძიმე, კაბალურ მდგომარეობაში არ უნდა აყენებდეს.

გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია, რომ ცვლილების გამომწვევი გარემოებები არ იყოს გამოწვეული იმ მხარის ბრალით, რომელიც 398-ე მუხლის გამოყენებას ითხოვს. მხოლოდ ამ პირობების ერთობლიობის შემთხვევაში შეიძლება ცვლილება ჩაითვალოს არსებითად და გახდეს ხელშეკრულების შეცვლის ან შეწყვეტის საფუძველი.

4.2. ხელშეკრულების მიზნობრიობის რღვევა და ერთობლივი შეცდომა მოტივში.

ხელშეკრულების მიზნობრიობა ირღვევა მაშინ, როდესაც გარემოებების ცვლილების შედეგად კრედიტორი კარგავს ინტერესს ვალდებულების შესრულების მიმართ.

ერთობლივი შეცდომა მოტივში არსებობს მაშინ, როდესაც ორივე მხარეს აქვს არასწორი ფაქტობრივი, ან სამართლებრივი წარმოდგენა იმ გარემოების შესახებ, რომელიც ხელშეკრულების დადების საფუძველად იქცა. თუმცა, ეს შეცდომა მხოლოდ მაშინ შეიძლება გახდეს 398-ე მუხლის ამოქმედების საფუძველი, თუ იგი საერთო რისკის სფეროს მიეკუთვნება. თუ მცდარი წარმოდგენა მხოლოდ ერთ მხარეს ამოძრავებდა და მეორე მხარისთვის ეს გარემოება უცნობი ან უმნიშვნელო იყო, 398-ე მუხლის გამოყენება გამორიცხულია.

თუ 398-ე მუხლის შესაბამისი წინაპირობები არსებობს, დანტერესებულ მხარეს აქვს უფლება მოითხოვოს ხელშეკრულების მისადაგება შეცვლილ გარემოებებთან. ხელშეკრულების ადაპტაციას აზრი აქვს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მეორე მხარე თანხმობას აცხადებს მისადაგებულ პირობებზე.

ხელშეკრულების მისადაგების შეუძლებლობა შეიძლება განპირობებული იყოს სხვადასხვა ფაქტორით. კერძოდ, ადაპტაცია კარგავს მნიშვნელობას იმ შემთხვევაში, როდესაც ხელშეკრულების მიზანი მთლიანად ქრება ან ვალდებულების შესრულება პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება.

ასეთ ვითარებაში ხელშეკრულების შენარჩუნება კარგავს სამართლებრივ და ეკონომიკურ მიზანშეწონილობას, რაც მხარეს აძლევს საფუძველს მოითხოვოს ხელშეკრულების შეწყვეტა საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 398-ე მუხლის შესაბამისად.

ასევე, თუ რომელიმე მხარე არღვევს კეთილსინდისიერ სახელშეკრულებო ვალდებულებას და დაუსაბუთებლად უარს აცხადებს მოლაპარაკებაზე ან მისადაგებაზე, ეს შეიძლება გახდეს სახელშეკრულებო სანქციების გამოყენების საფუძველი.

4.3 ხელშეკრულების მისადაგების და შეწყვეტის სამართლებრივი შედეგები.

საქართველოს კანონმდებლობა განსაზღვრავს სამართლებრივ შედეგებს, თუკი შეუძლებელი იქნება ხელშეკრულების მისადაგება შეცვლილი გარემოებებისადმი. ესაა დაზარალებული მხარის

მიერ ხელშეკრულებიდან გასვლის უფლება, თუ ხელშეკრულების მხარეები მოლაპარაკების შედეგად ვერ შეძლებენ შეცვლილი გარემოებებისადმი ხელშეკრულების მისადაგებას .

აღნიშნული მუხლიდან ისე ჩანს, თითქოს ამ საკითხის მოწესრიგება მხარეთა ურთიერთობის ფარგლებს არ სცილდება, თუმცა ეს ასე არაა, ეს კანონის ხარვეზად უნდა ჩავთვალოთ, ვინაიდან შეცვლილ გარემოებებთან ხელშეკრულების მისადაგება შესაძლებელია მოხდეს მხოლოდ სასამართლოს გადაწყვეტილებით. გარდა ამისა, მისადაგების მოთხოვნაზე ვრცელდება სახელშეკრულებო მოთხოვნების ხანდაზმულობის ვადები, რაც ნიშნავს, რომ შესაბამისი მოთხოვნა უნდა იყოს წარდგენილი კანონით დადგენილ ვადებში.

განსხვავებით გერმანული სამოქალაქო კოდექსის მოდელისგან, სადაც გარემოების ცვლილების დოქტრინა მჭიდროდ არის დაკავშირებული შესრულების შეუძლებლობის ინსტიტუტთან და ხშირად განიხილება ერთიან კონტექსტში, ქართულ სამართალში ეს ორი მექანიზმი მკაფიოდ გამოიჯნულია. სანამ შესრულება შესაძლებელი რჩება, შესრულების შეუძლებლობის დოქტრინა ვერ გამოიყენება, თუმცა შეიძლება არსებობდეს ხელშეკრულების მისადაგების საჭიროება.

398-ე მუხლის გამოყენება გარკვეულწილად შეზღუდულია, რადგან მისი ამოქმედება დამოკიდებულია სასამართლოს გადაწყვეტილებაზე და მოითხოვს ინდივიდუალური გარემოებების დეტალურ შეფასებას.

საქართველოს უზენაესი სასამართლო ერთ–ერთ გადაწყვეტილებაში განმარტავს, რომ მხარეები თავისუფლდებიან ვალდებულების სრული ან ნაწილობრივ შესრულებისათვის ფორსმაჟორის შემთხვევაში. შეცვლილ გარემოებად უნდა განვიხილოთ გარემოება, რომელიც არ არსებობდა ხელშეკრულების დადებისას.

ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ მხარე, რომლისთვისაც დაუძლეველი ძალის გამო, შეუძლებელი იყო ვალდებულების შესრულება, ამის შესახებ დაუყონებლივ, ფორსმაჟორიდან არაუგვიანეს 2 სამუშაო დღისა უნდა აცნობოს მეორე მხარეს. შეუტყობინებლობის, ან დაგვიანებით შეტყობინების შემთხვევაში მოვალე კარგავს უფლებას ფორსმაჟორის შემთხვევაში გათავისუფლდეს პასუხისმგებლობისაგან.

COVID-19-ის პანდემიის პირობებში, რომელიც აღმოჩნდა განსაკუთრებული ცვლილება და მისმა პროგნოზირების შეუძლებლობამ, 398-ე მუხლის პრაქტიკული მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაზარდა.

სასამართლოები დეტალურად იკვლევდნენ, იყო თუ არა პანდემია ან მისით გამოწვეული რეგულაციები უშუალო და გადამწყვეტი მიზეზი ვალდებულების შეუსრულებლობისათვის. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენა გარემოებებსა და ვალდებულების შეუსრულებლობას შორის.

4.4 სსკ-ის 399-ე და 407-ე მუხლები

აუცილებელია ყურადღება გამახვილდეს საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის სხვა დებულებებზეც, რომლებიც გავლენას ახდენენ ვალდებულების შესრულებაზე შეცვლილი გარემოებების პირობებში. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება 399-ე და 407-ე მუხლებს, აგრეთვე ფორსმაჟორის ცნებას, რომლებიც ერთობლივად ქმნიან სამართლებრივ ჩარჩოს იმ შემთხვევების განსასაზღვრად, როდესაც მხარე შესაძლოა გათავისუფლდეს ხელშეკრულებით ნაკისრი ვალდებულებების შესრულებისაგან.

399-ე მუხლი, რომელიც „პატივსადები საფუძვლის“ არსებობის შემთხვევაში გრძელვადიანი ვალდებულების შეწყვეტის შესაძლებლობას ითვალისწინებს, პრაქტიკულად უკავშირდება ფორსმაჟორის კლასიკურ ცნებას, თუმცა მასში შედის უფრო ფართო შემთხვევები, ვიდრე მხოლოდ სტიქიური უბედურება, ან ომი. 407-ე მუხლი კი ყურადღებას ამახვილებს მხარის ბრალის არქონაზე და იცავს კეთილსინდისიერ მხარეს პასუხისმგებლობისგან იმ შემთხვევაში, თუ ვალდებულების შეუსრულებლობა გამოწვეულია მის ნებაზე დამოუკიდებელი გარემოებით.

4.5. ობიექტური პასუხისმგებლობა დაუძლეველი ძალის შემთხვევებში
ქართულ სამართლებრივ სივრცეში არსებობს ნორმები, რომლებიც დაუძლეველი ძალის არსებობის შემთხვევაშიც კი შეიძლება დააკისროს მოვალეს პასუხისმგებლობა. მაგალითად, მოქმედი საჰაერო კოდექსის მიხედვით, საჰაერო ხომალდის მფლობელი (ან ოპერატორი) პასუხისმგებელია მგზავრის ჯანმრთელობის, სიცოცხლის ან ნივთის დაზიანებაზე, თუნდაც ეს ზიანი გამოწვეული იყოს დაუძლეველი ძალის შედეგად. ამგვარი პასუხისმგებლობა ობიექტურია და არ არის დამოკიდებული მფლობელის ბრალეულობაზე.

მსგავსი მიდგომა აისახება საერთაშორისო დონეზე მონრეალის კონვენციაში, რომელიც ავიაკომპანიების ობიექტურ პასუხისმგებლობას აწესებს მგზავრების წინაშე მათი ბრალეულობის მიუხედავად.

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 999-ე მუხლის შესაბამე ნაწილი განსაზღვრავს სატრანსპორტო საშუალების მფლობელის პასუხისმგებლობას მგზავრებსა და ტვირთზე ზიანის მიყენების შემთხვევაში, მათ შორის დაუძლეველი ძალის პირობებშიც. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველო ამ საკითხს განსაკუთრებით დეტალურად და საინტერესო თვალსაზრისით არეგულირებს და მოცემული მიდგომა მნიშვნელოვან პრაქტიკულ მნიშვნელობას იძენს. მიუხედავად იმისა, რომ მონრეალის კონვენცია მხოლოდ საქართველოსთვის სავალდებულო არ არის, აღნიშნული რეგულაცია ზოგადად ძალიან საინტერესო და პრინციპულია

სწორედ ამ სამართლებრივ კონტექსტში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ფორსმაჟორის ცნების სწორად განსაზღვრა და გამოყენება, რადგან იგი წარმოადგენს ერთ-ერთ ძირითად საფუძველს, რომლის არსებობის შემთხვევაშიც მხარე შეიძლება გათავისუფლდეს ხელშეკრულებით ნაკისრი ვალდებულებებისგან.

ფორსმაჟორის ცნების პრაქტიკული მნიშვნელობა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა საგანგებო მდგომარეობისა და საგანგებო სიტუაციების დროს, როდესაც სამართლებრივი, ეკონომიკური და სოციალური კონტექსტი მკვეთრად განსხვავდება ნორმალური პირობებისგან. ამგვარ პირობებში, ფორსმაჟორის დეფინიციისა და გამოყენების საკითხი კიდევ უფრო აქტუალური ხდება, რაც საჭიროებს მის დეტალურ ანალიზს და პრაქტიკულ მაგალითებზე დაფუძნებულ შეფასებას.

თავი V. ფორსმაჟორის ინსტიტუტი და მისი ურთიერთობა გარემოების ცვლილების დოქტრინასთან

5.1. ფორსმაჟორის ცნება, დოგმატური განვითარება და თანამედროვე გამოყენების სფერო

ყველა სამართლის სისტემის მიხედვით, პასუხისმგებლობა შეიძლება შეიზღუდოს მხარეთა მიერ დადგენილი ფორსმაჟორული დათქმებით. ფორსმაჟორი, როგორც სამართლებრივი კატეგორია, ისტორიულად სხვადასხვა ფორმითა და შინაარსით ჩამოყალიბდა, თუმცა მისი ძირითადი არსი უცვლელად გულისხმობდა იმ მოვლენების

ადიარებას, რომელთა შედეგადაც ვალდებულების შესრულება ხდება ობიექტურად შეუძლებელი და პასუხისმგებლობა იხსნება.

ძველი რომის სამართალში ფორსმაჟორის ერთ-ერთ პირველ გამოხატულებად "უმაღლესი ძალის" კონცეფცია ითვლება.

ფორსმაჟორის სამართლებრივი კონცეფციის მკაფიო ფორმულირება პირველად დაფიქსირდა საფრანგეთის 1804 წლის სამოქალაქო კოდექსში (Napoleonic Code). აღნიშნულ კოდექსში ფორსმაჟორი განისაზღვრა როგორც „გარეშე, შეუცვლელი ძალა“, რაც გულისხმობდა ისეთ გარემოებებს, რომლებიც კონტრაქტის მხარეთა ნებისგან დამოუკიდებლად შეუძლებელს ხდიდა ვალდებულებების შესრულებას.

თავდაპირველად იგი გამოიყენებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევებში, როდესაც ვალდებულების შესრულება ხელშეკრულების საგნის განადგურების გამო ხდებოდა შეუძლებელი. თუმცა შემდგომში ფორსმაჟორის დოქტრინული გაგება დროთა განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაფართოვდა. სასამართლო პრაქტიკამ იგი უფრო ფართო კონტექსტში გაიაზრა. კერძოდ, ფორსმაჟორი აღიარებულია ისეთ სიტუაციებშიც, როდესაც ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ინტერესი ანულირდება, ან ხელშეკრულება კარგავს მიზანს, მიუხედავად იმისა, რომ ვალდებულების ფაქტობრივი შესრულება ობიექტურად კვლავ შესაძლებელია.

5.2. ფორსმაჟორული დათქმების როლი, სტანდარტიზაცია და რისკების მართვა

20-ე საუკუნიდან ფორსმაჟორის ინსტიტუტის სტანდარტიზაცია და განვითარება გაღრმავდა. საერთაშორისო სავაჭრო პალატამ (ICC) განავითარა სპეციალური სტანდარტული დათქმები და მოდელური კონტრაქტები, რომელთა საშუალებით ფორსმაჟორი გავრცელდა პრაქტიკულად ყველა სფეროზე და ჩაეწერა საერთაშორისო კერძო სამართლის პრაქტიკაში. დღეს ფორსმაჟორი აღარ არის მხოლოდ ეროვნული სამართლებრივი სისტემების კომპონენტი – ის გამოიყენება როგორც აუცილებელი უსაფრთხოების მექანიზმი გლობალურ კომერციულ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში.

პრაქტიკამ ცხადყო, რომ კონტრაქტში მხოლოდ ზოგადი ტერმინების გამოყენება ("დაუძლეველი ძალა", "გარე გარემოება") იწვევს

მრავალგვარ სამართლებრივ გაუგებრობასა და დავებს. სწორედ ამიტომ ბოლო წლებში საერთაშორისო სტანდარტებმა (ICC Force Majeure Clauses 2020, UNIDROIT პრინციპები) გადამწყვეტი ყურადღება მიაანიჭეს ფორსმაჟორული დათქმის მკაფიო ფორმულირებას კონკრეტული მაგალითების ჩამონათვალთ, სადაც ცალსახად იქნა დამატებული ისეთი მოვლენებიც, როგორცაა „ეპიდემია“, „პანდემია“ ან „საჯარო რეგულაცია“. ამის მიზანია, რომ მხარეებმა წინასწარ განსაზღვრონ არა მხოლოდ განვითარების შესაძლო სცენარები, არამედ ადაპტაციის, მოლაპარაკების და რისკების მართვის მექანიზმები მოულოდნელი ცვლილებების პირობებში.

სამართლებრივმა პრეცედენტებმა პრაქტიკულად აჩვენა, რომ მხოლოდ მსგავსი მაღალსტანდარტიანი შეთანხმებები ქმნის ისეთი მდგომარეობას, სადაც მართლაც შესაძლებელია სამართლიანი და ეფექტიანი გადანაწილება რისკების, პასუხისმგებლობისა და ადაპტაციის შესაძლებლობის მხრივ. ამ პროცესის კულმინაციაა 1980 წელს მიღებული საქონლის საერთაშორისო გაყიდვების შესახებ ვენის კონვენცია (CISG), რომელიც სამართლებრივად არეგულირებს ფორსმაჟორის გამოყენების სტანდარტიზებულ წესებს საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობებში. ვენის კონვენციამ განსაზღვრა კრიტერიუმები, რომლის შესაბამისადაც ფორსმაჟორი შეიძლება გამოყენებულ იქნას როგორც პასუხისმგებლობის გათავისუფლების საფუძველი.

თუ თავდაპირველად ფორსმაჟორის კლასიკური დოქტრინა იყენებდა მხოლოდ სტიქიურ უბედურებებსა და ომს, დღეს მისი სამართლებრივი განზომილება არსებითად გაფართოვდა.

ფორსმაჟორის გამოყენება არ არის მხოლოდ სამართლებრივი სუბსტანციის შეფასების საკითხი; ის თანაბრად მოითხოვს პროცედურულ სიზუსტესაც. ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული და კრიტიკულად მნიშვნელოვანი მოთხოვნაა შეტყობინების წარდგენა მეორე მხარისადმი, რაც ხშირად განისაზღვრება ხელშეკრულების შესაბამის დათქმაში.

როცა ვსაუბრობთ ფორსმაჟორული პუნქტის გავლენის შესახებ ხელშეკრულებაზე, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ამ რეგულაციის ძირითადი მიზანია არა მხოლოდ მხარეთა სრულად გათავისუფლება ვალდებულებებისგან, არამედ ისეთი სამართლებრივი ჩარჩოს შექმნა, რომელიც უზრუნველყოფს ხელშეკრულებით ურთიერთობის მოქნილობასა და ადაპტაციას საგანგებო სიტუაციებისას.

ფორსმაჟორული მოვლენის დასრულების შემდეგ, როგორც წესი, ხელშეკრულება შეიძლება აღდგეს და მხარეებმა უნდა შეძლონ თავიანთი თავდაპირველი ვალდებულებების შესრულება ან გადავიდნენ ისეთ ალტერნატიულ პირობებზე, რომელიც გათვალისწინებულია კონტრაქტში.

ფორსმაჟორული პუნქტის რეალური გავლენის შესაფასებლად გადამწყვეტია იმის განსაზღვრა, რამდენად არსებითად და რა ფორმით აფერხებს კონკრეტული მოვლენა ვალდებულების შესრულებას.

პრაქტიკაში ხშირია, რომ პუნქტი დეტალურად არეგულირებს მხოლოდ ფიზიკურ ან იურიდიულად შეუძლებელ შესრულებებს და მხოლოდ ასეთ შემთხვევებში ითვალისწინებს სრულ ან დროებით გათავისუფლებას.

კონტრაქტის ადაპტაციის მნიშვნელობა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა იმ შემთხვევებში, როდესაც გარემოება სრულად არ აჩერებს, არამედ ნაწილობრივ ცვლის ან აჭიანურებს ვალდებულების შესრულებას. ასეთ დროს სამართლებრივი მექანიზმები და ფორსმაჟორული პუნქტები ქმნის საშუალებას მხარეებმა მოლაპარაკების გზით მოიძიონ ახალი გამოსავალი.

საქართველოს კანონმდებლობა, მიუხედავად ფორსმაჟორული და შეცვლილი გარემოებების სამართლებრივი მექანიზმების არსებობისა, დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს სასამართლო ინტერპრეტაციას, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მსგავსი გარემოებები ხელშეკრულებაში პირდაპირ აღნიშნული არ არის.

სამოქალაქო კოდექსის 398-ე მუხლი, რომელიც შეესაბამება საერთაშორისო სტანდარტს, განსაზღვრავს შესაძლებლობას ხელშეკრულების პირობების ადაპტაციის ან შეცვლისათვის, თუ გარემოებები არსებითად შეიცვალა და შესრულება მნიშვნელოვნად გართულდა ან შეუძლებელი გახდა.

ფორსმაჟორის დათქმის შინაარსობრივი ფორმულირება შეიძლება მოიცავდეს არა მხოლოდ სრულ შესრულების შეუძლებლობას, არამედ ისეთი მოვლენების გათვალისწინებასაც, რომლებიც მხოლოდ აჭიანურებენ ვალდებულების შესრულებას. ასეთი ფორმულირება ქმნის ფორსმაჟორის შედარებით მოქნილ დებულებას, რომლის ფარგლებშიც შესაძლებელია გათვალისწინებულ იქნას არა აბსოლუტური შეუსრულებლობა, არამედ დროებითი დაბრკოლებები.

ამგვარ სიტუაციაში, კონტრაქტის მხარეებმა უნდა მოახდინონ ანალიზი, თუ რეალურად რამდენად ხდება შესაძლებელი ვალდებულების შესრულება მოცემულ პირობებში და დროის რა ფარგლებში.

ზოგიერთ ხელშეკრულებაში ფორსმაჟორის დათქმა ეფუძნება უფრო მოქნილ ფორმულირებებს, როგორცაა „*შესრულება მოგვიანებით და უკეთესად*“ (better performance at a later date), რაც საშუალებას აძლევს მხარეებს შეთანხმდნენ შესრულების გადავადებაზე. თუმცა, ასეთი მიდგომა მაინც დამოკიდებულია კონკრეტულ კონტრაქტზე, მისი ენობრივი ფორმულირებისა და მხარეთა ნების ინტერპრეტაციაზე.

მნიშვნელოვანია, რომ ფორსმაჟორის დათქმის ფორმულირებისას მხარეებმა გაითვალისწინონ როგორც შესრულების ხარისხის ცვლილების, ისე დროებითი შეფერხების სამართლებრივი შედეგები. წინააღმდეგ შემთხვევაში, არსებობს რისკი, რომ სასამართლო, ან არბიტრაჟი არ აღიარებს კონკრეტულ მოვლენას საკმარის საფუძვლად ვალდებულების გადავადების ან შეწყვეტისათვის.

5.3 ფორსმაჟორის ელემენტებისა და კრიტერიუმების განსაზღვრება

ფორსმაჟორის, როგორც დაუძლეველი ძალის, სამართლებრივი გააზრებისათვის მნიშვნელოვანია მისი ელემენტების და კრიტერიუმების აღნიშვნა: ფორს-მაჟორული გარემოება წარმოადგენს მხარის ნების კონტროლის ფარგლებს მიღმა არსებულ მოვლენას, რომლის არსებობა არ არის დამოკიდებული მხარის სუბიექტურ განზრახვაზე. მოვლენა უნდა იყოს ისეთი, რომლის პროგნოზირებაც ხელშეკრულების დადების დროს ობიექტურად შეუძლებელია და მისი თავიდან აცილება, ან მისი შედეგების თავიდან არიდება ვერ ხერხდება. მოვლენა უნდა ახდენდეს პირდაპირ და არსებით გავლენას ვალდებულების შესრულების შესაძლებლობაზე. ფორსმაჟორული გარემოება წარმოადგენს ისეთ არამართვად და დაუძლეველ მდგომარეობას, რომელიც მხარეთა კონტროლს სცილდება და რომლის წინასწარ გათვალისწინებაც ხელშეკრულების დადების მომენტში ობიექტურად შეუძლებელი იყო.

5.4. ფორსმაჟორის ბუნება ქართულ საკანონმდებლო სივრცეში

ფორსმაჟორის რეგულირება საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 404-ე მუხლშია. ამ მუხლის მიხედვით, ფორსმაჟორის აღიარებისთვის აუცილებელია, რომ გარემოება პირდაპირ გავლენას ახდენდეს ვალდებულების შესრულებაზე.

ფორსმაჟორის დროს მხარეთა შორის მტკიცების ტვირთის თაობაზე მნიშვნელოვანი საკითხები დარეგულირებულია ეროვნული კანონმდებლობით. სამოქალაქო საპროცესო კოდექსით ფაქტები, რომლებიც არ საჭიროებენ მტკიცებას მხარეები თავისუფლდებიან მტკიცებულებათა წარმოდგენისაგან ისეთი ფაქტების დასადასტურებლად, რომლებსაც ემყარება მათი მოთხოვნები.

თუმცა ასე მარტივად ყოველთვის არაა საქმე, მაგალითად შესაძლებელია საჭირო გახდეს ძლიერი წვიმის ფორსმაჟორად განხილვა და მტკიცებულების ძიება როცა საქმე ეხება ასფალტის დაგებას, რომელმაც წარმოწმნა ფორსმაჟორული გარემოება. ასევე როცა გვაქვს საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობები სხვადასხვა ქვეყნის საკანონმდებლო ურთიერთობების გამოყენებასთან, ასეთ დროს შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს შემდეგი სახის მტკიცებულებები, მაგ: სახელმწიფო და ადმინისტრაციული ორგანოების აქტები; კომპეტენტური უწყებების მიღებული გადაწყვეტილებები (მაგ., საგანგებო სიტუაციების მართვის სამსახური); საერთაშორისო ორგანიზაციების, ან მედიის მიერ დადასტურებული ინფორმაცია; სავაჭრო-სამრეწველო პალატის ოფიციალური ცნობა; სხვა რელევანტური წერილობითი დოკუმენტები.

როგორც ზემოთ მითითებული ნორმებიდან ირკვევა უმეტეს შემთხვევაში ფორსმაჟორი იწვევს ვალდებულების შეწყვეტას ან პასუხისმგებლობისგან გათავისუფლებას, განსხვავებით 398-ე მუხლისგან, რომელიც ორიენტირებულია ხელშეკრულების ადაპტაციასა და შენარჩუნებაზე. პრაქტიკაში ეს განსხვავება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ხდება კრიზისულ ვითარებებში: თუ გარემოებები სრულად აფერხებს ვალდებულების შესრულების შესაძლებლობას, მოქმედებს ფორსმაჟორი; ხოლო თუ შესრულება ჯერ კიდევ შესაძლებელია, თუმცა მკვეთრად გამწვანებულია ან იწვევს უსამართლო შედეგს რომელიმე მხარისათვის გამოიყენება 398-ე მუხლი.

5.5. ფორსმაჟორი და იმედგაცრუების დოქტრინა

ფორსმაჟორის დახასიათებისას გვერდს ვერ ავუვლით იმედგაცრუების დოქტრინას. მიუხედავად იმისა რომ იმედგაცრუების დოქტრინა ერთი შეხედვით დაუძლეველ ძალასთან კავშირში არაა იგი ცვლის ხელშეკრულების პირობებს, შესაბამისად ამ კუთხით მნიშვნელოვანია, ვინაიდან ფორსმაჟორის მსგავსად ეს დოქტრინაც ცვლის ხელშეკრულების პირობებს.

ფორსმაჟორი და იმედგაცრუება ერთმანეთისგან განსხვავდებიან არა მხოლოდ ხელშეკრულებაში განსაზღვრული პირობების მიხედვით, არამედ მათი შედეგების მიხედვითაც. ფორსმაჟორი ძირითადად ნიშნავს, რომ მხარე შეიძლება დროებით გათავისუფლდეს ვალდებულების შესრულებისგან. იმედგაცრუება კი უფრო რადიკალური მოცემულობაა, როდესაც შეთანხმების კონტექსტი და პირობები მთლიანად იცვლება და დადებული შეთანხმება სრულებით კარგავს აზრს და მნიშვნელობას.

იმედგაცრუება დგება მაშინ, როდესაც მხარეები შეთანხმდნენ კონკრეტულ პირობებზე, ხოლო უეცარი ცვლილებები, ან საგანგებო სიტუაცია წარმოშობს ხელშეკრულების შესრულების შეუძლებლობის მდგომარეობას. COVID-19-ის დროს, როდესაც კომპანიები, ან ინდივიდები ვერ ახერხებენ სრულად, ან ნაწილობრივ შესრულებას, სასამართლო რიგ შემთხვევებში (მაგალითად, დიდი ბრიტანეთი) ხელმძღვანელობს იმედგაცრუების დოქტრინით, რაც გულისხმობს იმას, რომ კონტრაქტი აღარ არის პრაქტიკულად შესრულებადი.

იმედგაცრუების და ფორსმაჟორის აღწერისას უნდა ვთქვათ, რომ ორივე დოქტრინა ეხება კონტრაქტის შესრულების შეუძლებლობას, მაგრამ მათ შორის რამდენიმე არსებითი განსხვავებაა:

იმედგაცრუების დოქტრინა გამოიყენება მაშინ, როდესაც ხელშეკრულების შესრულება ტექნიკურად შესაძლებელია, მაგრამ მისი ძირითადი მიზანი მოულოდნელად აზრს კარგავს.

ფორსმაჟორი კი ვრცელდება იმ შემთხვევებში, როდესაც კონტრაქტის ფიზიკურად, ან იურიდიულად შესრულება სრულად შეუძლებელი ხდება გაუთვალისწინებელი ფაქტორების გამო.

თავი VI. პანდემია სახელშეკრულებო სამართლის კონტექსტში

6.1. COVID-19-ის პანდემიის სამართლებრივი სპეციფიკა

პანდემიის ფორსმაჟორად აღქმა თანამედროვე სამართლებრივ აზროვნებაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და აქტუალურია. პანდემია თავისი ბუნებითა და მასშტაბით სრულად მიესადაგება იმ კრიტერიუმებს, რომლებიც ფორსმაჟორულ მოვლენას განსაზღვრავს: პანდემია არის მოულოდნელი, გარე და კონტროლის მიღმა არსებული მოვლენა, რომლის თავიდან აცილება ან მართვა შეუძლებელია ინდივიდუალური ან კოლექტიური ძალისხმევით.

სწორედ ამგვარი თავისებურებებით პანდემია სამართლებრივ სივრცეში განიხილება როგორც ტიპური ფორსმაჟორული გარემოება.

პანდემიის ფორსმაჟორად აღქმა ხაზს უსვამს იმასაც, რომ ასეთი მოვლენა არ შეიძლება იქნას პროგნოზირებული ან თავიდან აცილებული, რაც კიდევ უფრო აძლიერებს მის ფორსმაჟორულ ბუნებას. სამართლებრივ პრაქტიკაში ასეთი აღქმა უზრუნველყოფს შესაბამისი სამართლებრივი რეჟიმების ამოქმედებას, თუმცა ამ შემთხვევაში მთავარი აქცენტი კეთდება თავად პანდემიის, როგორც ფორსმაჟორული მოვლენის, იდენტიფიცირებაზე და არა მის კონკრეტულ სამართლებრივ შედეგებზე.

ამრიგად, პანდემია, როგორც ფორსმაჟორული მოვლენა, განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს სამართლებრივ ანალიზში, რადგან მისი თვისებები სრულად შეესაბამება ფორსმაჟორის განსაზღვრებას და ქმნის საფუძველს სამართლებრივ სივრცეში მისი შესაბამისი აღქმისთვის.

6.2. ეპიდემიებისა და პანდემიების სამართლებრივი განმარტება

პანდემია წარმოადგენს ფართომასშტაბიან ინფექციურ აფეთქებას, რომელიც სცილდება ერთი ქვეყნის ან რეგიონის ფარგლებს და მსოფლიოში იწვევს არა მხოლოდ საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის, არამედ ეკონომიკისა და სამართლებრივი სისტემების მნიშვნელოვან ცვლილებებს.

პანდემიებს ახასიათებთ გლობალური ხასიათი, მოსახლეობის სხვადასხვა ფენასა და სექტორზე ერთდროულად ზემოქმედება, ხაზგასმული მოულოდნელობა და მართვის შეუძლებლობა სოციალური და ეკონომიკური ინსტრუმენტებით.

თუმცა შესაბამისი სამართლებრივი რეჟიმის ამოქმედება შესაძლებელი ხდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც დადასტურდება, რომ

პანდემიამ უშუალოდ და ობიექტურად შეუძლებელი გახადა ვალდებულების შესრულება და მხარეს მისი თავიდან აცილება პრაქტიკულად და გონივრულად არ შეეძლო.

ეპიდემი კი ეხება დაავადების შემთხვევების რაოდენობის უეცარ ზრდას იმაზე მეტად ვიდრე ჩვეულებრივ მოსალოდნელია კონკრეტულ გეოგრაფიულ არეალში, ან პოპულაციაში, იგი ჩვეულებრივ ლოკალიზებულია საზოგადოებაში, რეგიონში, ან ქვეყანაში, ხოლო პანდემია: უფრო მასშტაბური მოვლენაა, რომელიც ვრცელდება მრავალ ქვეყანაში, ან კონტინენტზე და აზარალებს ადამიანების გაცილებით დიდ ოდენობას. იგი მიუთითებს უფრო ფართო გეოგრაფიულ გავრცელებაზე და გლობალურ ჯანმრთელობაზე გავლენის მაღალ დონეზე (მაგ: 1918 წლის გრიპის პანდემია, ან COVID-19).

მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტერმინი ადრეულ იურიდიულ ტექსტებში ოფიციალურად შეიძლება არ ყოფილიყო გამოყენებული, მსგავსი მიდგომები შემდგომში აისახა შუა საუკუნეების ევროპულ სამართლებრივ ნორმებში, მათ შორის საკარანტინო რეჟიმებში, რომლებიც ვენეციაში XIV საუკუნეში შავი ჭირის გავრცელების საპასუხოდ დაწესდა.

მე-19 საუკუნისათვის თანამედროვე საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სისტემები განვითარებასთან ერთად ეპიდემიების სამართლებრივი შედეგები უფრო გამოხატული გახდა. კანონმდებლობაში უფრო აშკარა გახდა, ისე რომ ტერმინმა „ეპიდემიამ“ უფრო და უფრო დიდი იურიდიული მნიშვნელობა შეიძინა.

6.3. პანდემია და ფორსმაჟორი: პასუხისმგებლობისა და ადაპტაციის მექანიზმები

2020 წელს კი COVID-19-ის პანდემიამ წარმოშვა ერთ-ერთი აქტუალური საკითხი, შეიძლება თუ არა ეს მოვლენა ფორსმაჟორად იქნეს აღიარებული სახელშეკრულებო ურთიერთობებში.

პანდემიის ფორსმაჟორული ბუნების სამართლებრივი ანალიზისას განსაკუთრებულად ხაზგასმულია მისი უჩვეულობა და მოულოდნელობა; ასეთი მოვლენები იშვიათად ექვემდებარება კონტრაქტის მხარის კონტროლს, რასაც თან ახლავს გლობალური მასშტაბის ცვლილებები და საქმიანობის შეზღუდვები. სწორედ ამ გარემოებებიდან გამოდის, რომ პანდემია, სათანადო ფაქტობრივი პირობების დადასტურების შემთხვევაში, მართლაც შეიძლება შეფასდეს

ფორსმაჟორად, თუმცა ამისთვის ყოველი შემთხვევა საჭიროებს ინდივიდუალურ და დასაბუთებულ სამართლებრივ ანალიზს.

თუ პანდემიამ, როგორც მოვლენამ, გამოიწვია სიძნელებები, რომლებიც ამცირებს ან სრულად წარმოუდგენელს ხდის ვალდებულების შესრულების შესაძლებლობას, და იგი პირდაპირ კავშირშია ვალდებულების შესრულების შეუძლებლობასთან, მიუხედავად იმისა, რომ გლობალური მასშტაბის მოვლენაა, შესაძლებელია მხოლოდ კონკრეტული პირობების შემთხვევაში იყოს აღიარებული როგორც დაუძლეველი ძალა.

პანდემიის მნიშვნელოვანი კომპონენტია მისი გათვალისწინების და თავიდან აცილების შეუძლებლობა, მისი შეჩერება ან მისგან გამოწვეულ ზარალის თავიდან აცილების შეუძლებლობა. თუმცა, ხელშეკრულებების განხილვისას მნიშვნელოვანია, თუ რა ინფორმაცია იყო ხელშეკრულების გაფორმების დროს ხელმისაწვდომი.

მიუხედავად იმისა, რომ COVID-19 თავისი ბუნებით მასშტაბური და მართლაც კონტროლს მიღმა განვითარებული მოვლენაა, სამართლებრივ სივრცეში მას ცალსახად არ ეძლევა ფორსმაჟორის მნიშვნელობა, გამოცდილი პრაქტიკა და თანამედროვე სასამართლო სტანდარტი სახელშეკრულებო მხარისთვის ვალდებულების შესრულება რეალურად, ობიექტურად და უშუალოდ შეუძლებლობა დაფუძნებულია პირდაპირ კავშირზე ფორსმაჟორულ გარემოებასა და ვალდებულების შეუსრულებლობას შორის.

თუ მხარეს შესაძლებლობა ჰქონდა, წინასწარ გაეთვალისწინებინა გარემოება ხელშეკრულების დადების შესაფასებელია, ჩაითვლება თუ არა წინდახედულობის დარღვევად შემთხვევა, როდესაც პირი არ იცავს მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის, ან სახელმწიფო ორგანოების მიერ გამოცემულ რეკომენდაციებს პანდემიასთან დაკავშირებით და შედეგად დადგება გარემოება, რის გამოც მხარე ვალდებულებას ვეღარ ასრულებს.

სასამართლო და არბიტრაჟული პრაქტიკა ყურადღებას აქცევს არა მხოლოდ იმ ფაქტს, რომ პანდემია იყო “დაუძლეველი”, არამედ იკვლევს მხარის ქცევას: გამოყენებული იქნა თუ არა გონივრული ზომები შედეგის თავიდან ასაცილებლად, შეეცადა თუ არა მხარე ვალდებულების შესრულების ალტერნატიულ გზებს, და მოხდა თუ არა დროული, კეთილსინდისიერი კომუნიკაცია მეორე მხარესთან.

6.4. პანდემიის, როგორც ფორსმაჟორის, რეგულირების საერთაშორისო გამოცდილების თანამედროვე ტენდენციები

COVID-19-ის პანდემიამ არა მხოლოდ სამართლებრივი აღქმის თვალსაზრისით, არამედ პრაქტიკულადაც შეცვალა ფორსმაჟორული მექანიზმების გამოყენების სტანდარტი: სასამართლო ანალიზში გადამწყვეტი ხდება ობიექტური შეუძლებლობა, მიზეზობრივი კავშირი და მხარეს მიერ გადადგმული გონივრული ქმედებები.

ანალიზმა აჩვენა, რომ COVID-19-ის პანდემია თავისთავად და ავტომატურად ვერ ჩაითვლება ფორსმაჟორად ყველა შემთხვევაში. ეს განპირობებულია იმით, რომ პანდემიურმა გარემოებებმა სხვადასხვა სექტორში განსხვავებული გავლენა მოახდინა და საქმიანობის გაგრძელების შესაძლებლობა ხშირად დამოკიდებული იყო სფეროს სპეციფიკასა და კონკრეტულ გარემოებებზე.

სასამართლოები და არბიტრაჟები სწორედ ამ ფაქტორებს იკვლევენ და მხოლოდ მაშინ აღიარებენ ფორსმაჟორს, როდესაც დადასტურებულია, რომ პანდემიის შედეგად ვალდებულების შესრულება სრულად და რეალურად შეუძლებელი გახდა, ან რომ შესრულების ალტერნატიული გზები არ არსებობდა

ამგვარად, პანდემია ზოგიერთ ინდივიდუალურ შემთხვევაში შეიძლება შეფასდეს როგორც ფორსმაჟორი, თუმცა თითოეული შემთხვევა საჭიროებს ინდივიდუალურ, დეტალურ ანალიზს, გარემოებათა და სექტორის სპეციფიკის გათვალისწინებით. ეს მიდგომა უზრუნველყოფს სამართლებრივი უსაფრთხოების და სამართლიანობის დაცვას პანდემიური გამოწვევების ფონზე.

გერმანიის სამოქალაქო კოდექსის (BGB) § 275 მუხლში ვკითხულობთ: „შესრულებელი გათავისუფლებულია ვალდებულების შესრულებისგან, თუკი შესრულება ფაქტობრივად ან იურიდიულად შეუძლებელია.“ (BGB § 275 I) ეს ნორმა წარმოადგენს ფორსმაჟორის გარეშე მოქმედ დაცვის მექანიზმს და ვრცელდება მათ შორის იმ შემთხვევებზეც, როცა კონტრაქტში კონკრეტული ფორსმაჟორული პირობები არ ფიქსირდება. ამიტომ არის აუცილებელი კონტრაქტების სწორად ფორმულირება, რომ მხარეებს ჰქონდეთ შანსი, გაუმკლავდნენ უცნაურ და გაუთვალისწინებელ პირობებში ხელშეკრულების შესრულებას. თუ მხარეებს წინასწარ აქვთ განსაზღვრული ფორსმაჟორული პუნქტები ხელშეკრულებებში, სადაც დეტალურად განიმარტება, მათ შორის პანდემია, რა შემთხვევებში და რა ფორმით შეიძლება მათი გამოყენება.

მაგალითად, ნიუ იორკის შტატში ხშირად არის საჭირო, რომ ფორსმაჟორი პირდაპირ იკითხებოდეს ხელშეკრულებაში, რათა ამის საფუძველზე წარდგენილ სარჩელს ჰქონდეს შესაბამისი შედეგი. ასეთი მიდგომა კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია პანდემიის, როგორც განსაკუთრებული მოვლენის შემთხვევაში, როდესაც შეიძლება არ იყოს ნათელი თუ როგორ უნდა შეფასდეს მოვლენების გავლენა.

სამოქალაქო სამართლის სისტემებში ძალიან ცოტა იურისდიქციას აქვს კონკრეტული მუხლი, რომელიც მხოლოდ „ეპიდემიას“ ეძღვნება. თუმცა, ზოგიერთ ქვეყანას შეიძლება ჰქონდეს დებულებები თავიანთ საკანონმდებლო ჩარჩოებში, რომლებიც ეხება ეპიდემიებს.

ევროპის კავშირის სასამართლო (**Court of Justice of the European Union — CJEU**) თავის პრაქტიკაში (CJEU) COVID-19-ის პანდემია, შესაძლოა შეფასდეს როგორც ფორსმაჟორული მოვლენა, თუმცა ასეთი კლასიფიკაცია არ წარმოადგენს ავტომატურ, ან აპრიორულ განმარტებას.

უცხო ქვეყნების გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ სასამართლო ეყრდნობოდა არა მხოლოდ ევროკავშირის სამართლებრივ ნორმებს, არამედ საერთო ევროპულ სამართლებრივ პრინციპებსაც, რომლებიც ეფუძნება თანაზიარ გამოცდილებას იმ საკითხში, თუ როგორ უნდა განიხილებოდეს საგანგებო გარემოებები კერძო სამართლებრივ ურთიერთობებში.

გერმანიის მთავრობამ შემოიღო კონკრეტული კანონმდებლობა COVID-19 პანდემიის დროს, რომელიც გავლენას ახდენდა სახელშეკრულებო ვალდებულებებზე და პასუხისმგებლობაზე, რაც ხაზს უსვამს სახელშეკრულებო პირობების ადაპტაციის აუცილებლობას საგანგებო ვითარებაში.

საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსით, მიუხედავად იმისა, რომ მას არ აქვს სპეციალური მუხლი ეპიდემიებისთვის, მოიცავს დებულებებს ფორსმაჟორთან და საზოგადოებრივ წესრიგთან დაკავშირებით, რომლებიც შეიძლება გამოყენებულ იქნას ეპიდემიის დროს. საფრანგეთის მსგავსად, იტალიას აქვს დებულებები, რომლებიც ეხება საგანგებო მოვლენებს და საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის კრიზისებს, მაგრამ არა ცალკე მუხლი სპეციალურად ეპიდემიებისთვის.

თავი VII. საგანგებო მდგომარეობის შედეგად მიღებული რეგულაციები და მათი სამართლებრივი ეფექტი.

7.1 კოვიდ_19 _ის სამართლებრივი მართვა საქართველოში: მთავრობის განკარგულება N164 და მისი მნიშვნელობა

COVID-19-ის პანდემიამ მნიშვნელოვნად შეცვალა სამართლებრივი გარემო საქართველოში და გამოიწვია მრავალი გამოწვევა როგორც სახელმწიფოსთვის, ისე კერძო სექტორისთვის. ვირუსის სწრაფად გავრცელების გამო, მთავრობამ აამოქმედა რიგი რეგულაციები საზოგადოების ჯანმრთელობის დასაცავად და კრიზისის სამართავად. განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა საგანგებო მდგომარეობასა და საგანგებო სიტუაციას შორის სამართლებრივმა განსხვავებამ, რამაც გავლენა იქონია მოქალაქეთა უფლებებზე, ბიზნესის საქმიანობასა და სახელშეკრულებო ურთიერთობებზე.

2020 წლის 23 მარტს საქართველოს მთავრობის განკარგულება №164 გახდა პანდემიის სამართლებრივი მართვის მთავარი საფუძველი. დოკუმენტმა განსაზღვრა კარანტინი, პრევენციული ზომები, საზღვრების კონტროლი, სასწავლო პროცესის შეჩერება და ბიზნესის შეზღუდვა. აღნიშნულმა რეგულაციებმა შეცვალა კონტრაქტების შესრულების წესები, გაამწვავა ფორსმაჟორის თემატიკა და სასამართლო პრაქტიკაშიც მრავალჯერ იქნა გამოყენებული ფორსმაჟორის სამართლებრივ საფუძვლად.

7.2. საგანგებო მდგომარეობისა და საგანგებო სიტუაციების სამართლებრივი განსხვავებები.

საგანგებო მდგომარეობა და საგანგებო სიტუაცია სამართლებრივი კატეგორიებია, რომლებიც კრიზისულ ვითარებაში სახელმწიფოს განსაკუთრებულ უფლებამოსილებებს ანიჭებს. საგანგებო მდგომარეობა ცხადდება მაშინ, როცა საფრთხე ემუქრება ქვეყნის კონსტიტუციურ წესრიგს ან მოქალაქეთა უფლებებს და ყოველთვის გულისხმობს უფლებების დროებით შეზღუდვას. საგანგებო სიტუაცია ცხადდება ეპიდემიის, სტიქიური უბედურების ან სხვა კრიზისის დროს და მიზნად ისახავს მხოლოდ კრიზისის მართვის გამკაცრებას, სამართლებრივი უფლებების მასობრივად შეზღუდვის გარეშე.

COVID-19-ის პანდემიის დროს, საგანგებო მდგომარეობის დასრულების შემდეგ, საქართველოში გაგრძელდა საგანგებო სიტუაციის რეჟიმი: აღდგა მოქალაქეთა ძირითადი უფლებები, თუმცა დარჩა გარკვეული შეზღუდვები, როგორცაა პირბადის ტარება და სოციალური დისტანცია. სამთავრობო უწყებებს მიენიჭათ მეტი მოქნილობა ეპიდემიის

კონტროლისთვის, თუმცა სასამართლო ზედამხედველობა უცვლელი დარჩა.

პანდემიამ ბიზნესის საქმიანობა მნიშვნელოვნად შეცვალა. ბევრი კომპანია ვერ ასრულებდა ხელშეკრულებებს, გაჩნდა ახალი გამოწვევები დისტანციური შრომის, ვადების დარღვევის და საქონლის მიწოდების დაგვიანების გამო. ფორსმაჟორული პუნქტების გამოყენებამ და ინტერპრეტაციამ ბიზნეს სამართალში ახალი პრობლემები წარმოშვა. ხშირად ბიზნესი ითხოვდა კომპენსაციას ფინანსური ზარალის ანაზღაურებისთვის, თუმცა სასამართლო პრაქტიკა მტკიცებულებებზე იყო დამოკიდებული.

მაგალითად, ერთ საქმეში ორგანიზაციამ მოთხოვნა დაასაბუთა თანამშრომელთა დისტანციური მუშაობით გამოწვეული შეფერხებით, მაგრამ სასამართლომ მტკიცებულებების არქონის გამო მოთხოვნა არ დააკმაყოფილა.

თავი VIII. საერთაშორისო სასამართლო პრაქტიკა

8.1 პანდემიის გავლენა კონტრაქტულ საერთაშორისო სასამართლო პრაქტიკაზე

საერთაშორისო სასამართლოები ფორსმაჟორის დებულებებს მკაცრად განმარტავენ და მის გამოყენებას მაღალი მტკიცების სტანდარტს აკისრებენ. მხარეებმა უნდა დაამტკიცონ, რომ ვალდებულების შესრულება პანდემიის პირობებში ობიექტურად შეუძლებელი გახდა, მხოლოდ სირთულე არ კმარა. პრაქტიკაში ხშირად ვერ აკმაყოფილებენ ამ სტანდარტს, თუმცა არსებობს შემთხვევები, როდესაც COVID-19-ის გამო დაწესებული სახელმწიფო შეზღუდვები სასამართლომ ფორსმაჟორად აღიარა, თუ ვალდებულების შესრულება სრულად შეუძლებელი იყო.

COVID-19-ის სამართლებრივი კვალიფიკაცია დამოკიდებულია მის ხანგრძლივობასა და მასშტაბზე. თუ პანდემია დროებით მოვლენად განიხილება, სასამართლოები, როგორც წესი, უარს ამბობენ კონტრაქტის შეწყვეტაზე და ითხოვენ ვალდებულების გადავადებას. სხვადასხვა იურისდიქციაში პანდემიის გავლენა განსხვავებულია, რაც სასამართლო გადაწყვეტილებების მრავალფეროვნებას განაპირობებს.

ფორსმაჟორის დასამტკიცებლად მნიშვნელოვანია შეიქმნას პირდაპირი კავშირი პანდემიის შედეგად შექმნილ გარემოებებსა და ვალდებულების

შესრულებლობას შორის. სასამართლოები ყურადღებას აქცევენ სახელმწიფოს მიერ მიღებულ რეგულაციებს, კონტრაქტში ფორსმაჟორის სპეციალურ მუხლებსა და მხარეთა მიერ წარმოდგენილ კონკრეტულ მტკიცებულებებს.

ქირავნობისა და კომერციულ უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული დავები პანდემიის დროს განსაკუთრებით გავრცელდა. ასეთ საქმეებში სასამართლოები ფორსმაჟორის გამოყენებას მხოლოდ კონკრეტული მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის არსებობის შემთხვევაში აღიარებენ და არ კმარა მხოლოდ ეკონომიკური სირთულეების მითითება.

საერთაშორისო პრაქტიკაში ფორსმაჟორის დასამტკიცებლად აუცილებელია კონკრეტული მტკიცებულებები და იურიდიული არგუმენტები. მხოლოდ ზოგადი განცხადებები ან ეკონომიკური სირთულეების მითითება საკმარისი არ არის. ასეთი მიდგომა უზრუნველყოფს სამართლებრივ უსაფრთხოებას და ხელს უშლის ფორსმაჟორის ინსტიტუტის უსაფუძვლო გამოყენებას.

8.2. პანდემიის სამართლებრივი რეგულირება ესპანეთში

COVID-19-ის პანდემიამ მნიშვნელოვნად შეცვალა ესპანეთის სამართლებრივი პრაქტიკა, განსაკუთრებით სახელმეკრულებო ურთიერთობების მიმართულებით.

ესპანეთის სასამართლოები პანდემიის პირობებში აქტიურად მიმართავენ "rebus sic stantibus"-ის დოქტრინას, რომელიც კონტრაქტის პირობების გადახედვის საშუალებას იძლევა არსებითი გარემოების ცვლილების შემთხვევაში, მიუხედავად იმისა, რომ ეს დოქტრინა პირდაპირ არ არის დადგენილი სამოქალაქო კოდექსით. სასამართლოებმა დაამკვიდრეს მიდგომა, რომ მხოლოდ კონტრაქტის არახელსაყრელობა არ არის საკმარისი გათავისუფლებისთვის – საჭირო იყო გარემოების ისეთი შეცვლა, რომელიც არსებითად არღვევდა ვალდებულების ეკონომიკურ საფუძველს.

ესპანეთის უზენაესმა სასამართლომ არაერთ საქმეში განიხილა, შეიძლება თუ არა პანდემია ფორსმაჟორულ გარემოებად მიეჩნიათ, ან ყოფილიყო კონტრაქტის შეცვლისა თუ პასუხისმგებლობისგან გათავისუფლების საფუძველი. ზოგ შემთხვევაში სასამართლოებმა პანდემია დაუძლეველ ძალად აღიარეს, მაგრამ მკაცრად გამოიჭნეს მხოლოდ გამწვანებული შესრულება და მართლაც შეუძლებელი შესრულება.

სასამართლოები მიუთითებდნენ, რომ მხოლოდ პანდემიის დასახელება არასაკმარისია კონტრაქტის შეწყვეტისთვის, თუ არ არსებობს კონკრეტული მტკიცებულება, რომ მთავრობის შეზღუდვებმა პირდაპირ შეაფერხა ვალდებულების შესრულება.

თანამედროვე პრაქტიკა ცდილობს, რომ პანდემიური ან სხვა საგანგებო სიტუაციები დეტალურად აისახოს კონტრაქტებში, რაც უზრუნველყოფს პროგნოზირებადობასა და სამართლებრივ უსაფრთხოებას. ასევე გავრცელდა ფორსმაჟორის ცნების გამოყენება, თუმცა მისი დაკმაყოფილება დამოკიდებულია მკაფიო მტკიცებულებებსა და კონტრაქტის პირობებზე.

პრეცედენტული გადაწყვეტილებები მიუთითებს, რომ კონტრაქტის გაუქმება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შესრულება სრულად გახდა შეუძლებელი პანდემიის ან საგანგებო ზომების გამო. ჩვეულებრივ, ასეთი შემთხვევები დაკავშირებულია ისეთ ვალდებულებებთან, რომელთა შესრულება უშუალოდ დამოკიდებულია საგანგებო ზომებზე.

ესპანური პრაქტიკა ხაზს უსვამს, რომ პანდემიის გამოყენება ფორსმაჟორად დასაშვებია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ხელშეკრულებაში ეს მკაფიოდ და დეტალურადაა განსაზღვრული. თეორიულად, შეუძლებლობის ან იძულებითი შეჩერების შემთხვევაში პანდემია შეიძლება ჩაითვალოს ფორსმაჟორად, თუმცა პრაქტიკაში ეს საჭიროებს მკაფიო სამართლებრივ რეგულირებას და მტკიცებულებებს.

8.3. პანდემიის სამართლებრივი რეგულირება დანიაში

დანიაში ფორსმაჟორის პრინციპის გამოყენება მკაცრად რეგულირდება და თითოეული შემთხვევა ინდივიდუალურად, დეტალურად მოწმდება. ფორსმაჟორის ამოქმედებისთვის აუცილებელია, მხარემ წარმოადგინოს უტყუარი მტკიცებულებები, რომ COVID-19-მა უშუალოდ და არსებითად შეაფერხა ან შეუძლებელი გახადა ვალდებულების შესრულება. მხოლოდ პანდემიის არსებობა საკმარისი არ არის ვალდებულებებისგან გათავისუფლებისთვის.

2020 წლის პანდემიის პერიოდში ფორსმაჟორი ინდივიდუალურად განიხილებოდა ყოველ საქმეში და დამოკიდებული იყო კონკრეტული კონტრაქტის პირობებზე. არ არსებობდა პრეცედენტი,

რომელიც ავტომატურად გაათავისუფლებდა ყველა მხარეს ვალდებულებებისგან პანდემიის გამო.

დასკვნაში ხაზგასმული იყო, რომ დამსაქმებლისთვის ფორსმაჟორის გამოყენება შეუძლებელია, თუ სამუშაოს შეჩერება უშუალოდ არ იყო გამოწვეული ოფიციალური შეზღუდვებით. ეკონომიკური სირთულე და მოგების შემცირება ფორსმაჟორის საფუძვლად არ მიაჩნიათ.

დანიური სასამართლოები ფორსმაჟორის გამოყენებას მხოლოდ კონკრეტულ, დოკუმენტურად დადასტურებულ გარემოებებში აღიარებენ.

დანიაში და ზოგადად ევროპაში, ფორსმაჟორის გამოყენება რეგულირდება მკაცრი სტანდარტებით, საჭიროებს დეტალურ მტკიცებულებებსა და უშუალო კავშირს პანდემიასა და ვალდებულების შეუსრულებლობას შორის. სასამართლოები არ იღებენ ავტომატურ გადაწყვეტილებებს და მხარეებს ავალდებულებენ კონტრაქტების ადაპტაციასა და რისკების სწორად განსაზღვრას.

8.4 პანდემიის საკითხი საქართველოს სასამართლო პრაქტიკაში

საქართველოს სამოქალაქო სამართალწარმოების მაგალითზე დაყრდნობით, მიუხედავად იმისა რომ სასამართლოები, ძირითად შემთხვევაში, საპროცესო კოდექსის 106-ე მუხლით ხელძღვანელობენ სასამართლოს ასევე შეუძლია მოითხოვოს ფორსმაჟორული გარემოებების დადასტურება. ასეთ შემთხვევაში, ფორსმაჟორის არსებობის შესახებ ცნობის გაცემას უზრუნველყოფს **საქართველოს სავაჭრო-სამრეწველო პალატა**, რაც ხორციელდება დანტერესებული პირის განცხადებისა და მასთან წარდგენილი შესაბამისი დოკუმენტაციის საფუძველზე. აღნიშნული პროცედურა რეგულირდება **„საქართველოს სავაჭრო-სამრეწველო პალატის შესახებ“ საქართველოს კანონით**.

საქართველოში, ისევე როგორც რუსეთსა და ჩინეთში, ფორსმაჟორის სერტიფიკატის გაცემის სპეციალური მექანიზმი მოქმედებს. ევროპული პრაქტიკისგან განსხვავებით, სადაც ფორსმაჟორი სასამართლოში მტკიცდება, ადგილობრივად სერტიფიკატის მიღება დამატებით უზრუნველყოფს ფორსმაჟორის სტატუსის ფორმალიზაციას,

თუმცა საბოლოო გადაწყვეტილება მაინც სასამართლოზე დამოკიდებული.

ფორსმაჟორის პუნქტები მრავალი ხელშეკრულების განუყოფელი ნაწილია და პანდემიამ ეს პუნქტები აქტიურ რეჟიმში აამოქმედა. მხარეები ხშირად ცდილობენ, თავის არიდება პასუხისმგებლობისგან სწორედ აღნიშნულ პუნქტებზე დაყრდნობით მოახდინონ. ამ პროცესში სასამართლოები ყურადღებით იკვლევენ თითოეულ შემთხვევას ინდივიდუალურად, რათა დაადგინონ, იყო თუ არა კონკრეტულ ვალდებულებაზე პანდემიის რეალური გავლენა.

სასამართლოებში წარმოდგენილი საქმეების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ფორსმაჟორის ამოქმედებისათვის აუცილებელია ობიექტური გარემოების დადასტურება. მხოლოდ პანდემიის ფაქტი საკმარისი არ არის;

მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ სასამართლოები არ აღიარებენ პანდემიას ვადების აღდგენის ავტომატურ საფუძველად.

თავი IX. დასკვნა

9.1. კვლევის ძირითადი შედეგები და პრაქტიკული რეკომენდაციები

COVID-19-ის პანდემიის გლობალურმა კრიზისმა მკაფიოდ წარმოაჩინა შეცვლილი გარემოებების და ფორსმაჟორის დოქტრინის როლი როგორც საერთაშორისო, ისე საქართველოს კერძო სამართალში. პანდემიის მაგალითმა თვალსაჩინო გახადა, რომ არსებული სამართლებრივი ინსტიტუტები საჭიროებენ მუდმივ დახვეწას, სამართლებრივ ანალიზსა და პრაქტიკასთან სინქრონიზაციას.

ნაშრომის ანალიზის ცენტრში დგას ხელშეკრულების მისადაგების (ადაპტაციის) ინსტიტუტი, როგორც შეუცვლელი სამართლებრივი მექანიზმი, რომელიც ქართულ კერძო სამართალში კონცენტრირებულია საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 398-ე მუხლში. სწორედ ადაპტაციის დოქტრინა გახდა კრიზისის სამართლებრივი პასუხის ქვაკუთხედი, როდესაც COVID-19-ის პანდემიამ სრულად შეცვალა სახელშეკრულებო რეალობა.

ხელშეკრულების მისადაგების ინსტიტუტის როლი პანდემიით გამოწვეული ცვლილებების პირობებში აღარ არის მხოლოდ მოდიფიკაციის ტექნიკური შესაძლებლობა; იგი სხვა ახალ

მნიშვნელობასაც იძენს – უზრუნველყოფს სამართლებრივონასწორობა დაკარგულ მხარეთა ინტერესთა სამართლიან ბალანსს Pacta Sunt Servanda-სა და კეთილსინდისიერების პრინციპებზე დაყრდნობით. ქმნის სამართლებრივ საფუძველს სასამართლოს აქტიური ჩარევისთვის მაშინაც კი, როდესაც მხარეებს კეთილსინდისიერი მოლაპარაკების მიუხედავად შეთანხმება ვერ მიუღწევიათ.

398-ე მუხლის პრაქტიკულმა გამოცდილებამ ნათლად გაუსვა ხაზი არა მხოლოდ მისი ფორმალური მნიშვნელობას, არამედ გამოკვეთა ის ძირეული ტენდენციები და სირთულეები, რომლებიც განსაკუთრებით გამოიკვეთა პანდემიით გამოწვეული ცვლილებების ფონზე. პანდემიამ დაამტკიცა, რომ მუხლის მოქმედება რეალურ ცხოვრებაში დაკავშირებულია მრავალ ფაქტორთან — გარემოების სწრაფი ცვლილებით, მხარეთა ინტერესების კონფლიქტითა და სამართლებრივი სტაბილურობის საჭიროებით.

ამ პროცესმა წარმოაჩინა როგორც არსებული რეგულირების ძლიერი მხარეები, ისე მისი სისუსტეები: გამოიკვეთა პრაქტიკაში არსებული განსხვავებული მიდგომები, ინტერპრეტირების სირთულეები და იმ კრიტერიუმების არარსებობა, რომლებიც მხარეებს და სასამართლოს გადაწყვეტილების მიღებაში დაეხმარებოდა. აღნიშნული გამოცდილება კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ 398-ე მუხლის ეფექტური გამოყენებისთვის აუცილებელია მისი შინაარსის, პრაქტიკული მნიშვნელობისა და გამოყენების პირობების უფრო დეტალური და მკაფიო რეგულირება.

2020 წლიდან განვითარებულმა მოვლენებმა ცხადყო მხარეთა სამართლიანი მოლაპარაკების და სამართლებრივი შეთანხმებების ადაპტაციის აუცილებლობა. სასამართლო პრაქტიკის გაანალიზებამ აჩვენა, რომ ინდივიდუალური შეფასების სტანდარტი, მხარის კეთილსინდისიერება და მიზეზობრივი კავშირის დამტკიცება გახდა გადამწყვეტი თითოეული სამართლებრივი დავის წარმატებისთვის. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს დასაბუთებული პოზიცია (საქმე N:ას-1383-2023) პირდაპირ ადასტურებს იმ კრიტერიუმს, რომ მხოლოდ გლობალური პანდემიის ფაქტობრივი არსებობა ვერ გახდება სახელშეკრულებო ვალდებულების ავტომატური მოდიფიკაციის ან შეწყვეტის საფუძველი.

საერთაშორისო პრაქტიკა კიდევ უფრო აფართოებს კომპლექსური სამართლებრივი მიდგომების არსს: გერმანიის BGB §313 აღიარებს გარემოების არსებითი ცვლილების პრინციპს, ფრანგული „imprévision“

აძლევს მხარეს წერილობით მოთხოვნის საფუძველზე პრაქტიკულ გადახედვის მოტივაციას, ინგლისურ-ამერიკული „frustration“ და „impossibility of performance“ მოითხოვს კონტრაქტის ძირეული მიზნის ან შესრულების აბსოლუტურ შეუძლებლობას. ყველა სისტემაში კრიტიკული რჩება ადაპტაციის პრინციპისა და ფორსმაჟორის მკაფიო დიფერენცირების საჭიროება.

ქართული სამართლის სუბიექტებისთვის პანდემიამ აჩვენა, რომ კრიზისულ ვითარებებში სამართლებრივი ურთიერთობების მდგრადობის უზრუნველყოფა შეუძლებელია მხოლოდ ტრადიციული ინსტრუმენტების გამოყენებით; ხელშეკრულებაში ფორსმაჟორული, ადაპტაციის დათქმების წინასწარი დეტალური ჩამოყალიბება ამცირებს დავების რისკს და აძლიერებს კონტრაქტის მექანიზმების ფუნქციონირებას, რათა მხარეებმა ქმედიტად შეძლონ უფლებების მაქსიმალური დაცვა და გამოსავლის რაციონალური მოძიება კრიზისულ პირობებში.

ვალდებულების შესრულების პროცესში გარემოების რადიკალური ცვლილება მხოლოდ იმ შემთხვევაში გახდება ავტომატურად ფორსმაჟორის ან მოდიფიკაციის საფუძველი, თუკი სრულდება შემდეგი კრიტერიუმები: სახეზეა ობიექტურად შეუძლებელი შესრულება, ადგილი აქვს უჩვეულო და მოულოდნელ მოვლენას, შედეგის თავიდან აცილების შესაძლებლობის არ არსებობა და სწორად ფორმულირებული ფორსმაჟორული პუნქტების არსებობა. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 398-ე და 404-ე მუხლები ფორსმაჟორის და გარემოების ცვლილების ინსტრუმენტების მაქსიმალური დეტალიზაცია გამოიწვევს დიფერენცირებული სამართლებრივი პრაქტიკის დანერგვას რათა მხარისთვის არსებობდეს ეფექტიანი გზა როგორც უარის თქმისთვის, ისე სამართლებრივად აღიარებული ვალდებულების შესრულების ახალი ხერხების გამოყენებისთვის.

ხელშეკრულებითი სტაბილურობა და Pacta Sunt Servanda-ს კლასიკური პრინციპი განსაკუთრებული გამოწვევის წინაშე დადგა მასშტაბური, მოულოდნელი და სრულად უკონტროლო კრიზისის პირობებში, როგორც იყო პანდემია. ამ ვითარებამ ნათლად აჩვენა, რომ მოქმედი სამართლებრივი ჩარჩოები ხშირად ვერ ქმნიან საკმარისად მოქნილ და ეფექტურ სისტემას, რომელიც საშუალებას მისცემდა იურიდიულ ურთიერთობებს დროულად აღდგეს, შენარჩუნდეს და ადაპტირდეს საგანგებო მდგომარეობების დროს.

პრაქტიკამ ცხადყო, რომ არსებული რეგულაციები ვერ უზრუნველყოფდა ვალდებულებების სამართლიან გადანაწილებას, მხარეთა ეკონომიკური ინტერესების რეალურ ბალანსს და იურიდიული უსაფრთხოების სათანადო დონეს. შედეგად, განსაკუთრებულად გამოიკვეთა საჭიროება სამართლებრივი მიდგომების გადახედვისა და განვითარების, რათა სისტემა უფრო ადეკვატურად რეაგირებდეს მასშტაბური კრიზისების გამოწვევებზე და ეფექტიანად იცავდეს როგორც სუბიექტთა უფლებებს, ისე ეკონომიკური ბრუნვის სტაბილურობას.

სახელშეკრულებო ვალდებულებების შესრულების შეფერხებებმა გამოავლინა კონტრაქტის მხარეთათვის არსებული პრაქტიკული გამოწვევები: პანდემიამ წარმოშვა არა მხოლოდ ფინანსური, არამედ სამართლებრივი, სოციალური და საზოგადოებრივი ბარიერები, რომლებმაც სახელშეკრულებო ურთიერთობების უზარმაზარ მასშტაბზე იმოქმედა, ფინანსური გადახდების კრიზისიდან და ლოჯისტიკური ჯაჭვების რღვევიდან, შრომითი ურთიერთობების მოდიფიკაციამდე, საკუთრების უფლებებზე დავების ზრდამდე. აკრძალვების შედეგად კომპანიები, პირები თუ ბიზნესი ხშირად იძულებული იყვნენ ცალმხრივად შეეცვალათ ხელშეკრულების პირობები, დისტანციურ ფორმატზე გადასულიყო მართლმსაჯულება, ხოლო დავების განხილვამ ხშირად მრავალთვიანი დაყოვნებები გამოიწვია. გახშირდა მედიაციისა და კეთილსინდისიერი მოლაპარაკების გზა და ვალდებულებების მოდიფიკაცია იქცა დავების ეფექტიანი რეგულირების აუცილებელ ინსტრუმენტად.

პანდემიურმა გარემოებებმა კიდევ ერთხელ გამოაშკარავა ის გარემოება, რომ სამართლებრივი სისტემის ეფექტიანობა არცთუ მხოლოდ ნორმატიულ რეგულაციებზე, არამედ მათ სწორ ინტერპრეტაციაზე, განვითარებასა და დროულ განახლებაზე, ასევე ინდივიდუალური შემთხვევებისადმი ადეკვატური რეაგირების შესაძლებლობაზეა დამოკიდებული. აღნიშნულმა გამოწვევებმა ნათლად აჩვენა, რომ სამართლებრივი ნორმების მექანიკური გამოყენება ხშირად ვერ პასუხობს რეალური ცხოვრების დინამიკასა და მრავალფეროვნებას, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც საქმე ეხება ისეთი მასშტაბური და მოულოდნელი მოვლენების სამართლებრივ შეფასებას, როგორიც პანდემიაა.

ფორსმაჟორის დოქტრინა სწორედ ამ კონტექსტში იქცა ცენტრალურ საკვანძო ინსტიტუტად, რომლის მნიშვნელობაც განსაკუთრებით გამოკვეთა პანდემიურმა კრიზისმა. ამასთან, პრაქტიკამ

ცხადყო, რომ ფორსმაჟორული სტატუსის ავტომატური მინიჭება ყოველი შემთხვევისთვის დაუშვებელია — აუცილებელია თითოეული კონკრეტული გარემოების ინდივიდუალური შეფასება, მხარეთა ქცევის ანალიზი და სამართლებრივი შედეგების გონივრული განსაზღვრა. მხოლოდ ამ გზით ხდება შესაძლებელი სამართლიანი ბალანსის დაცვა მონაწილე მხარეებს შორის და სამართლებრივი უსაფრთხოების უზრუნველყოფა სწრაფად ცვალებად გარემოში.

სამართლებრივ პრაქტიკაში მნიშვნელოვან გამოწვევას წარმოადგენს საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 398-ე მუხლის ბუნდოვანება და მასში მკაფიო, ზუსტი კრიტერიუმების არარსებობა. ეს გარემოება იწვევს მუხლის ინტერპრეტირების ფართო შესაძლებლობას, რაც, თავის მხრივ, ართულებს ერთგვაროვანი და პროგნოზირებადი სამართლებრივი პრაქტიკის ჩამოყალიბებას. შედეგად, მხარეებს უჭირთ საკუთარი უფლებებისა და ვალდებულებების წინასწარ შეფასება, ხოლო სასამართლოებზე იზრდება სუბიექტური გადაწყვეტილებების რისკი.

მოქმედი რეგულირება საჭიროებს დახვეწას და ისეთი მკაფიო კრიტერიუმების შემუშავებას, რომლებიც მნიშვნელოვნად შეამცირებს ინტერპრეტირების შესაძლებლობას, უზრუნველყოფს სამართლებრივ სტაბილურობას და ხელს შეუწყობს სამართლიანი გადაწყვეტილებების მიღებას სახელშეკრულებო ურთიერთობების სფეროში.

- აუცილებელია დაზუსტდეს შესრულების გართულების ფორმები, რაც გულისხმობს იმ შემთხვევებისა და გარემოებების დეტალურ განსაზღვრას, როდესაც ვალდებულების შესრულება მხარისთვის საგრძნობლად რთულდება, თუმცა არ ხდება სრულად შეუძლებელი. ასეთი ფორმების განსაზღვრა მნიშვნელოვნად შეამცირებს გაურკვევლობას, გააუმჯობესებს კონტრაქტული ურთიერთობების პროგნოზირებადობას და უზრუნველყოფს სამართლიან გადაწყვეტილებებს დავების წარმოშობისას. შესრულების გართულების კრიტერიუმების ჩამოყალიბება დაეხმარება როგორც მხარეებს, ისე სასამართლოს, ობიექტურად შეაფასონ კონკრეტული შემთხვევა და მიიღონ შესაბამისი სამართლებრივი შედეგი იმ პირობებში, როდესაც ვალდებულების შესრულება მნიშვნელოვნად გრძელდება, ან რთულდება გაუთვალისწინებელი გარემოებების გამო.
- განსაზღვრულ იქნას ცვლილებების წინასწარ გათვალისწინების კრიტერიუმები, რაც გულისხმობს იმ პირობებისა და ნიშნების დეტალურ ჩამოყალიბებას, რომელთა არსებობის შემთხვევაში მხარეებს ევალებათ ან შეუძლიათ შეაფასონ მომავალი ცვლილებების შესაძლებლობა

კონტრაქტის დადების ეტაპზე. აღნიშნული კრიტერიუმები ხელს შეუწყობს მხარეებს, გამჭვირვალედ და გონივრულად შეაფასონ რისკები, დაგეგმონ შესაძლო ალტერნატივები და თავიდან აიცილონ გაუთვალისწინებელი სირთულეები ხელშეკრულების შესრულებისას. რაც გააძლიერებს ხელშეკრულების სტაბილურობას, შეამცირებს დავების ალბათობას და უზრუნველყოფს მხარეთა ინტერესების დაცვას ცვლილებებით გამოწვეულ პირობებში.

- განსაზღვრული იქნას მკაფიო სტანდარტი, რომელიც გახდება კონტრაქტის მოდიფიკაციის წინაპირობა. ასეთი სტანდარტი უნდა ასახავდეს იმ კრიტერიუმებსა და პირობებს, რომლის არსებობის შემთხვევაში მხარეებს ექნებათ უფლება მოითხოვონ ხელშეკრულების შეცვლა ან მისადაგება შეცვლილი გარემოებებისადმი. ეს უზრუნველყოფს კონტრაქტული ურთიერთობების პროგნოზირებადობას, გამჭვირვალეობას და სამართლიანობას, აგრეთვე ხელს შეუწყობს მხარეთა ინტერესების დაცვას იმ შემთხვევაში, როდესაც საწყისი შეთანხმების პირობები მნიშვნელოვნად იცვლება არაპროგნოზირებადი ან გაუთვალისწინებელი მოვლენების გამო. სტანდარტის მკაფიოდ ჩამოყალიბება თავიდან აიცილებს გაურკვევლობას და შესაძლო დავებს კონტრაქტის მოდიფიკაციის პროცესში.
- ხელშეკრულების მისადაგების ეფექტურობის მიზნით ხელშეკრულებაში მოლაპარაკების ფაზის დეტალურ რეგლამენტაციას, რათა მხარეებმა რეალურად სცადონ ახალი პირობების შეთანხმება. მხოლოდ მოლაპარაკების ჩაშლის ან კრიტიკული განსხვავების პირობებში ეძლევა მხარეებს შესაძლებლობა საქმე სასამართლოში გადაიტანონ.
- გრძელვადიან კონტრაქტებში გათვალისწინებულ იქნას მხარეთა უფლება, განსაკუთრებული და პატივსადები საფუძვლების არსებობის შემთხვევაში, ვალდებულების შეწყვეტაზე.
ასეთი დათქმა უზრუნველყოფს მხარეთა ინტერესების დაცვას მაშინ, როდესაც კონტრაქტის გაგრძელება მათთვის არსებითად არამიზანშეწონილი ან შეუძლებელი ხდება, განსაკუთრებით იმ პირობებში, როდესაც გარემოებები მნიშვნელოვნად და მოულოდნელად იცვლება. აღნიშნული უფლების მკაფიო ფორმულირება კონტრაქტში ხელს შეუწყობს სამართლებრივი ურთიერთობების მოქნილობას და უზრუნველყოფს სამართლიანობას მხარეთა შორის კრიზისული ან გაუთვალისწინებელი სიტუაციების დროს.
- საკანონმდებლო ცვლილება არ უნდა შემოიფარგლოს მხოლოდ სახელშეკრულებო ურთიერთობებით, არამედ უნდა გავრცელდეს

ფართოდ ვალდებულებით ნაწილზე, მაგალითად დელიქტურ პასუხისმგებლობაზეც (პანდემიური ფორსმაჟორის ანალოგიური რისკების რეგულირებისთვის.)

- დაზარალებულ მხარეს განესაზღვროს გონივრული ვადა, რომლის განმავლობაში მას შეეძლება გამოავლინოს თავისი მოთხოვნები ან გამოიყენოს კანონით ან ხელშეკრულებით მინიჭებული უფლებები. ასეთი ვადის განსაზღვრა უზრუნველყოფს სამართლებრივი ურთიერთობების სტაბილურობას, ხელს უშლის გაურკვეველობასა და დავების გაჭიანურებას, ასევე იცავს როგორც დაზარალებული, ისე მეორე მხარის ინტერესებს. ვადის არსებობა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მაშინ, როდესაც საქმე ეხება ხელშეკრულების შეწყვეტას, ზიანის ანაზღაურების მოთხოვნას ან სხვა სამართლებრივი შედეგის დადგომას მოულოდნელი და განსაკუთრებული გარემოებების შემთხვევაში.

პანდემიის გამოცდილებამ ასევე ცხადყო, რომ სამართლებრივი სისტემა უნდა იყოს მომავლისკენ ორიენტირებული, აქცენტი უნდა გაკეთდეს ინფორმაციის კოდიფიკაციაზე, დისტანციურ პროცესებზე, ონლაინ პლატფორმების და ციფრული მექანიზმების ეფექტიანი ინტეგრაციაზე. კონტრაქტებში ფორსმაჟორული პუნქტების ფორმულირებისას მხარეებმა წინასწარ განსაზღვრონ პანდემიური, ეპიდემიური რისკები, მიმართონ კლასიფიკაციისა და დაყოფის მკაფიო სტანდარტებს. მხოლოდ ფორმალური პროგნოზირებადობა და პასიური ლეგიტიმაცია საკმარისი არ არის;

შიდა და საერთაშორისო პრაქტიკის სინთეზით, ქართულმა სამართალმა უნდა უზრუნველყოს სამართლიანი ვალდებულებების განაწილება და, ამასთანავე, უზრუნველყოს სწრაფი და მოქნილი რეგულირების შესაძლებლობა ნებისმიერ გაუთვალისწინებელ პირობებში. მხოლოდ ამ გზით გახდება შესაძლებელი, რომ სამართლებრივი სისტემა ეფექტიანად უპასუხოს თანამედროვე გამოწვევებს, დაიცვას მხარეთა კანონიერი ინტერესები და უზრუნველყოს იურიდიული ურთიერთობების სტაბილურობა როგორც რიგით, ისე კრიზისულ სიტუაციებში.

პანდემიის ეფექტური სამართლებრივი მართვის მიზნით აუცილებელია კონკრეტული ნაბიჯების გადადგმა: გაუმჯობესდეს საკანონმდებლო რეგულაცია, შეტანილ იქნას ტერმინოლოგიური სიცხადე; დაინერგოს დეტალური კრიტერიუმები ცვლილებების შესახებ მექანიზმის გასააქტიურებლად; გაიზარდოს ალტერნატიული დავების გადაწყვეტის ინსტიტუციური ხელმისაწვდომობა, მოხდეს მყარი

მტკიცებულებებისა და ინდივიდუალურ ფაქტორებზე დაფუძნებული ანალიზი; სრულად იყოს შესაძლებელი კრიზისებზე სწრაფი რეაგირება, სამართლიანი და კეთილსინდისიერი მოლაპარაკებები.

სამართლებრივი ეფექტურობის მომავალი განისაზღვრება იმ მზაობით, რაც ქართულ კერძო სამართალს, როგორც სამართლებრივი სისტემის ნაწილის და როგორც ეკონომიკური ცირკულაციის საფუძველს, ექნება მზაობა უპასუხოს ყველაზე მასშტაბურ და მოულოდნელ გლობალურ კრიზისებს, დაამკვიდროს ნორმათა და პრაქტიკის სინერგია, რადგან საკანონმდებლო და პრაქტიკული ბაზა უზრუნველყოფს არა მხოლოდ ურთიერთობათა სტაბილურობას, არამედ განვითარების პროგნოზირებადობასა და პასუხისმგებლობის სამართლიან გადანაწილებას.

ხელშეკრულების მისადაგების ინსტიტუტის როლის გაძლიერება უნდა ეფუძნებოდეს არა მხოლოდ პროცესუალურ ნორმატიულ გაჯანსაღებას, არამედ მათ სწორ და ფუნქციონალურად ინტეგრირებულ გამოყენებას – რასაც მხარეების კეთილსინდისიერება, სასამართლოს უფლებამოსილება და დროული ხელსაწყობის განვითარების პოლიტიკა უზრუნველყოფს.

ამგვარი ქმედითი ნაბიჯები იქნება ქართული სახელშეკრულებო სამართლის მდგრადი პასუხი არა მხოლოდ პანდემიით, არამედ ნებისმიერი მომავალი, მოულოდნელი სისტემური ეკონომიკურ-სამართლებრივი გამოწვევის დროს, უზრუნველყოს კრიზისის პირობებში სახელშეკრულებო ურთიერთობების ეფექტური მართვა, მხარეთა უფლებრივ ინტერესთა დაცვა, ბიზნეს/სამოქალაქო გარემოს სტაბილურობა, როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო დონეზე.

9.2. ბიბლიოგრაფია

ა. წიგნები და მონოგრაფიები

1. ახვლედიანი, ზ. ვალდებულებითი სამართალი. თბილისი: სამართალი.1999.
2. ბოჭორიშვილი, ბ. სამოქალაქო სამართალი. თბილისი.2018.
3. ვაშაკიძე, გ. და სხვები. სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წიგნი III: ვალდებულებითი სამართლის ზოგადი ნაწილი. თბილისი.2019.
4. ძლიერიშვილი, ზ. და სხვები. სახელმწიფო სამართალი. თბილისი: მერიდიანი.2014.
5. თოდუა, მ. და ვილემსი, ჰ. ვალდებულებითი სამართალი. თბილისი: საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაცია.2006.
6. თუმანიშვილი, გ. შესავალი საქართველოს კერძო სამართალში. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.2012.
7. ჭანტურია, ლ. და ზოიძე, ბ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წიგნი მესამე, ვალდებულებითი სამართალი. თბილისი: სამართალი.2001.
8. ხუბუა, გ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კონცეპტუალური საფუძვლები. თბილისი.2012.
9. ჯავახიშვილი, გ. სამოქალაქო სამართალი, ტ. II. თბილისი.2017.
10. ჩხეიძე, გ. საქართველოს კერძო სამართლის ზოგადი ნაწილი. თბილისი.2020.
11. სუხიტაშვილი, დ. და სუხიტაშვილი, თ. სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობა. თბილისი: მერიდიანი.2016.
12. ფანცულაია, გ. საქართველოს სამოქალაქო სამართალი. ვალდებულებითი სამართალი (ზოგადი ნაწილი). თბილისი.2019.
13. მამულაშვილი, მ. სამოქალაქო სამართალი. ვალდებულებითი სამართალი, ტ. II. თბილისი: იურისტი.2012.

14. რუთერსი, ბ. *სამოქალაქო კოდექსის ზოგადი ნაწილი*. თბილისი: სვეტი. 2017.

ბ. სამეცნიერო სტატიები

1. ბურჯანაძე, ნ. „ხელშეკრულების გადახედვის საფუძვლები ქართულ სამართალში“. *სამართლის ჟურნალი*, 2. 2015.

2. გელაშვილი, თ. „კეთილსინდისიერების პრინციპის როლი შრომით ურთიერთობებში პანდემიის დროს.“ *შრომის სამართლის მიმოხილვა*, 1. 2022.

3. გორგიაძე, ნ. „სახელშეკრულებლო ურთიერთობების დინამიკა და გარემოების ცვლილების დოქტრინა.“ *სამართლის მიმოხილვა*, 12(2). 2018.

4. გორგიაძე, ნ. „COVID-19-ის პანდემიის გავლენა სახელშეკრულებლო ვალდებულებებზე.“ *სამართლის მიმოხილვა*, 15(1). 2021.

5. გოცირიძე, გ. „ფორსმაჟორის სამართლებრივი არსი და პრაქტიკული მნიშვნელობა.“ *იურიდიული მიმოხილვა*. 2021.

6. მეფარიშვილი, თ. „ხელშეკრულების პირობების შეცვლა და ადაპტაცია ქართულ კერძო სამართალში (398-ე მუხლის პრობლემები და ტენდენციები).“ *სამეცნიერო მოსაზრებანი*, 5. 2021.

7. ნანა ჯოხაძე. „ხელშეკრულების გადახედვა შეცვლილი გარემოებების პირობებში – ქართული და ევროპული მოდელი.“ *სამართალი*, 2. 2022.

8. სულხანიშვილი, მ. „ხელშეკრულების მოდიფიცირება და მისი სამართლებრივი ასპექტები.“ ხელმისაწვდომია: journals.4science.ge/1559journals.4science.ge [ნახვის თარიღი: 2024 წლის 10 აპრილი]. 2023.

9. ქავთარაძე, ნ. „კეთილსინდისიერების პრინციპის როლი ხელშეკრულებით ურთიერთობებში.“ *სამართლის მიმოხილვა*, 1. 2020.

10. ქუთათელაძე, ბ. „გარემოების შეცვლის დოქტრინა ქართულ და გერმანულ სამოქალაქო სამართალში.“ *სამართლის მიმოხილვა*, 3. 2018.

11. ჩაჩანიძე, „სახელშეკრულებლო თავისუფლება და სახელშეკრულებლო სამართლიანობა თანამედროვე

სახელმეკრულებო სამართალში.“ მართლმსაჯულება და კანონი, 3. 2010.

12. ჩიტაშვილი, ნ. დამნაშავეობის მნიშვნელობა სახელმეკრულებო პასუხისმგებლობის დადგენისათვის. თბილისი. 2009.

13. ცაგარეიშვილი, შ. „კონტრაქტის შესრულების შეუძლებლობა ქართულ სამოქალაქო სამართალში.“ თბილისი. 2022.

14. შავგულიძე, ლ. „კეთილსინდისიერების პრინციპის გამოყენება პანდემიის პირობებში.“ სამართლის მიმოხილვა, 3. 2021.

15. ხუნაშვილი, ნ. „კეთილსინდისიერების პრინციპი სახელმეკრულებო სამართალში“. სადისერტაციო ნაშრომი. 2014.

16. ჯუდელი, თ. „არასახელმეკრულებო ვალდებულებები“ სამართლი და მსოფლიო. №6. 2017.

გ. დისერტაციები

1. ჩიტაშვილი, ნ. გარემოების ცვლილების გავლენა ვალდებულებების შესრულებაზე და მხარეთა შესაძლო მეორადი მოთხოვნები. დისერტაცია. თბილისი: University Press. 2014.

2. ხუნაშვილი, ნ. (2014). კეთილსინდისიერების პრინციპი სახელმეკრულებო სამართალში. სადისერტაციო ნაშრომი. ხელმისაწვდომია: [Nino Xunashvili.pdfpress.tsu.ge](https://nino.xunashvili.pdfpress.tsu.ge) [ნახვის თარიღი: 2024 წლის 10 ივნისი].

დ. სახელისუფლებო და საერთაშორისო დოკუმენტები

- ვენის კონვენცია ხელმეკრულებების შესახებ. (1969).
- საქართველოს კონსტიტუცია, მე-16 მუხლი. საქართველოს პარლამენტი, №786-რს, 24 აგვისტო. (1995).
- საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლო გადაწყვეტილება N1/3534, 11 ივნისი. (2013).

➤ საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი. საკანონმდებლო მაცნე.(2019).

➤ საქართველოს უზენაესი სასამართლო გადაწყვეტილება Nას-7-362-07, 5 ივნისი.(2007).

➤ საქართველოს უზენაესი სასამართლო ვალდებულებით სამართლებრივი დავა, N-ას–1004–2019, 3 ოქტომბერი.

➤ საქართველოს უზენაესი სასამართლოს ადმინისტრაციულ საქმეთა პალატის განჩინება №ბს-291(კ-22), 16 ნოემბერი, 2022.

➤ საქართველოს უზენაესი სასამართლოს გადაწყვეტილება №ას-123-123-2010; 2010 წლის 6 ივლისის N ას-7-6-2010; 2020 წლის 10 ივლისის საქმე №ას-123-123-2020.

➤ ქუთაისის საქალაქო სასამართლო (2020). საქმე №2/9876-20, 12 ნოემბერი.

➤ თბილისის სააპელაციო სასამართლო (2022). საქმე №28/1234-22, 18 მაისი.

➤ საქართველოს უზენაესი სასამართლოს, ადმინისტრაციულ საქმეთა პალატის განჩინება №ბს-291(კ-22) 16 ნოემბერი, 2022 წელი ქ. თბილისი ხელმისაწვდომია: https://www.supremecourt.ge/ka/fullcase/30769/0?utm_source

A. უცხოენოვანი წიგნები და მონოგრაფიები:

1. American Law Institute RESTATEMENT (SECOND) OF CONTRACTS, ch. 11, intro. note, at 311. 1981.

2. Augustine(1999). *Confessions*. Translated by E.B. Pusey. [H.tmqutenberg.org](https://www.h.tmqutenberg.org) [Accessed 6 Jun. 2024].

3. Bénabent, A. *Droit des obligations* (20th ed.). Paris: LGDJ. 2021.

4. Brunner, C. *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International. 2009.
5. Galloway, S. *Post Corona: From Crisis to Opportunity*. New York: Penguin. 2020.
6. Ghestin, J. *Traité de droit civil: Les effets du contrat*. Paris: LGDJ. 2001.
7. Gostin, L.O., et al. *Global Health Law*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 2014.
8. Honigsbaum, M. *The Pandemic Century*. New York: W.W. Norton & Company. 2019.
9. Hondius, E. 'Change of Circumstances', in *Towards a European Civil Code*. 4th ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International. 2016.
10. Lando, O. and Beale, H. (eds.) *Principles of European Contract Law, Parts I and II*. The Hague: Kluwer Law International. 2000.
11. Lindström, N. Changed Circumstances and Hardship in the International Sale of Goods. *Nordic Journal of Commercial Law*, 1. 2006.
12. McKendrick, E. *Force Majeure and Frustration of Contract*. London: Sweet & Maxwell. 2014.
13. McKendrick, E. *Contract Law: Text, Cases, and Materials*. Oxford: Oxford University Press. 2020.
14. Palandt, O. *Bürgerliches Gesetzbuch, Kommentar*. München: C.H. Beck. 2023.
15. Treitel, G.H. *Frustration and Force Majeure*. London: Sweet & Maxwell. 2020.
16. UNIDROIT *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*. Rome: UNIDROIT. 2016.
17. Wang, H. China's Force Majeure Certificates and the COVID-19 Outbreak. *Journal of International Economic Law*. 2020.
18. Zakaria, F. *Ten Lessons for a Post-Pandemic World*. London: Penguin Books. 2021.
19. Zimmermann, R. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Oxford University Press. 1996.
20. Zweigert, K. and Kötz, H. *Introduction to Comparative Law*. Oxford: Clarendon Press. 1998.

B. სამეცნიერო სტატიები

- Asunción, T. Housing Leases, COVID-19 Epidemic, and the State of Alarm. *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*. 2024.
- Berger, P. and Berger, K.P. (2016). Principle VI.3 - Force Majeure. *Trans-Lex.org*. : [Force Majeuretranslex.org](https://www.trans-lex.org) [Accessed 6 Jun. 2024].
- Bisco, J.M., Fier, S.G. and Pooser, D.M. Business Interruption Insurance Claims During COVID-19: What You Need to Know. *Journal of Insurance Regulations*. 2021.
- Ebke, W.F. and Steinhauer, M. COVID-19 and Force Majeure in International Contracts. *International Business Law Journal*, 3. 2021.
- Gorrissen, F. Coronavirus as Force Majeure? Implications for Commercial Contracts. [gorrissenfederspiel.com](https://www.gorrissenfederspiel.com) [gorrissenfederspiel.com](https://www.gorrissenfederspiel.com) 2020. [Accessed 6 Jun. 2024].
- Jentsch, V. Contracts and the Coronavirus Crisis: Emergency Policy Responses between Preservation and Disruption. *European University Institute*. [LAW 2021 09.pdf](https://www.law.eui.eu) [cadmus.eui.eu](https://www.law.eui.eu). 2021. [Accessed 3 Jul. 2024].
- Martínez, C. Force Majeure in the Context of COVID-19: Legal Implications in Spain. *Spanish Journal of Law*. 2021.
- Ruthers, B. General Part of the Civil Code. 1st ed. Tbilisi: Sweti.2017.
- Schwartz, A. Contracts and COVID-19. *Stanford Law Review*. [Contracts And Covid 19stanfordlawreview.org](https://www.stanfordlawreview.org) 2020. [Accessed 22 Apr. 2024].
- Schwenger, I. Force Majeure and Hardship in International Sales Contracts. *Victoria University of Wellington Law Review*. 2008.
- Twigg-Flesner, C. Change of Circumstances, Force Majeure, or What? *Warwick Research Papers*. [cfmpapers.ssrn.com](https://www.warwick.ac.uk) 2020. [Accessed 15 Jun. 2025].
- Varas, G. The Force Majeure Clause, Impossibility, and Frustration of Purpose in the Age of COVID-19. *UF Journal of Undergraduate Research*, 24. 2022.

C. სახელისუფლებო და საერთაშორისო დოკუმენტები

- Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. (2002). *German Civil Code (BGB)*. [online]: [Englisch Bgb.pdfgesetze-im-internet.de](#) [Accessed 6 Jun. 2024].
- CJEU Guidance on the use of the force majeure clause in EU contracts in light of the COVID-19 pandemic. Brussels: Publications Office of the European Union. 2020.
- Cour d'appel de Versailles (2020). 25 juin 2020, n° 19/04224.
- Real Decreto 463/2020, de 14 de marzo, por el que se declara el estado de alarma para la gestión de la situación de crisis sanitaria ocasionada por el COVID-19.
- Tribunal Supremo (2014). Sentencia 333/2014, de 30 de junio; Tribunal Supremo (2021). Sentencia 156/2021, de 15 de marzo.
- United Nations. (1980). *United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)*. Vienna: United Nations.
- United Nations. (1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea*. [Unclos E.pdfun.org](#) [Accessed 6 Jun. 2024].

D. ინტერნეტწყაროები

1. **Schwartz, A. (2020)** *Contracts and COVID-19*. *Stanford Law Review*. ხელმისაწვდომია: <https://stanfordlawreview.org> (ნახვის თარიღი: 10 ივნისი 2024).
2. **Harvard Law School (2020)** *COVID-19 Series*. ხელმისაწვდომია: <https://covidseries.law.harvard.edu> (ნახვის თარიღი: 15 აპრილი 2024).
3. **Gorrissen Federspiel (2020)** *Coronavirus as Force Majeure? Implications for Commercial Contracts*. ხელმისაწვდომია: <https://gorrissenfederspiel.com> (ნახვის თარიღი: 6 თებერვალი 2025).
4. **RQN (2020)** *Business Interruption Insurance and COVID-19: What You Need to Know*. ხელმისაწვდომია: <https://www.rqn.com> (ნახვის თარიღი: 19 ივნისი 2024).
5. **Schwartz, A. (2020)** *Contracts and COVID-19*. *Stanford Law Review*. ხელმისაწვდომია:

- <https://www.stanfordlawreview.org/online/contracts-and-covid-19/>
(ნახვის თარიღი: 19 ივნისი 2024).
6. **Gorrissen Federspiel (2020)** *Coronavirus as Force Majeure? Implications for Commercial Contracts*. ხელმისაწვდომია: <https://gorrissenfederspiel.com/> (ნახვის თარიღი: 6 თებერვალი 2025).
  7. **Trans-Lex (n.d.)** *Force Majeure*. ხელმისაწვდომია: <https://www.trans-lex.org/944000/force-majeure/> (ნახვის თარიღი: 5 ნოემბერი 2024).
  8. **European Law Blog (n.d.)**. ხელმისაწვდომია: <https://www.europeanlawblog.eu/> (ნახვის თარიღი: 22 თებერვალი 2024).
  9. **NAIC (n.d.)** *Business Interruption and COVID-19*. ხელმისაწვდომია: <https://content.naic.org/sites/default/files/jir-za-39-05-el-business-interruption-covid.pdf> (ნახვის თარიღი: 20 იანვარი 2025).
  10. **University of Turku (2020)** *Force Majeure and COVID-19 in Logistics*. ხელმისაწვდომია: https://sites.utu.fi/covid-supply-chains/wp-content/uploads/sites/714/2020/05/Force-majeure-and-Covid-19-logistics_07052020_LR.pdf (ნახვის თარიღი: 20 დეკემბერი 2024).
  11. **Gesetze-im-Internet (n.d.)** *German Civil Code (BGB) in English*. ხელმისაწვდომია: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.pdf (ნახვის თარიღი: 12 აპრილი 2025).
  12. **Revista Critica de Derecho Internacional (n.d.)**. ხელმისაწვდომია: <https://revistacritica.es/index.php/redci> (ნახვის თარიღი: 3 სექტემბერი 2024).
  13. **Aarhus University Journals (n.d.)**. ხელმისაწვდომია: <https://journals.aau.dk/> (ნახვის თარიღი: 11 ოქტომბერი 2024).
  14. **PwC Georgia (2020)** *COVID-19 Legal Issues*. ხელმისაწვდომია: [https://www.pwc.com/ge/en/assets/pdf/April_2020/PwC_COVID-19_Legal_Issues\(ENG\)_Updated_22_March.pdf](https://www.pwc.com/ge/en/assets/pdf/April_2020/PwC_COVID-19_Legal_Issues(ENG)_Updated_22_March.pdf) (ნახვის თარიღი: 2 აგვისტო 2024).
  15. **JAM News (2020)** *საქართველო: კორონავირუსი და კარანტინი*. ხელმისაწვდომია: <https://jam-news.net/ge/saqartvelo-koronavirusi-karantini-arganashvili/> (ნახვის თარიღი: 13 მარტი 2025).

LLC Georgian University of David Agmashenebeli

Salome Megeneishvili

**Adaptation of a Contract to the Changed Circumstances
Caused by the Pandemic**

**Author of the dissertation submitted for the academic
degree of Doctor of Laws**

Autoabstract

**Scientific Supervisor:
Doctor of Law, Maia Sulkhanishvili**

2025

TBILISI

Title / Table of Contents

Chapter I. Introduction

- 1.1. Introduction — Pg.58
- 1.2. Brief Overview of the Thesis Structure — Pg.59
- 1.3. Research Aim, Relevance, and Methodology — Pg.60

Chapter II. The Legal Nature of Contractual Obligations

- 2.1. Origin of Contracts and Autonomy of Will — Pg.61
- 2.2. *Pacta Sunt Servanda* and Good Faith — Pg.63
- 2.3. Essence of Breach of Contract — Pg.65
- 2.4. Objective and Subjective Impossibility — Pg.67

Chapter III. The Doctrine of Changed Circumstances

- 3.1. Essence and Importance — Pg.70
- 3.2. Comparative Application of the Doctrine — Pg.71
  - 3.2.1. Article 1195 and French Practice — Pg.72
- 3.3. Legal Mechanisms: Force Majeure, Impossibility, Hardship — Pg.73
- 3.4. *Clausula Rebus Sic Stantibus* — Pg.74
- 3.5. Breakdown of Contractual Basis — Pg.74

Chapter IV. Changed Circumstances in Georgian Civil Law

- 4.1. Article 398: Regulation and Practice — Pg.75
- 4.2. Frustration of Purpose and Mistake in Motive — Pg.76
- 4.3. Legal Consequences of Termination and Adaptation — Pg.77
- 4.4. Articles 399, 407 and Force Majeure — Pg.78
- 4.5. Strict Liability: International and National Examples — Pg.78

Chapter V. Force Majeure and Its Relationship with Changed Circumstances

- 5.1. Concept and Modern Interpretation — Pg.79
- 5.2. Clauses, Standardization, Risk Management — Pg.80
- 5.3. Elements and Criteria — Pg.81

- 5.4. Force Majeure in Georgian Legislation — Pg.82
- 5.5. Force Majeure and Frustration of Expectations — Pg.83

Chapter VI. Pandemic in Contract Law

- 6.1. Legal Specifics of COVID-19 — Pg.85
- 6.2. Definition of Epidemics and Pandemics — Pg.86
- 6.3. Pandemic and Force Majeure: Liability and Adaptation — Pg.86
- 6.4. International Trends in Pandemic Regulation — Pg.88

Chapter VII. State of Emergency Regulations and Legal Effects

- 7.1. Georgian COVID-19 Management and Decree N164 — Pg.89
- 7.2. Legal Difference: State of Emergency vs. Special Situations — Pg.91

Chapter VIII. International Judicial Practice

- 8.1. Impact of Pandemic on International Contract Litigation — Pg.92
- 8.2. Pandemic Regulation in Spain — Pg.92
- 8.3. Pandemic Regulation in Denmark — Pg.93
- 8.4. Pandemic-Related Issues in Georgian Case Law — Pg.94

Chapter IX. Conclusion and Bibliography

- 9.1. Main Research Results and Practical Recommendations — Pg.94
- 9.2. Bibliography — Pg.97

Chapter I.

1.1 Introduction

Time is an abstract concept, and its perception depends on human sensations influenced by changes. This perception is not related to the natural flow of time itself but to the changes occurring around us. For this reason, "time is an illusion!" What we call time is a conditional measure—an expression of the Earth's constant cyclical movement. Changes in daily life can be caused by any event; even the smallest detail can completely alter daily routines and set them on entirely new, unexpected life paths. What once seemed unimaginable to us no longer appears impossible today.

A bright example of this is the spread of the coronavirus within China's borders, which has become a global pandemic and a central event in daily life. It has had a fundamental impact on all spheres of modernity, including significant reflection in civil and contractual legal relations, and has introduced new legal challenges related to the impossibility of fulfilling obligations and the perception of force majeure circumstances.

This event has profoundly influenced all aspects of contemporary life, notably reflected in civil and contractual law relations, and has generated new legal challenges regarding the impossibility of performance and force majeure. It is especially important that the changes caused by the pandemic have had a sharp impact on the practice of contract law. Conditions such as sudden restrictions, suspension of activities, or reconsideration of partnership relations require the re-evaluation of existing contract contents and conditions of performance. In this new reality, the question arises: how should contracts be adapted or modified under conditions of pandemic-induced changes, ensuring both legal equality and fair interests of the parties? The main goal of this work is to analyze the legal mechanisms for adjusting contracts in the context of pandemic-

altered circumstances, discuss practical issues, and present relevant recommendations for the development of civil law.

1.2 Brief overview of the structure of the thesis

The doctoral thesis consists of nine chapters. The doctoral dissertation consists of nine chapters. The first chapter discusses the research objectives, relevance, methodology, and the structure of the study.

The second chapter is devoted to the legal nature of contractual obligations. This section reviews the foundations of contract formation and the principle of autonomy of will. The significance of the principle of *pacta sunt servanda* and good faith, as well as legal issues related to the breach of contractual obligations and the impossibility of performance.

The third chapter focuses on the doctrine of changed circumstances, its theoretical foundations, the principle of unforeseen circumstances, and the definitions, legal nature, and interrelations of force majeure and Article 398 of the Civil Code

The fourth chapter addresses the institution of changed circumstances in Georgian civil law, the legal essence, grounds for application, and practical significance of Article 398. It includes a comparison of Article 398 with the continental model, an analysis of impossibility of performance and changed circumstances, and the consequences of contract adaptation or termination.

The fifth chapter provides an in-depth analysis of the institution of force majeure and its relationship with the doctrine of changed circumstances. It aims to examine the concept of force majeure, its historical development, and its areas of application in practice. Finally, the chapter analyzes the specifics of special legislation and the particularities of applying force majeure in specific sectors, presenting a comprehensive view of its complex and multifaceted nature and its theoretical and practical importance in the contemporary context of private law.

The sixth chapter analyzes the pandemic in the context of contract law and its impact on private legal relations. It considers the legal definition of epidemic and pandemic events, both from historical

and contemporary legal perspectives. Special attention is given to the analysis of the COVID-19 pandemic and its influence on the legal contours of force majeure. The chapter also provides an overview of both Georgian and comparative judicial practice, based on individual examples. Finally, contemporary challenges and trends are analyzed, and recommendations are offered for the legal management of pandemic-related risks in contractual relations.

The seventh chapter examines the regulations adopted under the state of emergency and their legal effects, which became particularly significant and relevant during the pandemic in Georgia.

The eighth chapter focuses on the analysis of international and national judicial practice during the pandemic, particularly regarding new legal issues arising in contractual relations. The COVID-19 pandemic highlighted the significance of the force majeure institution in both international and domestic disputes, resulting in diverse developments in practice within foreign and Georgian legal frameworks

Finally, the ninth chapter presents the main research findings and practical recommendations, aimed at improving both legal theory and practice in managing pandemic-related risks. It also outlines the prospects for the development of contract law, ways to refine national legislation, and the necessity of clearer legal reflection of the nature of pandemics and force majeure. The dissertation concludes with a bibliography, including the relevant legislation, academic literature, articles, judicial practice, and international documents used in the study.

1.3. Research Aim, Relevance, and Methodology

This study is primarily a legal research project based on a normative approach, analyzing legislation, identifying key issues, and assessing practical application. Complementing this, a descriptive-analytical method evaluates the legal system's principles and institutions, particularly regarding breach of obligations, force majeure, and changed circumstances.

The historical method traces the development of legal foundations from Roman law to contemporary civil codes, while the

doctrinal method examines theoretical approaches, interpretations, and scholarly works to identify doctrinal content and distinctions. Comparative law methods are employed to contrast the Georgian Civil Code with continental European (Germany, France) and common law systems, highlighting similarities and differences in handling non-performance and changed circumstances.

A case-study approach analyzes national and international court practice, providing practical insights into how force majeure and changed circumstances affect contractual relations.

The study draws on legal literature, scholarly articles, and court decisions to illustrate the practical application of norms, particularly in pandemic-related scenarios.

The research aims to identify legal mechanisms that protect creditors, shield debtors from undue hardship, and provide grounds for non-performance or exemption from liability under unpredictable force majeure events. Finally, the study provides a structured overview, illustrating the logical progression of the research.

Chapter II. The Legal Nature of Contractual Obligations

2.1. The origin of contracts and the principle of autonomy of will

Obligations law regulates social relations between parties that have existed and will continue to exist in any society. Over time, its forms have evolved with legal development; however, its fundamental idea—the balance and protection of individuals' differing interests—has always remained central. Contractual law serves as a primary instrument for the distribution of social and material benefits.

A legal relationship is based on the exchange of rights and obligations between subjects, where one party (the debtor) undertakes an obligation to perform a specific act or refrain from certain actions, while the other party (the creditor) holds the right to demand, enforce, or terminate compliance with the established rule. Accordingly, the composition of an obligation includes its elements: subjects, a legal fact (an agreement or other basis), content (duties and rights), and the object (with respect to which a claim is made). Within this general context, obligations may arise either from the exercise of free will or be predetermined by legislation.

One of the most significant and widespread bases for the creation of obligations is a contract. According to the Civil Code of Georgia, a contract is deemed concluded when the parties agree on its essential terms in accordance with legally prescribed procedures. Parties participate with equal rights and duties in the formation and performance of a contract, thereby realizing the principle of autonomy of will recognized in private law.

Autonomy of will is a fundamental, unwritten principle of private law. It derives directly from the freedom of the individual guaranteed by Article 16 of the Constitution of Georgia, which allows a person to independently determine their interests and the means to pursue them. In private law, this constitutional guarantee is manifested in the principle of freedom of contract: parties have the right to establish a contract based on their interests, determine its content, select the other party, and choose the appropriate contractual form.

Civil law fundamentally rests on the recognition of equality and independence of the parties. Autonomy of will expresses this legal equality, ensuring that legislation places both parties to a contractual relationship on an equal footing, regardless of social or economic disparities. Consequently, both parties participate equally in the creation, modification, and termination of contracts.

In the formation of civil law relationships, the creation of a contract represents the first and most significant stage. While legislation grants parties the right to determine the content, form, and counterparties of a contract, it also obliges them to ensure proper performance of arising obligations. This principle is reflected in Article 361(2) of the Civil Code of Georgia, which clearly stipulates that obligations must be performed appropriately, in good faith, and at the agreed time and place.

Freedom of contract is a form of private autonomy and comprises three elements: freedom to enter into a contract (whether to conclude a contract and with whom), compositional freedom (the content of the contract), and freedom of form (absence of coercion in determining the form of the contract, whether written or otherwise). Naturally, private autonomy and freedom of contract cannot be unlimited; The freedom of contract extends not only to its

conclusion but also to its modification and amendment. This process, like contract formation, must result in legal consequences that reflect the principles of equality, mutual interest, and good faith of the parties.

2.2. "Pacta Sunt Servanda" and Principles of Good Faith

One of the fundamental principles of contract law is "**Pacta Sunt Servanda**" (Latin—"Agreements must be kept"). This principle not only establishes a legal foundation but also a moral one, as it obliges parties to fulfill their voluntarily assumed commitments. The essence of the principle is that a contract creates a solid basis of trust between the parties—be it individuals, groups, or states.

In Georgian civil law, especially in the law of obligations, this principle is significantly foundational, with the Civil Code recognizing the applicability of "**Pacta Sunt Servanda**": a party that voluntarily assumes an obligation is obliged to ensure its fulfillment.

It should also be noted that within the scope of contractual freedom, the protection of the principle of good faith is a mandatory universal legal category. The principle of good faith is regarded as one of the fundamental bases in law, ensuring fair and balanced development of legal relationships.

The principle of good faith is not only a legal mechanism but also guarantees the flexibility and fairness of the legal system. During the pandemic, this principle gained special importance as it contributed to adapting legal practices to the new realities.

This principle became particularly significant in cases where the performance of contractual duties became difficult or impossible. The principle of good faith enabled the development of new legal approaches and the introduction of flexible regulations within existing legislative frameworks. Good faith functions as a guiding standard that shapes the conduct of parties in legal relations and justifies adjustments to the conditions of contractual performance. This principle is clearly entrenched in §242 of the German Civil Code

(BGB), which provides that obligations must be performed in accordance with the requirements of good faith and mutual trust.

The COVID-19 pandemic greatly increased the practical importance of the principle of good faith, as the crisis had a profound impact on the performance of contractual obligations and on the ability of companies and individuals to fulfil their duties.

. The general principles of the Civil Code, which incorporate the notions of good faith and fairness, serve to balance the rights and obligations of the parties.

Article 8 of the Georgian Civil Code explicitly stipulates the necessity of good faith. It applies in situations where an existing agreement between the parties requires adaptation due to changed circumstances. For example, during the pandemic, Georgian courts relied on the principle of good faith to alleviate the burden of performance for parties who were objectively unable to fulfil their contractual obligations.

In Georgian legal practice, particular importance is also attributed to judicial discretion in applying the principle of good faith. Courts assess disputes by considering both good faith and the prohibition of abuse of rights. This often makes it difficult for parties to demand contract modification solely on the basis of economic difficulties. As case law shows, courts tend to view requests for contract alteration with caution unless solid legal grounds exist.

In German law, doctrinal elaborations play a significant role in shaping legal development and practice, while in Georgian law greater emphasis is placed on the practical resolution of specific cases and judicial precedent rather than on theoretical constructs.

Nonetheless, the German and Georgian models demonstrate clear similarities, as both systems underscore the importance of ensuring social justice and maintaining balance between the parties.

courts relied on the principle of good faith and frequently facilitated the parties' efforts to reach an agreement.

In the context of credit obligations, banks and financial institutions, influenced by the pandemic, often allowed consumers to defer or restructure their loans—measures that were likewise grounded in the principle of good faith.

Thus, the principle of good faith represents one of the fundamental cornerstones of private law, establishing the standard of conduct for parties in legal relations. It requires each party to act honestly, fairly, and reasonably, both during the formation of a contract and throughout its performance. The requirement of good faith ensures the balancing of interests between the parties, prevents abuse, and avoids the acquisition of unfair advantages.

The pandemic crisis highlighted the role of this principle as an effective mechanism for maintaining legal balance. Within legal doctrines—particularly those concerning the “collapse of the contractual basis” and “unforeseen circumstances”—good faith is viewed as an instrument that ensures the proper adjustment of parties’ obligations in altered conditions.

The COVID-19 pandemic once again demonstrated the dynamic and practical importance of the principle of good faith, enabling legal systems to respond effectively to extreme circumstances.

2.3. The Essence of Contractual Breach

One of the fundamental institutions of the law of obligations is the breach of an obligation, which refers to an act or omission that does not comply with the terms established by a contract or by law. Its essence lies in the debtor’s inability to properly perform the obligation owed to the creditor. It is precisely the occurrence of a breach that gives rise to disputes between the parties and triggers the activation of civil-law protection mechanisms.

Non-performance of a contract represents one of these forms of breach, arising when a party fails to fulfil the contractual obligation entirely. In such cases, the obligation is neither partially nor fully executed, creating a risk of harm or restriction of rights for the other party.

Such a breach is generally regarded as a serious legal matter, as it disrupts the existing legal relationship between the parties and grounds the imposition of various legal consequences, including damages, termination of the contract, or other sanctions.

Therefore, each instance of contractual non-performance requires detailed legal analysis to determine the cause of the breach,

the degree of fault attributable to the parties, and the corresponding liability. Unlike improper performance, which may still leave the injured party with some opportunity to satisfy their interest, complete non-performance eliminates such a possibility altogether.

In practice, contractual non-performance may take various forms—for example, when the debtor fails to deliver the agreed goods, refuses to provide the contracted service, or when objective circumstances (such as force majeure) render performance impossible.

Therefore, contractual non-performance should be viewed within the broader concept of breach of obligation, as one of its specific manifestations. Non-performance constitutes one among various types of legal breaches that may arise in civil relations; however, it acquires particular significance in contractual relationships, where the parties' rights and obligations are clearly and precisely defined. Understanding this legal framework is essential for courts and legal practitioners in order to fully and consistently evaluate the conduct of the parties.

The law of obligations governs relationships involving duties whose violation may result in the court imposing performance or compensation for damages on the breaching party. A contractual obligation is breached when one or both parties fail to perform it at all or perform it improperly.

Non-performance refers to the failure to carry out actions necessary for the proper fulfilment of the obligation, whereas improper performance occurs when the obligation is only partially fulfilled or is performed in a manner that inadequately satisfies the interests of the other party, even though the obligation is not completely disregarded.

All forms of breach share a common feature: regardless of the reasons, the contractual party fails to perform or performs inadequately the obligation undertaken. To impose civil liability, certain prerequisites must be met: a valid contract, an unlawful act or omission, damage, and a causal link between the conduct and the damage. As a rule, fault is also required.

The burden of proof lies with the debtor, who must demonstrate that the breach did not occur due to his own fault and that he took all reasonable measures to perform the obligation. The

debtor must present evidence showing that the breach was caused by objective circumstances that could neither be foreseen nor avoided. Determining these circumstances is one of the most crucial tasks for the court, as the imposition of liability depends on whether the debtor manages to prove the absence of fault. At the same time, a breach of obligation in contract law does not always imply intentional misconduct or fault on the part of the breaching party. Often, non-performance may result not from voluntary or intentional action, but from objective circumstances beyond the party's control, which make performance practically impossible or extremely difficult. In contractual law practice, each instance of non-performance requires an individual and detailed legal analysis to determine the underlying cause—whether it stems from the party's intent or fault, or from an objective and insurmountable obstacle, such as force majeure or a pandemic. This approach ensures adherence to the principle of fairness and helps maintain a just balance between the parties by clarifying the basis for the non-performance and the extent to which it is connected to the party's fault.

2.4. Objective and Subjective Grounds for Impossibility of Performance

It is generally accepted that parties are obligated to fulfil their agreed commitments even if the conditions of performance have changed. However, an important exception to this principle is the impossibility of performance arising from certain circumstances. Initially, the Georgian Civil Code regulated the issue of impossibility of performance similarly to German law, but the approach later evolved. Under the current Civil Code, the issue of impossibility is no longer regulated as a separate, stand-alone institution.

Despite the absence of an independent provision specifically regulating impossibility, the essence and operative mechanism of this institution can be clearly inferred from several articles of the Code.

These provisions are systemically interconnected and collectively form the legal framework governing the impossibility of performance in various practical scenarios. This is further reinforced by the fact that the institution of impossibility also derives from the

general principles of the Civil Code, which define the fundamental bases of civil relations—namely, the principles of good faith, fairness, and reasonableness.

The impossibility of performance is reflected in the norms governing transactions, fault, changed circumstances, and force majeure. Its primary function is to protect the creditor against non-performance of the contract; however, in certain instances, such protection becomes unattainable. Release from performance does not always exempt a party from liability — this depends on the specific type of impossibility involved.

In German legal doctrine and judicial practice, various forms of non-performance are distinguished, such as objective and subjective impossibility, initial and subsequent impossibility, complete and partial impossibility, as well as natural and legal, or economic impossibility.

Objective impossibility arises when performance is impossible not only for the contracting debtor but for any other person as well — whether at the outset or at a later stage. Subjective impossibility, by contrast, exists when performance is impossible specifically for the party concerned, because the fulfilment of the obligation depends crucially on that party. However, this does not exclude the possibility that another person could still perform the same obligation.

Impossibility of performance may arise either at the moment the obligation is undertaken or afterwards. If performance is impossible from the outset, this constitutes *initial impossibility*, whereas impossibility that arises later is considered *subsequent impossibility*.

In cases of initial impossibility, a party undertakes an obligation whose fulfilment was impossible from the very beginning — for example, Article 91 of the Civil Code, which concerns the validity of conditional transactions, provides that a condition whose fulfilment is impossible is void.

Natural (physical) and legal impossibility occur, for instance, when performance becomes impossible due to the destruction of the object of performance or due to the debtor's death.

Debtors often find themselves unable to perform obligations due to acts of public authorities, which can prohibit the required

conduct. Legal impossibility, by its nature, resembles objective impossibility, as it is created by a specific legal act, which may be issued by legislative, executive, or local self-government bodies.

Physical impossibility, often referred to in scholarly literature as natural or factual impossibility, must be absolute in nature. A casual event, from a legal perspective, is a circumstance that caused non-performance or improper performance without fault on the part of either the debtor or the creditor.

Likewise, an unforeseeable and unavoidable circumstance is recognized as a casual event when the debtor demonstrates a higher degree of care and diligence than that required by law or contract in attempting to fulfil the obligation.

Force majeure, unlike a casual event, is objectively unavoidable — its prevention is impossible even when its occurrence is foreseen. It constitutes a condition of impossibility of performance and serves as a ground for exempting a party from liability arising from the resulting negative consequences

Economic impossibility arises when the performance of a contract becomes impossible due to circumstances such as a currency crisis, inflation, or a sudden increase in the price of goods. During the performance of a contract, circumstances may arise that render performance impossible or significantly more difficult. Such situations may be evaluated either under the doctrine of impossibility or the doctrine of commercial impracticability. For example, a supplier of baseball gloves undertakes to deliver one thousand units. However, its factory in New York is closed by government order, making production impossible.

The court's final decision typically depends on the contractual context, the specific factual evidence, and the extent to which performance is impossible — though not absolutely impossible. In such cases, events like pandemics present both risks and new challenges, placing courts in a more complex position when determining what constitutes excessive hardship and what may be considered “fairly” difficult performance.

Chapter III. The Legal Doctrine of Changed Circumstances

3.1. The Essence and Significance of the Doctrine

It is important to distinguish ordinary cases of breach of obligation from exceptional situations in which new circumstances arise after the conclusion of a contract, fundamentally altering the balance of interests between the parties and significantly complicating performance. These changes may manifest as either objective or subjective grounds, such as government regulations and restrictions (e.g., lockdowns, closure of enterprises), disruptions or cessation of services and product deliveries, and difficulties in international logistics. Such developments may affect the objective basis of a transaction and provide grounds for its revision, allowing the parties to request an amendment or adjustment to the contract if the changes impact their expectations.

In this regard, the doctrine of changed circumstances is particularly important, as reflected in Article 398 of the Civil Code. This provision allows a party to request modification or termination of a contract if, under the new conditions, performance would result in severe economic consequences and clearly contravene the principles of fairness and proportionality.

Against the backdrop of modern global economic processes, the dynamics of contractual relationships are increasingly evolving, raising the question of how flexible and adaptive legal mechanisms are in the face of unexpected changes.

Traditionally, a contract, as a cornerstone of private law, is based on the principle of *pacta sunt servanda*, under which parties are obliged to perform their commitments exactly as agreed. However, in practice, it is often impossible to anticipate all potential risks and changes in both long-term and short-term, as well as strategic, contractual relationships.

Over the past decades, particularly since the beginning of the 21st century, the world has faced numerous large-scale challenges: global financial crises, natural disasters, political conflicts, wars, viral infections, and pandemics, which have unprecedentedly affected both national and international contractual relations. These developments have demonstrated that ensuring contractual stability and fairness

cannot rely solely on classical doctrines; it requires legal instruments that provide the parties with adequate mechanisms to respond to unforeseen changes.

In this context, the doctrine of changed circumstances (hardship, frustration, *imprévision*) assumes particular importance. Its primary aim is to preserve contractual balance and ensure the fair allocation of interests when performance diverges significantly from the conditions existing at the time of contract formation. The doctrine of changed circumstances thus serves as a “bridge” between classical and modern contract law.

3.2. Application of the Doctrine in Different Jurisdictions

In contractual relations, the doctrine of changed circumstances has become particularly relevant against the backdrop of international financial crises, natural disasters, wars, and especially the COVID-19 pandemic. For instance, in 2020, the China Council for the Promotion of International Trade issued thousands of force majeure certificates to companies unable to perform contracts due to COVID-19. In contrast, courts in the United States and the United Kingdom, such as in *Seadrill Ghana Operations Ltd v Tullow Ghana Ltd* (2021), refused to revise contracts solely on the basis of economic hardship. This clearly illustrates the divergent legal approaches to unforeseen changes across jurisdictions.

In continental Europe, the principle of changed circumstances is widely recognized, allowing a party to request contract revision, adjustment, or termination.

In the German model, a party may request modification or termination of a contract in the event of a fundamental change in circumstances. Section 313 of the German Civil Code (BGB) explicitly provides that if the basis of a contract has materially changed and performance has become unreasonably burdensome for a party, the contract may be adapted or terminated. Parties can seek revision if the fundamental balance of the contract is disrupted.

3.2.1. The French Civil Code and the Canal de Craponne Case: Practical Application of Article 1195 in France

For centuries, the French Civil Code did not provide specific rules for cases in which contract performance became difficult due to changed circumstances. French courts were known for their extremely strict adherence to the principle of *pacta sunt servanda*. According to scholars, exemption from contractual obligations was possible only when performance became impossible due to unforeseen, inevitable, and uncontrollable events, such as war, natural disasters, embargoes, strikes, riots, or criminal acts. In other situations, courts invariably favored contract enforcement.

A notable illustration is the *Canal de Craponne* case. In 1567, the parties concluded a contract for the maintenance of garden irrigation channels, which lasted over 300 years. Over time, the fixed fee became wholly inadequate and could not cover maintenance costs. The Court of Appeal accepted the request to increase the fee based on changed circumstances; however, in 1876, the French Supreme Court overturned this decision, citing Article 1134 of the Civil Code and leaving the fee unchanged.

The French doctrine has supported contract revision under the concept of *imprévision*. Following the 2016 reform, the French Civil Code now includes Article 1195, which provides for the possibility of contract revision in the presence of extraordinary circumstances.

Under Article 1195, if unforeseen circumstances create a heavy burden for a party, that party may request renegotiation with the other party. If negotiations fail, the parties may either terminate the contract by agreement or apply to the court to revise or terminate it. A practical application of Article 1195 is illustrated by *Société X v Société Y* (Versailles Court of Appeal, 2020), where the court allowed a party to revise the contract due to significantly altered economic circumstances caused by the COVID-19 pandemic.

3.3. Legal Mechanisms for Changed Circumstances

In continental law, there are three primary legal mechanisms for regulating changed circumstances: force majeure, the doctrine of impossibility of performance, and the hardship doctrine.

Force Majeure is a contractual mechanism that allows parties to be released from liability when performance becomes impossible due to unforeseen events beyond their control. The effectiveness of a force majeure clause largely depends on the contract's wording and the extent to which it specifies the circumstances to which it applies. In the absence of a contractual provision, the party may rely on the doctrine of impossibility of performance.

The Doctrine of Impossibility of Performance applies in cases where performance becomes objectively impossible, such as the destruction of the subject matter of the contract or when government-imposed restrictions prevent service delivery.

The Hardship Doctrine applies when performance is not absolutely impossible but significantly disrupts the economic balance between the parties. For instance, if performance becomes substantially more expensive or the anticipated benefit of the contract is drastically diminished, a party may request contract revision. According to the UNIDROIT Principles, the change in costs or benefits must be extreme and unforeseeable at the time of contracting.

Anglo-American Law takes a different approach. Contract revision is generally allowed only when performance is practically impossible or pointless. In English law, for example, *Taylor v. Caldwell* established that a party is excused from performance if the subject matter is destroyed by fire. However, economic difficulties or market fluctuations do not generally justify contract modification. In *Tandrin Aviation Holdings Ltd v Aero Toy Store LLC*, the court ruled that in the absence of a force majeure clause, a party cannot be released from performance merely due to economic hardship or changes in market conditions.

German Civil Law, as one of the most influential and systematically structured legal models, has significantly impacted the conceptual foundations of Georgian civil law. Its influence is particularly evident in the legal regulation of changed circumstances. Georgian legislation not only draws upon the German experience but, in some respects, has even surpassed it. For example, Article 398 of the Georgian Civil Code, which allows a party to request revision or termination of a contract when its basis has fundamentally changed,

is modeled on the German system. However, while Germany codified this doctrine in 2002, it has been applied in Georgia since 1997.

3.4. The Principle of “Unforeseen Circumstances” (Clausula Rebus Sic Stantibus)

The doctrinal basis of Article 398 of the Georgian Civil Code derives from the principle of *clausula rebus sic stantibus*, analogous to the German doctrine of the disruption of the contractual basis (*Störung der Geschäftsgrundlage*). This principle establishes that a fundamental change in the conditions of contract performance may constitute grounds for contract adaptation or termination.

Article 398 embodies a specific application of the principle of good faith (*bona fide*), forming a fundamental legal institution that ensures fairness in contractual relations. It integrates the mechanisms of contract adaptation and changed circumstances to protect a fair balance of parties’ interests. While Article 398 was influenced by continental European models, it has developed a distinctive interpretation and application within the Georgian legal framework.

3.5. Breach of the Contractual Basis: Subjective and Normative Elements

The operation of Article 398 is directly linked to the disruption of the contractual basis. The contractual basis is defined by two essential components:**Subjective Element:** This refers to a material circumstance that was decisive for a specific party when entering the contract. It reflects the party’s internal expectations or objectives, without which they either would not have agreed to the contract at all or would have agreed under entirely different conditions.

Normative (Objective) Element: This requires that the circumstance be known or readily knowable and acceptable to the other party. In other words, the circumstance forming the contractual basis must not be merely one party’s subjective perception; it must be objectively perceptible and recognized as significant by both parties.

The combination of these two elements establishes the balance of the contractual basis, ensuring that the risks of disruption

are fairly and equitably distributed between the parties. A violation of this balance provides the foundation for invoking Article 398, enabling the adaptation or modification of the contract.

Chapter IV. The Doctrine of Changed Circumstances in Georgian Civil Law

4.1. Regulation and Practical Application of the Doctrine of Changed Circumstances (Article 398)

The Georgian Civil Code regulates the issue of a fundamental change of circumstances in detail, and the practical application of this doctrine is particularly significant in a rapidly changing environment such as modern economic and social life.

The primary ground for invoking Article 398 is the emergence, after the conclusion of the contract, of a change that has a substantial impact on the parties' legal relationship. Such a change must be of a nature that it was unforeseeable for the parties at the time of contracting, and, had they anticipated it, they either would not have entered into the contract at all or would have agreed to materially different terms. The doctrine does not encompass any change whatsoever, but only those that fundamentally disrupt the economic or legal foundation of the contract and render the unchanged performance excessively burdensome or unfair for one of the parties.

This provision became especially relevant during the COVID-19 pandemic. For instance, in 2020, when the operation of shopping malls and restaurants in Georgia was temporarily suspended by government decree, the owner of a restaurant leased within a shopping center applied to the court under Article 398 seeking a temporary reduction of rent. The court found that the pandemic and the governmental restrictions constituted unforeseeable and essential circumstances, and accordingly granted a temporary rent reduction.

For a change to be regarded as essential and to justify the modification or termination of a contract, it is crucial that the circumstances giving rise to the change were not caused by the fault or sphere of responsibility of the party invoking Article 398. Only the

cumulative presence of these conditions allows for the application of this doctrine.

The primary condition for the application of Article 398 is a change occurring after the conclusion of a contract that has a substantial impact on the parties' relationship. This doctrine does not apply to every change, but only to those changes so substantial that they disrupt the economic or legal basis of the contract, making performance in its original form unfair or excessively burdensome to one party.

4.2. Frustration of Contractual Purpose and Common Mistake in Motive

An important aspect concerns the frustration of contractual purpose and the concept of a common mistake in motive. Contractual purpose is deemed frustrated when, due to a fundamental change of circumstances, the creditor loses interest in the performance of the obligation because such performance no longer achieves the result that the parties associated with the contract at the time of its conclusion.

A common mistake in motive arises when both parties hold an identical but incorrect understanding of the circumstances that served as the basis for concluding the contract. However, such a mistake may form a ground for applying Article 398 only if it falls within the sphere of shared risk.

If the prerequisites of Article 398 are met, the interested party is entitled to request the adaptation of the contract to the changed circumstances. Contractual adaptation is meaningful only when the other party agrees to maintain the contract and accept the adapted terms. If adaptation proves impossible, or if either party unreasonably refuses to negotiate or agree to adaptation, the interested party has the right to withdraw from the contract.

The impossibility of contractual adaptation may result from various factors.

Thus, the doctrine of changed circumstances in Georgian civil law represents a flexible yet strictly structured mechanism designed to protect the parties' interests and ensure fairness when the

continuation of the contract becomes fundamentally unjust or objectively impossible. In practice, this mechanism enables the parties to adjust to unforeseen developments, which is particularly important in times of global crises and economic instability.

4.3. Legal Consequences of Contract Adaptation and Termination

Georgian legislation establishes the legal consequences that arise when the parties are unable to adapt a contract to changed circumstances. In such cases, the aggrieved party is entitled to withdraw from the contract. Although the statutory text may suggest that this matter falls primarily within the parties' agreement, in practice, contract adaptation is often possible only through judicial intervention, as parties frequently fail to reach a compromise.

Requests for adaptation are subject to the statutory limitation periods for contractual claims, meaning that the interested party must submit the relevant request within the legally prescribed timeframe. Unlike the German Civil Code model, where a change in circumstances is often considered part of impossibility of performance, Georgian law clearly distinguishes between these two concepts.

The application of Article 398 is limited because it depends on a court decision and requires a detailed assessment of the individual circumstances. Supreme Court practice in Georgia has clarified that, in cases of force majeure, parties may be fully or partially released from their contractual obligations.

Additionally, a party for whom performance becomes impossible due to force majeure is obligated to notify the other party within two working days of the occurrence. Failure to comply with this obligation results in the loss of the right to be released from liability on the basis of force majeure.

The significance of Article 398 increased further during the COVID-19 pandemic. Numerous businesses requested contract adjustments because restrictions prevented them from fulfilling their obligations. Courts carefully examined whether the pandemic or related government regulations constituted the direct and decisive cause of non-performance.

4.4. Articles 399 and 407, the Concept of Force Majeure, and Supplementary Provisions

In addition to Article 398, Articles 399 and 407 of the Civil Code are of special importance. Article 399 provides for the termination of long-term obligations where a legitimate ground exists, which practically relates to the classical concept of force majeure. However, its scope extends beyond natural disasters or war to include a wider range of circumstances.

Article 407 emphasizes the absence of fault on the part of the obligor and protects the party acting in good faith from liability when non-performance is caused by circumstances beyond their control.

4.5. Strict Liability in Cases of Force Majeure — International and National Examples

Under Georgian law, there are circumstances in which a party may still be held liable even in the presence of a force majeure event. This reflects the broader legal principle that force majeure, while generally exempting a party from liability for non-performance, does not universally preclude responsibility in all categories of obligations. Certain types of liability—particularly those grounded in public safety, risk-based liability, and the protection of weaker parties—remain enforceable regardless of the existence of extraordinary or unavoidable events.

For example, the Georgian Air Code provides that the owner or operator of an aircraft is liable for damage caused to a passenger's health, life, or property even where such damage results from a force majeure event. This regulation establishes a **strict liability regime**, designed to protect passengers as the more vulnerable contractual party and to ensure a predictable allocation of risks in aviation activities, which inherently involve elevated operational hazards.

A comparable approach exists at the international level. The **Montreal Convention** adopts a dual system of liability which includes strict liability for carriers up to a certain threshold, irrespective of fault. This framework reflects the international consensus that air carriers, as professional operators engaged in high-risk activities, are in the best

position to prevent, manage, and insure against risks, including those triggered by extraordinary circumstances. Thus, the presence of force majeure does not automatically exonerate them.

Furthermore, the existence of strict liability frameworks alongside force majeure exceptions demonstrates a broader trend in modern legal systems: the shift from fault-based liability toward **risk-based and enterprise liability models** in sectors that directly affect public safety. This underscores the need for courts and legislators to harmonize the application of force majeure with public-interest considerations and to ensure that extraordinary circumstances do not undermine fundamental protections afforded to individuals.

Chapter V. The Doctrine of Force Majeure and Its Relationship with the Doctrine of Changed Circumstances

5.1. The Concept of Force Majeure, Its Dogmatic Development, and Its Contemporary Scope of Application

In all legal systems, liability may be limited by force majeure clauses established by the contracting parties. Force majeure, as a legal category, has developed historically in different forms and with varying content; however, its essential meaning has remained constant — it refers to events that render the performance of an obligation objectively impossible and, as a result, exempt the obligor from liability

In ancient Roman law, one of the earliest manifestations of force majeure was the concept of *vis maior* (“superior force”), which denoted a power beyond human control. Canon law similarly acknowledged the impact of force majeure on an individual’s moral responsibility, recognizing that a person could not be deemed culpable if they failed to perform an obligation for reasons beyond their control.

A clear legal formulation of the concept of force majeure first appeared in the French Civil Code of 1804 (the Napoleonic Code), where it was defined as an “external, irresistible force.” This definition referred to circumstances independent of the parties’ will that made contractual performance impossible.

Originally, force majeure was applied only in situations where performance became impossible due to the destruction of the subject matter of the contract. Over time, however, the doctrinal understanding of force majeure expanded significantly. Judicial practice began to interpret the concept more broadly. Specifically, force majeure has been recognized even in situations where the contractual interest is nullified or the contract loses its purpose — despite the fact that the actual performance of the obligation may still be objectively possible.

5.2. The Role, Standardization, and Risk Management Function of Force Majeure Clauses

Since the 20th century, the standardization and development of the force majeure doctrine have significantly intensified. The International Chamber of Commerce (ICC) introduced specialized standard clauses and model contracts, through which force majeure became integrated into virtually all commercial fields and firmly embedded in the practice of international private law. Today, force majeure is no longer merely a component of national legal systems — it functions as an essential risk-management mechanism within global commercial and economic relations.

The need for clearly defined force majeure clauses became especially pronounced in the context of modern global crises, including pandemics. Practice has shown that reliance solely on general terminology within contracts (such as “force majeure” or “external circumstances”) leads to various legal ambiguities and disputes. Consequently, in recent years, international standards — including the ICC Force Majeure Clauses 2020 and the UNIDROIT Principles — have placed decisive emphasis on the precise formulation of force majeure provisions. These standards include explicit lists of illustrative events, such as “epidemic,” “pandemic,” and “public regulation,” enabling parties to predetermine not only potential scenarios but also mechanisms of adaptation, negotiation, and risk management in the face of unexpected disruptions.

The culmination of this development is the 1980 United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods

(CISG), which establishes standardized legal rules governing the application of force majeure in international commercial relations. The CISG formulates the substantive criteria under which force majeure may be invoked as a ground for exemption from liability.

In a legal context, both natural and human-made circumstances may constitute uncontrollable events that render contractual performance impossible and often serve as justification for the non-performance of mutual obligations.

This modern practice has shifted the definition of force majeure not only into academic literature but also into standardised contractual forms. For instance, the **ICC Force Majeure Clause 2020** explicitly lists “epidemic” and “pandemic” as force majeure events. Similarly, **Article 79 of the CISG** establishes a standard for exemption from liability when an impediment arises beyond a party’s control. International commercial contracts frequently include formulations such as: *“A party shall not be liable for delay or non-performance to the extent caused by a force majeure event, including war, pandemic, natural disaster, or governmental regulations.”*

In Georgian law, force majeure is clearly defined and plays a crucial role in exempting parties from liability when performance becomes impossible due to unforeseeable circumstances such as natural disasters or pandemics. During the COVID-19 pandemic, the need to revise or terminate contracts became particularly pressing, as economic and social conditions changed dramatically and many parties were unable to perform under the original terms.

5.3. Defining the Elements and Criteria of Force Majeure

A force majeure event is one that lies beyond the control of the affected party and is not dependent on that party’s subjective intent. The event must be of such a nature that it could not have been objectively foreseen at the time of the contract’s conclusion, and it must be impossible to prevent its occurrence or avoid its consequences.

In most cases, force majeure temporarily suspends the obligation; however, in certain instances, it may lead to the complete termination of the obligation. Force majeure represents a factor that

either absolutely prevents the performance of the contract or significantly diminishes the efficiency of its performance. Accordingly, it is necessary to establish a causal link between the force majeure event and the non-performance of the obligation.

As noted above, *“the impossibility of performance produces two types of legal consequences: (1) impossibility terminates the existing contractual relationship between the parties; and (2) it releases the obligor from liability or mitigates that liability.”* Thus, the impossibility of performance affects the obligor’s liability in two distinct ways: in one scenario, the obligor may be fully exempt from liability; in another, the event may merely reduce the scope of liability. Notably, the impossibility of performance need not be permanent — it may also manifest in the form of delay.

Additionally, in practice, unforeseen circumstances often do not entirely eliminate the possibility of contract performance but only partially impede it. In such cases, the party may be obligated to perform part of the obligation or compensate for the unperformed portion. This is particularly relevant where the force majeure event affects only certain aspects of the obligation rather than the contract as a whole.

5.4. The Nature of Force Majeure in Georgian Legislation

Force majeure is regulated under Article 404 of the Georgian Civil Code. According to this provision, recognition of force majeure requires that the circumstance have a direct impact on the performance of the obligation. For example, if a party is unable to carry out delivery due to a pandemic, such a situation may be regarded as a force majeure event that entitles the parties to temporarily—or in some cases, for a prolonged period—suspend the performance of their contractual obligations.

Georgian legislation also regulates important issues concerning the burden of proof in relation to force majeure. Under the Civil Procedure Code, parties are relieved from presenting evidence for facts that do not require proof. These include: a) facts that the court considers to be of common knowledge; and b) facts established by a final judgment in another civil case.

For instance, during wartime, a party would not be required to prove the existence of a force majeure situation.

Likewise, in international commercial transactions, where the laws of different jurisdictions may apply, a variety of evidentiary materials may be used to substantiate a force majeure claim. These include:

- acts issued by state or administrative bodies;
  - decisions of competent authorities (e.g., the Emergency Management Service);
  - information confirmed by international organizations or reliable media sources;
  - an official certificate issued by a chamber of commerce;
  - other relevant written documentation.
- As noted, the existence of force majeure does not automatically terminate a contract; however, it may result in the temporary suspension of the obligation, release from liability during the period of objective impossibility, revision of contractual terms, or even termination of the contract.

From the provisions discussed above, it is evident that force majeure generally leads to the termination of the obligation or exemption from liability. This differs fundamentally from Article 398, which is oriented toward contract adaptation and preservation.

5.5. Force Majeure and the Doctrine of Frustration

In characterizing force majeure, it is necessary to consider the doctrine of frustration as well. When comparing force majeure with frustration, it is important to analyze their practical legal effects. Although frustration may not appear to be directly connected to irresistible force, both doctrines alter the terms of the contract; thus, frustration is relevant in this context because, like force majeure, it modifies contractual obligations.

Force majeure and frustration differ not only in how they are articulated within a contract but also in the legal consequences they produce. Force majeure generally enables a party to be temporarily released from performing an obligation, with the possibility of resuming performance once the obstructive situation improves. Frustration, by contrast, is a more radical concept: it applies when the

very foundation and purpose of the agreement are fundamentally altered, rendering the contract devoid of meaning or utility.

The doctrine of frustration functions as a legal mechanism applied when contractual conditions fundamentally change due to circumstances beyond the control of the parties, making performance impossible. The COVID-19 pandemic vividly demonstrated the activation of frustration as a legal response: widespread restrictions and logistical disruptions significantly altered the foundation of many agreements, relieving parties from obligations that had become impracticable or contrary to the contract's original purpose

Thus, force majeure cannot be viewed as an automatic justification for non-performance of contractual obligations. It would be legally incorrect to assume that any unusual event or difficulty automatically excuses non-performance. The application of force majeure is governed by strict criteria: the event must be external to the party's will, unforeseeable, beyond the party's control, and must completely obstruct performance.

A practical manifestation of this principle is that if parties enter into a contract despite being aware of an upcoming storm, the storm—as a foreseeable circumstance—typically cannot serve as a basis for exemption from liability. Consequently, judicial and arbitral practice often emphasize the essential distinction between foreseeable and unforeseeable risks.

A similar approach applies to pandemics. The mere fact that a pandemic occurs does not automatically grant force majeure status in contractual relations.

Chapter VI. The Pandemic in the Context of Contract Law

6.1. The Legal Specificity of the COVID-19 Pandemic

The recognition of a pandemic as a force majeure event is particularly significant and relevant in contemporary legal thought. By its nature and scope, a pandemic fully meets the criteria that define a force majeure event: it is an unforeseen, external occurrence beyond the control of the parties, which cannot be prevented or managed through individual or collective effort.

The essence of force majeure lies precisely in the fact that such events occur beyond the control of the parties and render the performance of obligations under normal circumstances impossible. In the case of a pandemic, the obstacles arising therefrom are independent of the specific parties involved; regardless of their intentions or actions, the effects of the pandemic extend universally and indiscriminately.

It is precisely these characteristics that lead to the legal treatment of a pandemic as a typical force majeure circumstance. Recognizing a pandemic as a force majeure event also underscores that such an occurrence cannot be predicted or avoided, further reinforcing its force majeure nature. In legal practice, this recognition activates the corresponding legal regime; however, the primary focus in such cases is on identifying the pandemic as a force majeure event itself, rather than on its specific legal consequences.

Thus, as a force majeure event, a pandemic occupies a unique position in legal analysis, since its characteristics fully correspond to the definition of force majeure and provide a basis for its proper recognition within the legal framework.

6.2. Legal Definitions of Epidemics and Pandemics

From the perspective of legal regulation, it is essential to distinguish between the concepts of “epidemic” and “pandemic.”

Epidemic: An epidemic refers to a sudden increase in the number of disease cases beyond what is normally expected within a specific geographic area or population. It is typically localized within a community, region, or country (e.g., seasonal influenza outbreaks or localized Ebola outbreaks).

Pandemic: A pandemic is a larger-scale phenomenon that spreads across multiple countries or continents, affecting a significantly greater number of people. It denotes a wider geographical distribution and a high level of impact on global health (e.g., the 1918 influenza pandemic or COVID-19, which affected millions of people worldwide).

Although the term “pandemic” may not have been officially used in early legal texts, principles of public health protection and

disease prevention existed as far back as Roman law. For instance, in the Roman Empire, regulations required city authorities to establish sanitary conditions to prevent the spread of infectious diseases. Similar approaches were later reflected in medieval European legal norms, including quarantine regimes established in 14th-century Venice in response to the spread of the Black Death.

By the 19th century, with the development of modern public health systems, the legal implications of epidemics became more pronounced. During this period, states began to enact laws specifically aimed at managing epidemics. The formal integration of public health considerations into civil legislation became increasingly evident, granting the term “epidemic” growing legal significance.

6.3. Pandemic and Force Majeure: Mechanisms of Liability and Contract Adaptation

The COVID-19 pandemic in 2020 raised one of the most pressing questions in contract law: whether such an event could be recognized as force majeure in contractual relationships.

As previously noted, for a circumstance to be recognized as a legal ground for non-performance, it must satisfy several essential criteria. Specifically, the circumstance must result in the immediate impossibility of performing the contractual obligation, the event itself must be unusual and unforeseen, and its occurrence must be objectively unavoidable for the party concerned.

Attention must also be paid to the legal approach regarding the practical and original interpretation of these conditions. The example of a pandemic particularly highlights the significance of these criteria: although a pandemic is globally pervasive and all-encompassing, it can only be considered force majeure when, in the context of a specific case, all the aforementioned conditions are met.

Legal analysis of a pandemic emphasizes its exceptional and unforeseen nature. Such events rarely fall within the control of the contracting parties and are accompanied by global-scale disruptions and operational restrictions. On this basis, a pandemic—subject to verification of the relevant factual circumstances—may indeed be

considered a force majeure event. However, each case requires an individual and well-reasoned legal assessment.

Where it is clear that the pandemic creates conditions that alter the terms of a contract, the necessity arises for contract renegotiation. In such cases, the parties not only may, but to some extent are obliged, to engage in negotiations for modifications to the agreement.

A key component of a pandemic is its unpredictability and the impossibility of preventing or mitigating the damage it causes. However, in contract assessment, it is important to consider what information was available to the parties at the time the agreement was concluded.

Although COVID-19 is, by its nature, a large-scale and uncontrollable event, it is not automatically granted force majeure status in legal practice. Contemporary court and arbitration standards require that non-performance be realistically, objectively, and directly impossible, based on a direct link between the force majeure event and the failure to perform the obligation.

In assessing force majeure or changed circumstances, courts and tribunals give priority not merely to the fact that a specific condition was formally included in the contract, but also to a detailed, substantive, and factual analysis. They carefully examine the impact of the circumstances on contractual obligations, the degree of the obstacle, the consequences, and the actual behavior of the parties under crisis conditions. In this analysis, the focus is not simply on documentary references to a pandemic or other circumstances, but on credible evidence demonstrating the impossibility or substantial difficulty of performance.

Ultimately, this approach fosters trust in the legal system, establishes predictability, and ensures that decisions—even under extraordinary circumstances—are based on objective facts, the good faith behavior of the parties, and proper interpretation of legal norms. This is particularly important during pandemics and other global crises, where rapidly changing conditions create new challenges both for business interests and for legal stability.

6.4. Contemporary Trends in the International Regulation of Pandemics as Force Majeure

The COVID-19 pandemic has not only changed the legal perception of force majeure but has also practically altered the standards for its application: in judicial analysis, objective impossibility, causal connection, and the reasonable actions taken by the party become decisive. Scientifically, this strengthens contractual stability, even when global crises threaten the overall economic and legal balance.

Analysis shows that the COVID-19 pandemic cannot automatically be considered force majeure in all cases. This is due to the fact that pandemic-related circumstances had varying impacts across different sectors, and the ability to continue operations often depended on the specific sector and the concrete circumstances.

Courts and arbitration tribunals specifically examine these factors and recognize force majeure only when it is confirmed that performance was fully and genuinely impossible due to the pandemic, or that no alternative means of performance were available.

Thus, the COVID-19 pandemic may, in certain individual cases, be assessed as force majeure; however, each case requires an individual, detailed analysis, taking into account the circumstances and the specificity of the sector.

If parties include predetermined force majeure clauses in contracts—explicitly addressing pandemics and specifying under which circumstances and in what manner they may be invoked—this facilitates the legal justification of judicial decisions in disputes arising from unforeseen circumstances.

Contracts addressing pandemics, diseases, or epidemics often lack detailed definitions, which creates uncertainty and the potential for legal disputes. Frequently, only general terms are included, which do not reflect the essential elements of the specific event—such as who determines the significance of the event, who has the authority to define a pandemic, and the degree of impact required. Some contracts stipulate that a force majeure event “prevents” performance, meaning that performance must become impossible legally or physically.

For example, in New York State, it is often necessary for force majeure to be explicitly addressed in the contract to give a claim legal effect. This approach is particularly important for pandemics, as it may be unclear how to assess the impact of events.

In civil law systems, very few jurisdictions have a specific provision dedicated solely to “epidemics.” However, some countries may have provisions within their legislative framework that apply to epidemics. The Court of Justice of the European Union (CJEU), in its practice, suggests that the COVID-19 pandemic may be assessed as a force majeure event, though such classification is not automatic or a priori.

International experience demonstrates that courts rely not only on European Union legal norms but also on general European legal principles, reflecting shared experience regarding how extraordinary circumstances should be treated in private law relationships. According to foreign judicial practice, a pandemic may be considered force majeure only if it was unforeseen, unavoidable, and its consequences fully impeded contractual performance, consistent with the classic definitions of force majeure in European law.

During the COVID-19 pandemic, the German government introduced specific legislation affecting contractual obligations and liability, highlighting the necessity of adapting contractual provisions under emergency circumstances. Under the French Civil Code, although there is no special provision for epidemics, general provisions relating to force majeure and public order may be applied during a pandemic. Similarly, Italy has provisions addressing extraordinary events and public health crises, though not a separate article specifically for epidemics.

Notably, countries often rely on existing legislative concepts to address pandemic-related challenges rather than enacting entirely new norms. Since the term “pandemic” in modern civil law facilitates recognition in a force majeure context, such recognition could be further clarified through legislative declaration.

Chapter VII. Regulations Adopted During a State of Emergency and Their Legal Effect

7.1. Legal Management of COVID-19 in Georgia: Government Resolution No. 164 and Its Significance

The COVID-19 pandemic significantly reshaped the legal landscape in Georgia, generating unprecedented challenges for both the state and the private sector. As the virus spread rapidly and unpredictably, the government was compelled to adopt swift and far-reaching regulatory measures aimed at safeguarding public health, stabilizing the economy, and ensuring the continuity of essential state functions. Within this context, a particularly important distinction emerged between the state of emergency and the state of emergency situation, each of which carried different legal consequences for the restriction of rights, the functioning of businesses, and the performance of contractual obligations. These differing constitutional regimes had a direct influence on how citizens, commercial entities, and public institutions navigated their legal duties during the crisis.

The introduction of these emergency regulations significantly heightened the relevance of force majeure in Georgian contract law. Many contractual obligations became either impossible or substantially more burdensome to perform due to government-imposed restrictions, supply-chain disruptions, workforce limitations, and public-health directives. As a result, Resolution No. 164 and related governmental acts were repeatedly invoked in judicial proceedings as legal grounds for recognizing the existence of force majeure. Courts frequently referred to the resolution to determine whether the pandemic constituted an unforeseeable and unavoidable event, whether parties had acted in good faith, and whether non-performance should be excused.

Overall, the pandemic underscored the importance of clear legal frameworks for managing extraordinary circumstances, highlighted structural gaps in the regulation of force majeure and hardship under Georgian law, and emphasized the necessity of developing more resilient contractual mechanisms capable of withstanding major public-health and economic crises.

7.2. Legal Distinctions Between a State of Emergency and an Emergency Situation

In Georgia, a state of emergency is declared for direct threats to constitutional order, allowing temporary rights restrictions and expanded government powers with strict oversight. An emergency situation addresses events like epidemics, focusing on crisis management without broadly suspending rights. During COVID-19, Georgia moved from a state of emergency to an emergency situation, restoring rights but keeping health measures like mask-wearing and social distancing. Judicial review played a crucial role, ensuring measures were proportionate and individualized, balancing public health with constitutional rights. Notable cases, like *Ana Arganashvili's*, emphasized the need for individualized assessments, highlighting the judiciary's role in maintaining this balance during crises.

The pandemic significantly disrupted business operations across Georgia, creating unprecedented obstacles to the performance of contractual obligations. Many companies were unable to meet deadlines or deliver goods and services on time due to workforce shortages, mandatory quarantines, supply-chain interruptions, and the transition to remote work. These disruptions forced businesses to reconsider their contractual risk-allocation mechanisms, and the interpretation of force majeure clauses became a central legal issue. Parties frequently invoked force majeure as a defense against non-performance, while others sought compensation for financial losses caused by restrictions and operational delays. However, the success of such claims depended heavily on the specific contractual terms and, crucially, on the quality of the evidence presented.

Overall, these cases emphasize that the pandemic did not automatically excuse non-performance; rather, contractual outcomes depended on the interplay between force majeure provisions, the duty of good faith, and the factual circumstances of each case. Courts applied a rigorous evidentiary standard, reinforcing the principle that extraordinary events must be shown to have had a direct and unavoidable effect on contractual performance.

Chapter VIII. International Judicial Practice

8.1. Pandemic Impact on International Contractual Jurisprudence

International courts interpret force majeure provisions strictly and impose a high evidentiary standard for their application. Parties must prove that performance of the obligation became objectively impossible due to the pandemic; mere difficulty or inconvenience is insufficient. In practice, many parties fail to meet this standard, but there are cases where state-imposed restrictions due to COVID-19 were recognized as force majeure when performance was entirely impossible.

The legal classification of COVID-19 depends on its duration and scale. If the pandemic is considered temporary, courts generally reject contract termination and instead allow for deferment of obligations. The pandemic's impact varies across jurisdictions, resulting in diverse court decisions.

To establish force majeure, it is essential to demonstrate a direct causal link between the pandemic and non-performance. Courts consider government regulations, specific force majeure clauses in contracts, and the evidence presented by the parties.

8.2 Legal Regulation of the Pandemic in Spain

The COVID-19 pandemic impacted Spanish legal practice, especially in contracts. The doctrine of ***rebus sic stantibus*** allowed contract revisions due to significant changes, despite not being in the Civil Code. Spanish courts evaluated cases individually, requiring a fundamental change in circumstances for contract modifications. The Supreme Court recognized the pandemic as force majeure when performance was impossible, not just complicated. Temporary regulations supported the private sector, emphasizing good faith and cooperation. COVID-19 alone was insufficient for contract termination; direct governmental impact evidence was needed. Contracts now often include pandemic-related clauses for predictability. Courts applied force majeure, requiring specific impact evidence on contracts. Termination was rare, needing proof of performance impossibility due to the pandemic.

8.3. Legal Regulation of the Pandemic in Denmark

In Denmark, the application of the force majeure principle is strictly regulated, and each case is examined individually and in detail. To invoke force majeure, a party must provide irrefutable evidence that COVID-19 directly and substantially obstructed or rendered performance of the obligation impossible. The mere existence of the pandemic is not sufficient to release a party from obligations.

Companies unable to fulfill their obligations due to the pandemic were often unable to rely on force majeure because they could not prove direct and specific impact. In Denmark, force majeure is interpreted narrowly and specifically.

The application of force majeure is strictly regulated, requiring irrefutable evidence that COVID-19 directly and substantially obstructed contractual performance. Merely citing the pandemic is insufficient for release from obligations. Courts interpret force majeure narrowly, allowing for delays or adjustments but not complete termination. For example, freelance journalists seeking compensation were denied exemption as the court determined that non-performance did not meet the force majeure threshold. Employers cannot invoke force majeure unless work suspension arises from official restrictions, with economic difficulties deemed inadequate.

In Denmark and Europe more broadly, force majeure is governed by strict standards, requiring detailed evidence and a direct link between the pandemic and non-performance. Courts do not issue automatic rulings, and parties are required to adapt contracts and manage risks appropriately. International practice prioritizes legal certainty, fairness, and good-faith cooperation, ensuring sustainable relationships even under crisis conditions.

8.4. Pandemic-Related Issues in Georgian Case Law

The COVID-19 pandemic presented legal challenges in Georgia, particularly regarding force majeure. Courts rely on Article 106 of the Civil Procedure Code, requiring certification of force majeure by the Georgian Chamber of Commerce and Industry. A fact-based

application is necessary, and the pandemic itself isn't enough; a direct link between non-performance and the pandemic must be proven.

Courts require objective evidence to invoke force majeure, as seen in cases like rental security deposit returns where government regulations made space use impossible. However, the pandemic isn't an automatic reason for deadline extensions, as courts demand objective justification. The burden of proof lies with the party claiming force majeure, needing documentary evidence of unavoidable circumstances.

International standards like the Vienna Convention influence Georgian law, but comprehensive regulation is lacking. The pandemic highlighted the need for detailed assessments and legislative refinement to ensure fair decisions and protect party interests during crises.

Chapter IX. Conclusion

9.1. Key Findings and Practical Recommendations

The COVID-19 pandemic has underscored the vital role of the doctrines of changed circumstances and force majeure in both international and Georgian private law. It has highlighted the need for continuous refinement of legal institutions and their practical applications.

Central to this study is the doctrine of **contract adaptation**, codified in Article 398 of the Georgian Civil Code, which emerged as a crucial mechanism during the pandemic as contractual dynamics were fundamentally disrupted. Contract adaptation goes beyond technical modifications; it ensures a legal balance that protects the fair interests of parties under the principles of **pacta sunt servanda** and good faith. This doctrine also facilitates judicial intervention when parties cannot reach agreements despite genuine efforts.

The practical application of Article 398 has illuminated key trends and challenges, revealing its reliance on various factors such as rapidly evolving circumstances, conflicting interests, and the pursuit of legal stability. The pandemic demonstrated the strengths and weaknesses of the existing legal framework, including divergent

interpretations and the absence of clear guidance for parties and courts.

Judicial analyses confirm that effective contract adaptation requires fair negotiations and proper evidence of causal links in resolving disputes. The Supreme Court of Georgia emphasized that the mere existence of a pandemic does not automatically justify the modification or termination of obligations.

International practices highlight the complexities in legal approaches: Germany's Civil Code recognizes substantial changes in circumstances; French law allows for renegotiation; and doctrines in English and American law require absolute impossibility for frustration claims. These examples emphasize the importance of distinguishing between adaptation and force majeure.

For force majeure or modifications to be justified, specific criteria must be met: objective impossibility of performance, extraordinary events, unavoidable consequences, and properly drafted clauses. Articles 398 and 404 of the Civil Code provide mechanisms for specifying these elements, allowing for more tailored legal practices.

The pandemic challenged contractual stability and the *pacta sunt servanda* principle, revealing existing legal frameworks' inflexibility in maintaining and adapting relationships during large-scale crises. It exposed shortcomings in ensuring fair obligation distribution and economic interests, underscoring the need for legal reforms to better address such situations.

Delays and disruptions in performance illustrated the practical challenges influenced by financial, legal, social, and public barriers, necessitating proactive measures such as mediation, negotiations, and modifications to manage disputes effectively.

This experience emphasizes that legal effectiveness relies on not only existing regulations but also their appropriate interpretation and timely updates, ensuring adequate responses to individual cases. The practice showed that the doctrine of force majeure should not be applied automatically; each case must be individually assessed to achieve fair outcomes. Key challenges include the ambiguity of Article 398, which complicates consistent legal interpretations and increases the risk of subjective judicial decisions. Clearer criteria are needed to

enhance legal predictability and stability. Recommendations for Effective Pandemic-Related Legal Management:

- Clarify performance difficulties and define conditions for significant hindrance without impossibility.
  - Establish criteria for anticipating changes and assessing risks at contract formation.
  - Define clear standards for contract modification, ensuring predictability and fairness.
  - Detail negotiation procedures, emphasizing genuine attempts to reach new terms before court intervention.
  - Allow termination rights in long-term contracts under exceptional, reasonable circumstances.
  - Extend legislative reforms to broader obligations, including delictual liabilities for pandemic-like risks.
  - Set reasonable deadlines for asserting claims, stabilizing legal relations.
- The pandemic also highlighted the need for a future-oriented legal system involving codification, remote processes, and digital mechanisms. Force majeure clauses should explicitly cover pandemic risks, warranting a synthesis of domestic and international practices to ensure equitable obligation allocations and adaptive regulatory capacities.

Modern legal frameworks should integrate fairness and adaptability to meet global standards while safeguarding national interests amid complex, unpredictable circumstances. Strengthening contract adaptation mechanisms requires procedural integration, party good faith, judicial authority, and timely development of enforcement tools.

Implementing these measures will create sustainable responses within Georgian contract law, enhancing the management of contractual relations, protecting party rights, and ensuring stability in both domestic and international business environments, particularly in unforeseen crises.

9.2 Bibliography

A. Books and Monographs

1. Akhvelidze, Z. *Obligations Law*. Tbilisi: Samshoblo, 1999.
2. Bochorkishvili, B. *Civil Law*. Tbilisi, 2018.
3. Vashakidze, G. et al. *Commentary on the Civil Code, Book III: General Part of Obligations Law*. Tbilisi, 2019.
4. Dzlierishvili, Z. et al. *Contract Law*. Tbilisi: Meridiani, 2014.
5. Todua, M., & Willems, H. *Obligations Law*. Tbilisi: Georgian Young Lawyers' Association, 2006.
6. Tumanishvili, G. *Introduction to Private Law of Georgia*. Tbilisi: Ilia State University, 2012.
7. Chanturia, L., & Zoidze, B. *Commentary on the Civil Code of Georgia, Book III, Obligations Law*. Tbilisi: Samshoblo, 2001.
8. Khubua, G. *Conceptual Foundations of the Civil Code of Georgia*. Tbilisi, 2012.
9. Javakhishvili, G. *Civil Law*, Vol. II. Tbilisi, 2017.
10. Chkheidze, G. *General Part of Georgian Private Law*. Tbilisi, 2020.
11. Sukhitashvili, D., & Sukhitashvili, T. *Civil Liability*. Tbilisi: Meridiani, 2016.
12. Pantsulaia, G. *Civil Law of Georgia: Obligations Law (General Part)*. Tbilisi, 2019.
13. Mamulashvili, M. *Civil Law: Obligations Law*, Vol. II. Tbilisi: Juristi, 2012.
14. Rutgersi, B. *General Part of the Civil Code*. Tbilisi: Sveti, 2017.

B. Scientific Articles

1. Burjanadze, N. "Foundations for Contract Revision in Georgian Law." *Journal of Law*, 2, 2015.
2. Gelashvili, T. "The Role of the Principle of Good Faith in Labor Relations during the Pandemic." *Labor Law Review*, 1, 2022.
3. Giorgadze, N. "Dynamics of Contractual Relations and the Doctrine of Change of Circumstances." *Law Review*, 12(2), 2018.
4. Giorgadze, N. "Impact of the COVID-19 Pandemic on Contractual Obligations." *Law Review*, 15(1), 2021.
5. Gotsiridze, G. "Legal Nature and Practical Significance of Force Majeure." *Legal Review*, 2021.
6. Mepharishvili, T. "Modification and Adaptation of Contractual Terms in Georgian Private Law (Problems and Trends of Article 398)." *Scientific Opinions*, 5, 2021.

7. Nana Jokhadze. “Contract Revision under Changed Circumstances – Georgian and European Models.” *Samshoblo*, 2, 2022.
8. Sul Khanishvili, M. “Contract Modification and its Legal Aspects.” Available at: journals.4science.ge/1559 [Accessed: April 10, 2024], 2023.
9. Kvahtaradze, N. “The Role of the Principle of Good Faith in Contractual Relations.” *Law Review*, 1, 2020.
10. Kutateladze, B. “Doctrine of Change of Circumstances in Georgian and German Civil Law.” *Law Review*, 3, 2018.
11. Chachanidze, “Contractual Freedom and Contractual Fairness in Modern Contract Law.” *Justice and Law*, 3, 2010.
12. Chitashvili, N. “The Significance of Fault in Determining Contractual Liability.” Tbilisi, 2009.
13. Tsagareishvili, Sh. *Impossibility of Performance in Georgian Civil Law*. Tbilisi, 2022.
14. Shavgulidze, L. “Application of the Good Faith Principle During the Pandemic.” *Law Review*, 3, 2021.
15. Khunashvili, N. *The Principle of Good Faith in Contract Law*. Doctoral Dissertation, 2014.
16. Jughieli, T. “Non-Contractual Obligations.” *Law and the World*, N6, 2017.

C. Dissertations

1. Chitashvili, N. *The Impact of Changed Circumstances on the Performance of Obligations and Possible Secondary Claims of the Parties*. Dissertation. Tbilisi: University Press. 2014.
2. Khunashvili, N. *The Principle of Good Faith in Contract Law*. Doctoral Dissertation. Available at press.tsu.ge [Accessed 10 June 2024]. 2014.

D. Official and International Documents (Georgian Sources)

1. *Vienna Convention on the Law of Treaties* (1969).
2. Constitution of Georgia, Art. 16 (1995), Parliament of Georgia, No. 786-rs, 24 August.
3. Constitutional Court of Georgia (2013). Decision N1/3534, 11 June.

4. Civil Code of Georgia (2019). Legislative Herald.
5. Supreme Court of Georgia (2007). Decision N-AS-7-362-07, 5 June.
6. Supreme Court of Georgia (2019). Obligations Case, N-AS-1004-2019, 3 October.
7. Decision of the Administrative Chamber of the Supreme Court of Georgia, No. BS-291(K-22), 16 November 2022.
8. Supreme Court of Georgia, Decisions No. AS-123-123-2010; AS-7-6-2010 (6 July 2010); and No. AS-123-123-2020 (10 July 2020).
9. Kutaisi City Court (2020). Case No. 2/9876-20, 12 November.
10. Tbilisi Court of Appeal (2022). Case No. 2B/1234-22, 18 May.

A. Foreign Books and Monographs

1. American Law Institute. *Restatement (Second) of Contracts*, ch. 11. 1981.
2. Augustine. *Confessions*. Trans. E.B. Pusey. 1999.
3. Bénabent, A. *Droit des obligations* (20th ed.). Paris: LGDJ. 2021.
4. Brunner, C. *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles*. Kluwer Law International. 2009.
5. Galloway, S. *Post Corona: From Crisis to Opportunity*. Penguin. 2020.
6. Ghestin, J. *Les effets du contrat*. Paris: LGDJ. 2001.
7. Gostin, L.O., et al. *Global Health Law*. Harvard University Press. 2014.
8. Honigsbaum, M. *The Pandemic Century*. W.W. Norton. 2019.
9. Hondius, E. “Change of Circumstances,” in *Towards a European Civil Code* (4th ed.). 2016.
10. Lando, O. & Beale, H. (eds.) *Principles of European Contract Law*. 2000.
11. Lindström, N. *Changed Circumstances and Hardship in CISG*. *Nordic Journal of Commercial Law*, 1. 2006.
12. McKendrick, E. *Force Majeure and Frustration of Contract*. Sweet & Maxwell. 2014.
13. McKendrick, E. *Contract Law: Text, Cases, and Materials*. Oxford University Press. 2020.
14. Palandt, O. *BGB Commentary*. Munich: C.H. Beck. 2023.
15. Treitel, G.H. *Frustration and Force Majeure*. Sweet & Maxwell. 2020.
16. UNIDROIT. *Principles of International Commercial Contracts*. Rome. 2016.

17. Wang, H. "China's Force Majeure Certificates and COVID-19." *Journal of International Economic Law*. 2020.
18. Zakaria, F. *Ten Lessons for a Post-Pandemic World*. Penguin. 2021.
19. Zimmermann, R. *The Law of Obligations*. Oxford. 1996.
20. Zweigert, K. & Kötz, H. *Introduction to Comparative Law*. Oxford. 1998.

B. Scientific Articles (Foreign Sources)

1. Asunción, T. *Housing Leases, COVID-19, and the State of Alarm*. *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*. 2024.
2. Berger, P. & Berger, K.P. *Principle VI.3 – Force Majeure*. Trans-Lex.org. 2016.
3. Bisco, J.M., Fier, S.G. & Pooser, D.M. *Business Interruption Insurance During COVID-19*. *Journal of Insurance Regulations*. 2021.
4. Ebke, W.F. & Steinhauer, M. *COVID-19 and Force Majeure in International Contracts*. *International Business Law Journal*, 3. 2021.
5. Gorrissen, F. *Coronavirus as Force Majeure? Implications for Contracts*. 2020.
6. Jentsch, V. *Contracts and the Coronavirus Crisis*. EUI Working Paper LAW 2021/09. 2021.
7. Martínez, C. *Force Majeure and COVID-19 in Spain*. *Spanish Journal of Law*. 2021.
8. Ruthers, B. *General Part of the Civil Code*. Tbilisi: Sweti. 2017.
9. Schwartz, A. *Contracts and COVID-19*. *Stanford Law Review*. 2020.
10. Schwenzler, I. *Force Majeure and Hardship in International Sales*. *VUW Law Review*. 2008.
11. Twigg-Flesner, C. *Change of Circumstances or Force Majeure?* Warwick Research Paper. 2020.
12. Varas, G. *Force Majeure and Impossibility during COVID-19*. *UF Journal of Undergraduate Research*, 24. 2022.

C. Official and International Documents (Foreign Sources)

1. German Civil Code (BGB). Federal Ministry of Justice. 2002.
2. CJEU. *Guidance on Force Majeure in EU Contracts during COVID-19*. 2020.

3. Cour d'appel de Versailles, 25 June, No. 19/04224. 2020.
4. Real Decreto 463/2020, 14 March (State of Alarm, Spain). 2020.
5. Tribunal Supremo. *Selected Judgments on Force Majeure*. 2014, 2021.
6. UNCITRAL. *United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods*. 1980.
7. UNCLOS. *United Nations Convention on the Law of the Sea*. 1982.

D. Online Sources

1. **Schwartz, A. (2020)** *Contracts and COVID-19*. *Stanford Law Review*. Available at: <https://stanfordlawreview.org> (Accessed: 10 June 2024).
2. **Harvard Law School (2020)** *COVID-19 Series*. Available at: <https://covidseries.law.harvard.edu> (Accessed: 15 April 2024).
3. **Gorrissen Federspiel (2020)** *Coronavirus as Force Majeure? Implications for Commercial Contracts*. Available at: <https://gorrissenfederspiel.com> (Accessed: 6 February 2025).
4. *Business Interruption Insurance and COVID-19: What You Need to Know*. Available at: <https://www.rqn.com> (Accessed: 19 June 2024)).
5. **Schwartz, A. (2020)** *Contracts and COVID-19*. *Stanford Law Review*. Available at: <https://www.stanfordlawreview.org/online/contracts-and-covid-19/> (Accessed: 19 June 2024).
6. **Gorrissen Federspiel (2020)** *Coronavirus as Force Majeure? Implications for Commercial Contracts*. Available at: <https://gorrissenfederspiel.com/> (Accessed: 6 February 2025).
7. **Trans-Lex (n.d.)** *Force Majeure*. Available at: <https://www.trans-lex.org/944000/ /force-majeure/> (Accessed: 5 November 2024).
8. **European Law Blog (n.d.)**. Available at: <https://www.europeanlawblog.eu/> (Accessed: 22 february 2024).
9. **NAIC (n.d.)** *Business Interruption and COVID-19*. Available at: <https://content.naic.org/sites/default/files/jir-za-39-05-el-business-interruption-covid.pdf> (Accessed: 20 january 2025).
10. **University of Turku (2020)** *Force Majeure and COVID-19 in Logistics*. Available at: https://sites.utu.fi/covid-supply-chains/wp-content/uploads/sites/714/2020/05/Force-majeure-and-Covid-19-logistics_07052020_LR.pdf (Accessed: 20 december 2029).

11. **Gesetze-im-Internet (n.d.)** *German Civil Code (BGB) in English*. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.pdf (Accessed: 12 April 2025).
12. **Revista Critica de Derecho Internacional (n.d.)**. Available at: <https://revistacritica.es/index.php/rcdi> (Accessed: 3 september 2024).
13. **Aarhus University Journals (n.d.)**. Available at: <https://journals.aau.dk/> (Accessed: 11 October 2024).
14. **PwC Georgia (2020)** *COVID-19 Legal Issues*. Available at: [https://www.pwc.com/ge/en/assets/pdf/April_2020/PwC_COVID-19_Legal_Issues\(ENG\)_Updated_22_March.pdf](https://www.pwc.com/ge/en/assets/pdf/April_2020/PwC_COVID-19_Legal_Issues(ENG)_Updated_22_March.pdf) (Accessed: 2 August 2024).
15. **JAM News (2020)** *Georgia: Coronavirus and Quarantine*. Available at: <https://jam-news.net/ge/saqartvelo-koronavirusi-karantini-arganashvili/> (Accessed: 13 March 2025).